

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Şeyixova Aytac Musa qızı
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Haqsız rəqabətin aradan qaldırılması yolları” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı İİM - 060407 «Menecment»

İxtisaslaşma Menecment

Elmi rəhbər
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.n dos. İbrahimli Z.H.

Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
i.e.d prof. Həsənov H.S.

Kafedra müdiri (A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad) i.e.d. prof. Şahbazov K.A.

B A K I - 2 0 1 7

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. HAQSIZ RƏQABƏTİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1. Haqsız rəqabət anlayışı, mahiyyəti və məzmunu.....	7
1.2. Bazar iqtisadiyyatında haqsız rəqabətin təzahür formaları və haqsız rəqabət metodlarından istifadəyə görə bazar subyektlərinin məsuliyyəti.....	15
1.3. Haqsız rəqabətə qarşı dövlətin antiinhisar siyasəti.....	27
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VƏ DÜNYA TİCARƏTİNDƏ HAQSIZ RƏQABƏTİN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	
2.1. Haqsız rəqabəti yaradan vasitələr kimi idxalda dempinqin təhlili	44
2.2. Müxtəlif ölkələrdə haqsız rəqabətə qarşı edilən antidempinq prosedurları	49
2.3. Qloballaşma şəraitində haqsız rəqabətə qarşı tədbirlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	75
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	79
PE3IOME\SUMMARY	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Çağdaş post-industrial dövr qeyri-müəyyənliklə, konkret inkişaf qanunauyğunluqlarının olmaması və qloballaşma ilə xarakterikdir. Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərin ildırım sürəti ilə yayılması və beynəlmilləşmə ayrı-ayrı ölkələri, onların sosial-iqtisadi və siyasi-hüquqi vəziyyətlərini birbirinə yaxınlaşdırmışdır.

Strateji çeviklik rəqabət mübarizəsində mövqenin seçilməsi, strateji seqmentləşdirmə, sinergetika, diversifikasiya və strateji menecment sisteminin digər komponentləri sahibkarlıq strukturlarına mürəkkəb və dəyişkən xarici mühit şəraitində fəaliyyət imkanı verir. İqtisadiyyatın sürətli inkişafına şərait yaradan bazar münasibətlərinin mühüm ünsürü kimi rəqabət uzun illər sosialist, siyasi iqtisadi nümayəndələri tərəfindən inkar olunmuş, onun planlı təsərrüfat sistemi ilə bir araya sığmadığı təbliğ edilmişdir.

Artıq rəqabətin ölkə iqtisadiyyatı üçün zəruriliyi qəbul edilir və sabitliyini itirmiş təsərrüfatın nizamlanmasında onun rolu müsbət qiymətləndirilir. Bəs, iqtisadiyyatın mövcud strukturu şəraitində rəqabət münasibətlərinin yaranması mümkündürmü? Xeyr! Şaquli olaraq idarəetmə orqanlarından istehsal əlaqələrinə kimi bütün pillələri əhatə etmiş inhisar münasibətləri rəqabətin formalaşması üçün mühüm mane kəsb edir. İqtisadiyyat hələ də dövlətin birbaşa müdaxiləsi ilə idarə olunur. Planlaşdırma, bölgü, təchizat, maliyyələşdirmə və kreditləşdirmə dövlətin ayrı-ayrı idarəetmə orqanları tərəfindən mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir.

Hazırda Respublikamızda bazar münasibətlərinin inkişaf etməməsi və iqtisadiyyatda güclü dövlət inhisarçılığı da kiçik və orta sahibkarlığa əlverişsiz rəqabət mühiti yaradır. Sahibkarlığa haqsız rəqabət də mühüm təsir göstərir. Haqsız rəqabət qanunvericilik aktları ilə qadağan olunur və bu metodlardan istifadə edənlər məsuliyyətə cəlb olunurlar. Sahibkarlıq davranışına və etikasına zidd olan haqsız rəqabət rəqiblərin və istehlakçıların mənafeələrinə ziyan verir. Haqsız rəqabət metodlarını tətbiq edənlərə qarşı cəza tədbirləri müvafiq qanunvericilik aktlarında

təsbit olunur. Qanunsuz olaraq firma adından, əmtəə (xidmət) nişanından, markadan istifadə etmək; rəqibin kommersiya sirrini yaymaq; onun və ya məhsulun barəsində yalan və ya təhrif olunmuş informasiya yaymaq, öz məhsulu barədə həqiqətə uyğun olmayan informasiya vermək və s. haqsız rəqabət metodlarıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü yaşayan hər bir ölkədə rəqabətin ədalətli aparılmasının çox vacib əhəmiyyəti vardır. Bu ölkələrdə təsərrüfat subyektləri arasında rəqabət aparmaq ənənəsinin olmaması haqsız rəqabətə gətirib çıxarır. Bu da öz növbəsində istehsalın inkişafını stimullaşdırmaq əvəzinə ona mane olan bir amilə çevrilir.

Öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərinin araşdırmalarında haqsız rəqabət, inhisarçılıq fəaliyyəti və onların tənzimlənməsi ilə əlaqəli problemlər geniş formada tədqiq olunmuşdur. Dünyada məşhur olan iqtisadçı alimlərində bu araşdırmalarda fəaliyyətləri böyükdür və bu problemlərə dair çox dəyərli təhlillər aparmışlar. İnhisarlaşma prosesinin dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması, optimal rəqabət mühitinin təşəkkülündə bu tənzimlənmənin xüsusiyyətlərinin və qanunauyğunluqlarının makroiqtisadi cəhətdən kompleks və sistemli şəkildə tədqiqini, yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Aparılan tədqiqatın məqsədi kompleks şəkildə rəqabət strategiyasının bütün komponentlərinin və xüsusilə haqsız rəqabətin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycanda rəqabət şəraitinin vacib ünsürlərinin nə olduğunu təyin etmək vacibdir. İstər dövlət, istərsə də müəssisələr üçün bu ünsürlərin nədən ibarət olduğunun aşkar edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bir tərəfdən, dövlət bazarın rəqabət şəraitində mənfi və müsbət tərəfləri aşkar etməklə həyata keçirdiyi rəqabət siyasətinin gələcək inkişafını təyin etməkdə istifadə edə bilər. Digər tərəfdən, həm bazarda fəaliyyət göstərən, həm də bazara daxil olmaq istəyən müəssisələr "oyun qaydalan" ilə tanış olur və bazar strategiyalarını formalaşdırmış olurlar.

Dissertasiyada qarşıya qoyulan məsələ ilə bağlı məqsədə nail olmaq üçün nəzəri və praktiki cəhətdən aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- haqsız rəqabət fəaliyyətinin tədqiq olunmasının konseptual əsasları və ona dair baxışların inkişafını araşdırmaq, müvafiq qanunauyğunluqları və spesifik cəhətləri aşkarlamaq;

- bazar iqtisadiyyatında rəqabət, haqsız rəqabət və onun təzahür formaları, inhisarçılıq və antiinhisar tənzimlənməsi anlayışını aydınlaşdırmaq və dəyərləndirmək;

- haqsız rəqabətin və inhisarlaşma prosesinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesi və onun nəzəri əsaslarını sistemli şəkildə müəyyən etmək və qiymətləndirmək;

- haqsız rəqabətə qarşı antiinhisar siyasəti, antiinhisar qanunvericiliyinin hüquqi əsasları, inhisarçılıq fəaliyyəti və onunla mübarizə aparılmasının araşdırılması və dəyərləndirilməsi;

- Azərbaycanda və dünya ticarətində haqsız rəqabəti yaradan vasitələr kimi idxalda dempinqin təhlili və müxtəlif ölkələrdə haqsız rəqabətin qarşısının alınması üçün edilən antidempinq prosedurları;

- Respublikada haqsız rəqabətin qarşısının alınması və rəqabət şəraitinin dövlət tənzimlənməsinin effektiv reallaşdırılmasının konseptual istiqamət və əsaslarını müəyyənləşdirmək və təkmilləşdirilməsi prioritetlərini göstərmək.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmeti rəqabət strategiyasının hazırlanması və reallaşdırılması zamanı yaranan münasibətlər, obyektı isə Azərbaycan şəraitində rəqabət mübarizəsinin gücləndirilməsi məsələləridir.

Elmi yenilik. Tədqiqatın elmi yeniliklərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- rəqabət mühitinə təsir göstərən komponentlər yeni rəqabətdə öyrənilmişdir;
- Azərbaycan şəraitində haqsız rəqabəti yaradan səbəblər göstərilmişdir;
- haqsız rəqabətin qarşısının alınması mexanizmi ölkə şəraitinə uyğun şəkildə izah olunmuşdur;

- işgüzar təşkilatların rəqabət üstünlüklərinin aşkar edilməsi strategiyasının hazırlanması sərgilənmişdir;
- Azərbaycanda rəqabətə davamlı iqtisadi siyasətin inkişaf etdirmə yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Təcrübi əhəmiyyət. Elmi tədqiqatın materiallarından bazar tənzimləyən müvafiq dövlət orqanları, istehlakçıların hüquqlarının dövlət orqanları tərəfindən qorunmasında və tədris prosesində istifadə etmək olar.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, 6 paragraf, nəticə və təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyatlardan ibarətdir. Dissertasiya işi 84 səhifədən ibarətdir. 32 adda ədəbiyyatdan və bir çox internet resurslarından istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. HAQSIZ RƏQABƏTİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Haqsız rəqabət anlayışı, mahiyyəti və məzmunu

Bildiyimiz kimi, bazar mexanizmi iqtisadi inkişafda olan bir sıra iqtisadi vasitələrin qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyəti ilə şərtlənir. Yəni ki, bazar subyektləri daima qarşılıqlı və bir - birinə təsir edərək fəaliyyətdə olur ki, bunada azad rəqabət deyilir. Tarixən rəqabətin mövcud olması əmək bölgüsü və mülkiyyətin şərtləndirdiyi əmtəə və malların istehsalının meydana gəlməsi dövrünə təsadüf edir. İqtisadi inkişafın ən fəal ünsürlərindən biri kimi də əmtəə və xidmətlərin istehsalının inkişafı çıxış edir. Rəqabətin mövcudluğunu isə istehsal vasitələri üzərindəki xüsusi mülkiyyət şərtləndirir. Rəqabət latın sözü “Concurero” sözündən götürülüb qarşılaşmaq toqquşma, üz-üzə gəlmə mənalarını daşıyır. Rəqabət yaxşı mənada tərəflərin bəhsləşməsi deməkdir. Bazarın iştirakçıları arasında hər zaman mövcud olan rəqabət iqtisadi mübarizə formasıdır. Bu mübarizə bazarda hökmran mövqedə olmaq üçün əmtəələrin və malların daha yaxşı istehsalı, alqısı, satqısı şərtlərinə sahib olmaq uğrunda gedir. Yəni ki, hər bir təsərrüfat subyekti bazarı öz əlinə almaqla, yüksək mənfəət götürməyə və istehlakçıları öz tərəfinə çəkməyə çalışır. Bazarın təbiətinə xas olan iqtisadi rəqabət onun bir ünsürü olub, bazar iqtisadiyyatının inkişafının başlıca amillərdən biri hesab edilir. Birinci tərəfdən rəqabət istehsalçıların öz aralarındakı, digər tərəfdən istehsalçılarla istehlakçılar arasındakı, üçüncü tərəfdən isə istehlakçıların öz aralarında olan bəhsləşməni, mübarizəni əks etdirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətinin, müəssisələrin səmərəliliyinin artırılmasının başlıca amili hesab olunur. Ədalətli, sağlam rəqabət azad bazar şəraitində və bazar qiymətlərinin sərbəst şəkildə formalaşdığı, çoxlu sayda əmtəə sahiblərinin müstəqil formada fəaliyyət göstərdiyi bir şəraitdə azad şəkildə aparılmalıdır. Bazar qiymətlərindən asılı olaraq alıcılar və satıcılar azad bazarda fəaliyyət göstərir. Onlardan hər biri müstəqil şəkildə bazarı tərk edib digər bazara daxil

olmaq imkanına malikdir. Rəqabətin ədalətli, müstəqil şəkildə aparılmasının bazar iqtisadiyyatında olan bütün ölkələrin iqtisadi inkişafında vacib rolu vardır.

İqtisadi rəqabətin 2 əsas növü vardır:

- Sağlam rəqabət
- Haqsız rəqabət

Sağlam rəqabətə malik olan bazarda iş qüvvələri, kapitallar müstəqil şəkildə hərəkət edir. Bu bazarda subyektlərin fəaliyyətinə təsir göstərən qeyri-iqtisadi maneələr olmur. Lakin reallıqdan və təcrübədən göründüyü kimi bazarda sağlam rəqabət olmur. Bu zaman qeyri-iqtisadi yollardan istiadə edərək müəssisə öz rəqibinə qalib gəlir. Reklam, marka, dövlət məmurlarının himayəsindən istifadə olunması kimi metodlar bu qeyri-iqtisadi maneələrə aiddir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda haqsız rəqabət cinayətlə nəticələnir.

İqtisadi rəqabət bazar iqtisadiyyatının vacib qanunlarından biridir. Bu təbii olan bir prosesdir. Məşhur ingilis iqtisadçılarından biri olan Adam Smith rəqabəti bazarı hərəkətə gətirən “gizli əl” adlandırmışdır.

Bazarda mövcud olan rəqabətin bir çox funksiyaları vardır. Məsələn, bazarda qiymətlərin tarazlaşmasında rəqabət vacib rol oynayır. Əgər bazar qiyməti tarazlıq qiymətindən yuxarı olarsa, təklif tələbdən çox olur və bazarda əmtəə çoxluğu yaranır. Bazarda bütün satıcılar əmtəələrini baha qiymətə satmağa çalışırlar. Malını ucuz qiymətə satanlar bu rəqabətdə qalib gəlir. Bütün satıcılar bu vəziyyətdə qiyməti aşağı salmaq məcburiyyətində olurlar və qiymət tarazlıq səviyyəsinə doğru düşməyə başlayır. Əmtəələrin qiymətləri kütləvi surətdə aşağı salındığı üçün artıq olan məhsullar da alınır və nəticədə məhsul çatışmazlığı problemi yaranır. Həmçinin rəqabət əmtəələrin və xidmətlərin istehsalı və reallaşdırılması üçün normal vəziyyətin yaranmasına öz təsirini göstərir. İstehsalın istənilən sahəsində olan rəqabət sayəsində istehsal olunmuş keyfiyyətə eyni olan və yekcins əmtəələr üçün eyni qiymət təyin edilir. Rəqabətin üçüncü funksiyası isə istehsalın effektivliyini, elmi-texniki tərəqqini stimullaşdırır, yəni istehsala innovasiyanın tətbiqində mühüm rol oynayır. Belə ki, rəqabət iqtisadi tərəqqi və bütün şəxslərin elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən

istifadə etməsinə şərait yaradır. Dördüncü funksiyası isə odur ki, rəqabət sosial-iqtisadi təbəqələşməni gücləndirir. Deməli, bazar subyektləri arasında olan rəqabət nəticəsində iqtisadi cəhətdən güclü olanlar daha da varlanır, güclənir, zəif olanlar isə sıradan çıxır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ticarət tərəflərin qarşılıqlı etibarını əsasına dayanır. Bu səbəblə, ticarətin ortaya çıxmasından etibarən tərəflər, lazımlı etibarını təmin edəcək tənzimləmələrin axtarış faktı içərisinə girmişlər. Ticarətin dürüst bir şəkildə edilməsi ilk cəmiyyətlərdən günümüzdə qədər tənzimləmə gərəyi duyulan bir faktdır. Ancaq ticarətdə dürüstlüyü təmin etməyə istiqamətlənən tənzimləmələr cəmiyyətlərin inkişaf səviyyəsinə bağlı olaraq müxtəliflik göstərir. Bəhs etdiyimiz tənzimləmələr adət və ənənə hüququ şəklində inkişaf göstərmişdir. Rəqabətin hüquqi normalar ilə təşkili isə nisbətən yeni bir faktdır və liberal iqtisadiyyatların etibarlılıq qazanmasının nəticəsidir. Bazar iqtisadiyyatının təməl xüsusiyyəti bazarın deyil, bazar iştirakçılarının arasında rəqabətin varlığı olaraq qəbul edilməsidir. Liberal iqtisadiyyatların varlığı və özündən gözləniləni verməsi isə rəqabət azadlığından və etibarlı, sağlam bir rəqabətdən asılıdır. Bu səbəblə haqsız rəqabət hüququ, ortaya çıxan yeni bir hüquq sahəsi və daha əvvəl ortaya çıxan bənzər təşkilatlardan fərqli məqsədə yönəlmiş bir təşkilat olaraq qəbul edilməkdədir. Rəqabət mühitinin dürüst və sağlam şəkildə qurulması üçün haqsız rəqabətin qarşısının alınması yollarından biridir. Rəqabətin pozulması baxımından haqsız rəqabət rəqabət pozuntuları anlayışından daha əhatəli olması və rəqabət nizamı üzərindəki təsirləri cəhətdən çox daha geniş anlayışdır. Liberal iqtisadiyyatlar üçün lazımlı olan dürüst bir rəqabət nizamı qurularkən, rəqabət azadlığı ictimai və xüsusi hüquq normları ilə qorunur, eyni zamanda bu azadlığın sərhədləri də müəyyən olunur.

Rəqabətin qorunması haqqında qanun çərçivəsində rəqabət mal və ya xidmət bazarlarında fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında sərbəst iqtisadi qərarlar verilməsini təmin edən bir yarış olaraq təyin olunmuşdur. İqtisadi istiqaməti etibarilə rəqabət, üstünlük əldə etmə məqsədini daşıyan yarış və ya mübarizənin özü olub, təməl ünsürü yarış, önə keçmə və ya daha yaxşı olma cəhdidir.

Rəqabət, ümumiyyətlə müəssisənin özünün səmərəsini artırması, müştərini təmin etmək və sayını artırmaq məqsədilə iş həcmi genişləndirməsi və ya

rəqiblərinin fəaliyyətlərini çətinləşdirmək və ya silinmə etmək şəklində görülmə bilər. İstehsalçı mallarının xüsusiyyətlərini yüksəltmək və satış qiymətlərini mümkün olduğu qədər endirmək üçün lazım olan bütün vasitə və çarələri araşdırmaq və tapmaq məcburiyyətindədir.

Daha ucuz, daha keyfiyyətli mal və ya xidmətlərin geniş xalq kütlələrinə təqdim edilməsi imkanını təmin edən yarış, cəmiyyətin, iqtisadiyyatın və texnologiyanın inkişafını təmin edir. Bu səbəblə, bütün hüquq sistemləri sərbəst rəqabəti bir haqq olaraq təşviq edib qorumaqdadır. Digər tərəfdən, rəqabət, bir ölkənin məhdud qaynaqlarının qənaətli şəkildə istifadə edilməsini təmin edəcək yoldur. Bu səbəblə, dövlətlər səmərəli istifadəni təmin edə bilmək üçün rəqabətə qoruyucu tədbirlər almaqdadırlar.

Ticarət sahəsində rəqabət, istehsal olunan mal və xidmətlərin keyfiyyətini artıran, qiymətləri salıcı bir təsirə malikdir. Bütün bunlarla yanaşı texnologiyanın irəliləməsinə də xidmət edir. Hər fərd imkanları, əməyi, qabiliyyəti ölçüsündə, özünə bir yer əldə etməyə və yüksəlməyə çalışır. Bu, fərdlərə təmin edilmiş olan bir haqqdır, ancaq hər haqq kimi bu hüququn da sui-istifadə edilməməsi lazımdır. Məqsəd təyin olunarkən və məqsədə çatmaq üçün istifadə ediləcək vasitələr seçilərkən haqq prinsiplərinə uyğun davranılması zəruridir. Rəqabət haqqı sui-istifadə edilmədikcə cəmiyyət üçün faydalı olduğu kimi, cəmiyyətin maddi və mənəvi irəliləməsinə də böyük qatqılar təmin edəcək.

Rəqabət hüququndan sui-istifadə, rəqabətin məhdudlaşdırılması və pozulması iki şəkildə reallaşa bilər. Bunlar rəqabətin haqsız olaraq pozulması və rəqabətin məhdudlaşdırılması kimi davranışlarla pozulmasıdır. Birincisinin qarşısını almağa istiqamətli qaydalara haqsız rəqabət qaydaları deyilib, araşdırmalarımızın əsl mövzunu təşkil edir. Rəqabətin məhdudlaşdırılan davranışlarla pozulmasının qarşısını almağa istiqamətli qaydalar isə kartel qaydaları və ya Antitrust qaydaları olaraq bilinməkdə olub, bu iki sahədə bir-birini tamamlayan və bir bütünü meydana gətirən xüsusiyyət kəsb edir. Bunlardan yalnız birinin varlığı rəqabətin qorunması baxımından kafi deyil.

Rəqabət etmək, əsasən bir haqq olub, başqalarının qanuni hüquq və maraqlarını pozmadan, zədələmədən ortaya qoyulması lazımdır. Buna görə, haqsız rəqabətin, normal rəqabətin hüquqa zidd olaraq edilməsi şəklində təyin olunması mümkündür. Bu anlayış, rəqabət etmə haqqının dürüstlük qaydasına uyğun olaraq istifadə edilməsini təmin etməyə istiqamətli qaydaları və bu hüququn dürüstlük qaydasına zidd olaraq sui-istifadə edilməsi halında lazımlı üsulları nəzərdə tutan qaydaları əhatə edir.

Haqsız rəqabət qaydalarının söykəndiyi təməl prinsiplərdən biri əmək prinsipi olub, adamın öz əməyi və səyinə söykənən rəqabət qanuni qəbul edilir. Bir başqa deyişlə, ticarət həyatında müvəffəqiyyət qazanmaq, iqtisadi fəaliyyətləri inkişaf etdirmək və iqtisadi həyatda bir yer əldə etmək məqsədinə istiqamətli fəaliyyətlərin adamın öz haqlı əməyinə dayanması zəruridir.

Rəqabət insanın öz səy və əməyinə əsaslanmalıdır. Rəqabətin dürüstlük qaydasına zidd bir şəkildə, aldadıcı davranış və başqa məqsədlərlə hər növ sui-istifadə edilməsinə haqsız rəqabət adı verilir. Ticarət həyatında bütün müəssisələr rəqiblərindən bir addım irəli getmək motivasiyası içərisindədirlər ancaq bu səyin başqalarının haqqlarını pozacaq şəkildə reallaşmasının qarşısını almaq hər sahədə sağlam bir bazarın meydana gələ bilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəblə haqsız rəqabət haqqında qanunda rəqabətin hər cür sui-istifadə edilməsi qadağan edilmişdir. Rəqiblər arasında və ya tədarük edənlər ilə müştərilər arasındakı əlaqələrə təsir edən aldadıcı və ya digər şəkillərdəki dürüstlük qaydasına zidd davranışlar haqqa və hüquqa ziddir.

Buna görə haqsız rəqabətin meydana gəlməsinə şərait yaradan üç şərtin ödənilməsi lazımdır:

Haqsız rəqabətdən söz edilə bilməsi üçün hər şeydən əvvəl rəqabətin iqtisadi sahəyə bağlı olması lazımdır. Başqa cür desək, haqsız rəqabət hərəkətlərinin başlıca məqsədi gəlir əldə etməkdir.

İkinci olaraq, haqsız rəqabət yaradan hərəkət ədalətlik, vicdanlılıq prinsiplərinə zidd olmalıdır. Bu prinsiplərə əməl edilməsi vacibdir, bu məqsəd ilə qeyri-etik davranışlar sübut edilməlidir, onun sübutu isə məhkəmə yolu ilə aydınlaşır və burada nəzərə alınan vacib amil tacirin hüquqlarının müdafiəsinin vacibliyi amilidir.

Haqsız rəqabətin üçüncü şərti isə iqtisadi maraqların zərər görməsidir. Ədalətlik və vicdanlılıq prinsiplərinə zidd hərəkət nəticəsində sahibkarlıq subyektləri zərər görür və ya zərər təhlükəsi içində olur. Bu zərər haqsız rəqabət nəticəsində müştəri itkisi, etibar itkisi kimi qeyri-maddi zərəri də əhatə edir. Məsələn, firma haqsız rəqabəti rəqibini səhv bəyanlarla pisləmə şəklində reallaşdıqında, deyilənlərin yalan olduğu sonradan ortaya çıxsə belə potensial müştərilərin başında meydana gələcək sual işarəsi firmanın möhtərəmliyinə təsir edə biləcəkdir.

Nəticə olaraq, sərbəst bazar iqtisadiyyatında rəqabətin istismar edilmədən sağlam getməsi həm istehlakçılar, həm də istehsalçılar baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəblə haqsız rəqabətin tənzimlənməsi qanunları bu mövzuda ətraflı hökmlər gətirmiş və bu mövzuda inkişaf etdirilmişdir.

Haqsız rəqabət, kommersiya baxımından rəqiblər arasında müştərilərlə ünsiyyətə və ya müştəri əlaqələrinə təsir edən, aldadıcı və ya dürüstlük qaydasına zidd davranışlar və qaydalardır. Haqsız rəqabətin qarşısının alınması, sərbəst bazar iqtisadiyyatı və ticarət işlərin hüquqa uyğun irəliləməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəblə haqsız rəqabətin qarşısının alınması üçün qanunlar qəbul edilərkən əhəmiyyətli mühafizəkar prinsiplər əsas tutulur və bu prinsiplərə zidd hallar haqsız rəqabət halları adlanır.

Haqsız rəqabətin dürüstlük qaydasına zidd olan davranışları bunlardır:

1. Başqalarını və ya onların mallarını, iş məhsullarını, qiymətlərini, fəaliyyətlərini və ya ticarət işlərini səhv, yanlış və ya gərəksiz yerə yanlış şərhələrlə pisləmək;

2. Özü, ticarət müəssisəsi, malları, iş məhsulları, fəaliyyəti, qiymətləri, ehtiyatları, satış kampaniyalarının forması və iş əlaqələri haqqında gerçək olmayan və ya yanlış açıqlamalar etmək və ya eyni yollarla üçüncü adamı rəqabətdə önə keçirmək;

3. Diplom və ya mükafat almadığı halda bunlara sahibmiş kimi hərəkət edərək müstəsna qabiliyyətə malik olduğu zənnini oyandırmağa çalışmaq və ya doğru olmayan peşə adları və simvollardan istifadə;

4. Başqasının malları, iş məhsulları, fəaliyyəti və ya işlərinə mane olmağa yol açan tədbirlər almaq;

5. Rəqibini gərəksiz yerə pisləyici və ya gərəksiz yerə onun tanınmışlığından faydalanacaq şəkildə başqalarının malları, iş məhsulları və ya qiymətləri ilə müqayisə və ya üçüncü adamı bənzər yollardan önə keçirmək;

6. Seçilmiş bəzi malları, iş məhsullarını birdən çox dəfə tədarük qiymətindən çox aşağı qiymətə satışı təqdim etmək, bu təqdimatları reklamlarında xüsusilə vurğulamaq və bu şəkildə müştərilərini, özünün və ya rəqiblərinin qabiliyyəti haqqında yanıltmaq;

7. Müştərini əlavə tədbirlərlə məhsulun real dəyəri haqqında yanıltmaq;

8. Müştərinin qərar vermə azadlığını xüsusilə təcavüzkar satış üsulları ilə məhdudlaşdırmaq;

9. Malların, iş məhsullarının xüsusiyyətlərini, miqdarını, istifadə məqsədlərini, faydalarını və ya təhlükələrini gizlətmək və bu şəkildə müştərini yanıltmaq;

10. Kreditlə satış müqavilələri və ya buna bənzər hüquqi əməliyyatlarla bağlı cəmiyyətə edilən elanlarda ünvanını açıqca göstərməmək, nağd və ya ümumi satış qiymətini və ya kreditlə satımdan qaynaqlanan əlavə xərci göstərməmək;

11. İstehlakçı kreditləri ilə bağlı cəmiyyətə edilən elanlarda ünvanını açıqca göstərməmək və ya kreditlərin dəqiq tutarları, ümumi xərcləri, effektiv illik faizləri ilə bağlı açıq mülahizələri olmamaq;

12. Müəssisəsinə bağlı fəaliyyətləri çərçivəsində, kreditlə satış və ya istehlakçı krediti müqavilələrinin qiyməti, ödəmə şərtləri, müqavilə müddəti haqqında səhv məlumatlar ehtiva edən müqavilə düsturlarından istifadə.

Yuxarıdakılar, dürüstlük qaydasına zidd olan haqsız rəqabət hallarıdır. Bunlardan birinə belə məruz qalan tacirlər, haqsız rəqabətə söykənən iddiaları açaraq, rəqabətin sona çatdırılmasını tələb edə bilərlər.

Haqsız rəqabət aldadıcı və ya dürüstlük qaydalarına zidd olan hərəkət və ya iqtisadi rəqabətin hər cür sui-istifadə edilməsidir. Burada aldadıcı və dürüstlük qaydalarına zidd olan hərəkət üç ayrı ünsür kimi görünməkdədir.

- iqtisadi rəqabət;
- aldadıcı davranış və dürüstlük qaydalarına zidd hərəkət;
- rəqabət hüququndan sui-istifadə edilməsi.

İqtisadi rəqabət, iqtisadi həyatda müştəri cəlb etmək üçün edilən mübarizədir. İqtisadi rəqabətin ilk şərti, bir iqtisadi fəaliyyət olmasıdır. İqtisadi fəaliyyət olmadan, iqtisadi rəqabətdən danışa bilmərik. Hər şeydən əvvəl sərbəst bazar iqtisadiyyatının olduğu bir nizamda haqsız rəqabətin varlığından söz edilə bilər. İqtisadi rəqabətin varlığından bəhs etmək üçün isə eyni fəaliyyət sahəsinə və məqsədinə sahib şəxslərin varlığı və bu şəxslərin arasında qazanc məqsədi güdən bir fəaliyyət və bu çərçivədə bir rəqabətdən danışılmalıdır.

Gəlir əldə etmək məqsədini daşımayan fəaliyyətlər arasında edilən yarışlarda iqtisadi və ya hüquqi mənada rəqabətdən söz edilə bilməz. Bir başqa deyişlə, haqsız rəqabətdən söz edilə bilməsi üçün əvvəlcə, bəhs edilən rəqabətin iqtisadi məqsədə bağlı olması lazımlıdır. Şəxsi olaraq istehsalçılar arasında yaşanan rəqabət, xüsusi həyatı və şəxsi mənfəətləri maraqlandıran fəaliyyətlər və s. haqsız rəqabət hesab edilmir. Yenə, eyni bazar içində daha çox pay əldə etmək istəyən çox sayda təşəbbüs arasında bir rəqabətin olması lazımdır. Bazarı əlində saxlayan tək bir təşəbbüskar varsa, deməli ortada iqtisadi rəqabət yoxdur. Bu vəziyyətdə, rəqabətin texniki mənada qanunsuz olmasından bəhs edilməz.

İqtisadi rəqabətin cəmiyyətə bir çox faydası var. Buna görə, rəqabət təşviq edici, insanların təşəbbüs qabiliyyətini artıran bir rol oynadığı kimi milli istehsalın, adam başına düşən gəlirin artması nəticəsini də doğrurmaqdadır, texniki sahədəki inkişafların sürətlənməsinə də qatqı təmin etməkdədir. Dürüstlük əsaslarına uyğun işləyən bir rəqabət sistemi iqtisadi nizamın qorunması baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir.

İqtisadi rəqabətdə fərdlər, əlbəttə rəqibləri ilə yarışacaqlar, onları məğlub etməyə, keçməyə çalışacaqlar. Ancaq bu yarışmada istifadə olunan vasitələr, qanuni olmalıdır. Rəqibi pisləmək, müştəriləri aldadıcı davranışlarla aldatmaq və dürüstlük qaydalarına zidd davranmaq qəbul edilə bilməz. Burada hər kəs haqlarını istifadə edərkən və borclarını yerinə yetirərkən dürüstlük qaydalarına riayət etməlidir. Rəqabət də bir haqqdır. Bu səbəblə hər kəs rəqabət haqqını istifadə edərkən dürüstlük qaydalarına riayət etməklə məsuldur.

Sərhədləri dürüstlük qaydaları ilə müəyyən olunan rəqabət azadlığının sərhədləri pozularsa, burada sui-istifadə etmə vardır. Haqsız rəqabət hökmləri ilə qorunan rəqib deyil, fərdin rəqabət haqqıdır. Bu səbəblə dürüstlük prinsipləri xaricinə çıxılarsa, sui-istifadə etmə var sayılır.

Ticarət həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan iqtisadi rəqabət, rəqiblər qarşısında tacirləri qorumaq məqsədiylə ortaya çıxan haqsız rəqabət hüququ daxilində ələ alınmışdır. Azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət mühiti formalaşdırmaq üçün ilk növbədə rəqabət azadlığı təmin olunmalı, ictimai və xüsusi hüquq normaları ilə qorunmalı və rəqabət azadlığının sərhədləri müəyyən olunmalıdır. Bəhs etdiyimiz sərhədlərin müəyyənləşdirilməsində əxlaq və ədəb qaydaları, dürüstlük qaydaları, peşə qaydaları kimi fərqli meyarlar nəzərə alınmışdır. Bu meyarlar öz əməyini ortaya qoymadan, rəqiblərinə rəqabətdə maneə törətməyə və ya onları rəqabət xaricinə çıxartmağa ya da öz məhsullarını bir addım önə çıxartmağa istiqamətlənən hər cür davranış olaraq ifadə olunur. Əməyə əsaslanan rəqabət prinsipi olaraq adlandırılan bu qanun rəqib tacirlərin mənafeələrinin qorunmasına xidmət etmişdir. Bu anlayış nəticəsində, haqsız rəqabət hüququnun təmin etdiyi qoruma, olduqca dar əhatəli olmuşdur.

1.2 Bazar iqtisadiyyatında haqsız rəqabətin təzahür formaları və haqsız rəqabət metodlarından istifadəyə görə bazar subyektlərinin məsuliyyəti

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərini haqsız rəqabətdən qorumaq və mühafizə etmək müasir dövrdə ən vacib məsələlərdən biri sayılır. Məsələ burasındadır ki, haqsız rəqabət nəticəsində bazarda daha güclü olan şirkətlər, firmalar və digər subyektlər nisbətən zəiflərinə zərər vurur və bazardakı ticarət şərtlərini ələ alaraq bu yolla bazarı inhisarlaşdırırlar. İnhisarçılıq isə öz növbəsində iqtisadi sabitliyi pozur və ölkənin təsərrüfat həyatına mənfi təsir etməklə böhran vəziyyətinin yaranmasına səbəb olur. Bəs haqsız rəqabət dedikdə nə başa düşülür?

AR Cinayət Məcəlləsinin 24-cü fəslinin bir sıra normaları haqsız rəqabətdən, inhisarçılıqdan, əmtəələrin saxtalaşdırılmasından və digər cinayət xarakterli hallardan müdafiəyə istiqamətlənmişdir. İqtisadi ədəbiyyat, həmçinin beynəlxalq iqtisadi ədəbiyyatlarda bu kimi hallar “haqsız rəqabət” anlayışı ilə ifadə olunur ki, bunun həm nəzəri-hüquqi, həm də praktiki əhəmiyyəti vardır. Bu səbəblə də, bu anlayışın işlədilməsinin lazımlı olduğunu hesab edirik (9, 301-302).

Qeyd etməliyik ki, haqsız rəqabət anlayışına tərif verilməsinə gəldikdə, onun nə daxili qanunvericilikdə, nə də beynəlxalq qanunvericilikdə leqal anlayışı verilmir. Buna baxmayaraq, ona elmi anlayış verilməsi üçün ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən təşəbbüs göstərilir. Haqsız rəqabətin əsas mahiyyətini müəyyən etməyə imkan verən vacib elementlərə bu anlayışlarda rast gəlmək mümkündür (12, 25). Burada müəlliflərin haqsız rəqabətə verdikləri anlayışları geniş müzakirə etməyə ehtiyac yoxdur. Bu anlayışların hər birinin həm üstün, həm də çatışmayan cəhətləri vardır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayışlar haqsız rəqabəti təhlil etməyə imkan verir. Haqsız rəqabət dedikdə qeyri-viddani işgüzar fəaliyyət başa düşülür ki, bu fəaliyyət sağlam, azad, vicdanlı rəqabətdən kənarlaşmaya səbəb olur. Belə vəziyyət dövlət səviyyəsində deyil, sahibkarlıq fəaliyyətinin iştirakçıları tərəfindən həyata keçirilir (12, 26).

Dəyişkən hadisə olan haqsız rəqabət çoxcəhətli anlayışdır. Haqsız rəqabətin bir neçə təzahür formasına malik olması, müxtəlif yollarla həyata keçirilməsi bu fikri deməyə imkan verir. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu kimi təzahür formalarına aid edilir (13, 31):

- inhisarçılıq hərəkətləri və rəqabəti məhdudlaşdırma;
- əmtəələrin saxtasını düzəltmə və əmtəələrin saxtalaşdırılması;
- sahibkarlartərəfindən istehsal olunan malların bazarda hərəkətinin asılı olduğu məmurların pulla ələ alınması, korrupsiya və s.

Haqsız rəqabət ilə mübarizə aparmaq ən aktual problemlərdən biri hesab edilir. Birincisi, müxtəlif yollarla inhisarçılıq hərəkətlərinin, sahibkarlıq fəaliyyətinin fərqli metodlarla saxtalaşdırılmasının, reklamdan sui-istifadənin qarşısını almaq və bu halları aradan qaldırmaq üçün dövlətlər tərəfindən qanunlar və başqa hüquqi aktlar qəbul

edilir. Bundan başqa sahibkaların hüquq və mənafelərinin müdafiəsinə istiqamətlənən tədbirlər həyata keçirilir.

Haqsız rəqabətin əsas formalarından biri sayılan inhisarçılıq nəticəsində, yalnız istehlakçılara zərər vurulmur, həm də bütövlükdə milli iqtisadiyyat dağıdıcı təsirə məruz qalır, dövlətin təsərrüfat əlaqələrində vəziyyət pisləşir, iqtisadi sistem ayrı-ayrı inhisarçılardan asılı olaraq iflic vəziyyətə düşür. İnhisarçılıq həm də bazar subyektlərinin fəaliyyət göstərməsinə mənfi təsir göstərir və onların fəaliyyəti üçün vacib sayılan azad və sağlam rəqabət münasibətlərini pozur, sahibkarlıq münasibətlərinin inkişafına mane olur, zəif sahibkarların müflisləşməsinə səbəb olur. Həm cəmiyyət, həm də ölkənin təsərrüfat həyatının inkişafı üçün təhlükə törədən bu bəla sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini təkcə milli səviyyədə deyil, həmçinin beynəlxalq səviyyədə təsir göstərir. Bu səbəblə də, sahibkarlığın və bazar münasibətlərinin inkişafı üçün həmin təhlükəyə qarşı mübarizə aparılır. Mübarizənin düzgün təşkil olunması bu inkişafa müsbət təsirini göstərir, sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına rəvac verir, sahibkarların hüquqlarının müdafiə olunmasına əlverişli mühit yaratmış olur. Bu mübarizə daxili və beynəlxalq bazarda ticarət şərtlərinin zəif sahibkarlara nisbətən, iqtisadi cəhətdən güclü olan sahibkarlar tərəfindən ələ alınmasını, başqa sözlə bazarın inhisarlaşdırılmasının qarşısını almağa xidmət edir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, bazar subyektləri haqsız rəqabətə və bazarın inhisarlaşdırılmasına görə inzibati və mülki, həmçinin cinayət hüquq məsuliyyəti daşıyırlar. Haqsız rəqabətin müxtəlif yollarla məhdudlaşdırılmasına görə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 199-cu maddəsində məsuliyyət nəzərdə tutulur ki, bu məsuliyyət sahibkarlıq fəaliyyətini inhisarçılıqdan müdafiə etməyə istiqamətlənmişdir. Nəzərdən keçirdiyimiz cinayət sahibkarlıq fəaliyyətinin və bazar münasibətlərinin əsas prinsipi olan sağlam və azad rəqabətə təsir edir ki, sahibkarlar və əmtəə istehsalçıları arasında əlverişli iqtisadi mühitin və rəqabətin yaranması üçün vacib rolu vardır. Məcəllənin 199-cu maddəsində əks olunan cinayət haqsız rəqabətin əsas üsullarından biri olan inhisarçılıq hərəkətlərindən istifadə etməklə, sahibkarlar-

istehsalçılar arasında olan qanuni rəqabət mübarizəsinin və bazar münasibətlərinin inkişafına mane olur.

Təhlil etdiyimiz cinayətin obyektini azad rəqabətin və qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mövcud olan ictimai münasibətlər təşkil edir. Haqsız rəqabətin və bazarın inhisarlaşdırılmasının qarşısını almağa istiqamətli münasibətlər isə cinayətin bilavasitə obyektini kimi çıxış edir. İstehlakçıların hüquq və mənafeyini təmin edən münasibətlər də cinayətin əlavə obyektini olublar. Bu cinayət həmçinin şəxslərin sağlamlığı, şərəf və ləyaqəti ilə bağlı münasibətlərə mənfi təsir göstərir (8, 269). Satış və mübadilə üçün hazırlanan əmtəə, yəni məhsul, iş və ya xidmət cinayətin predmetini təşkil edir (14, 494). Nəzərdən keçirdiyimiz cinayətin obyektiv tərəfini iki növ əməl təşkil edir, bu əməllərə aşağıdakılar aiddir:

- inhisarcasına aşağı və yüksək qiymət müəyyən etməklə inhisarçılıq hərəkətləri;
- bazara daxil olmanı məhdudlaşdırmaqla, vahid qiymət təyin etməklə, sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektlərini kənarlaşdırmaqla rəqabətin məhdudlaşdırılması.

Bazarın inhisarlaşdırılması dedikdə, rəqabətin qarşısının alınmasına və ya məhdudlaşdırılmasına istiqamətlənən fəaliyyət başa düşülür. Belə bir fikir yaranır ki, təhlil etdiyimiz cinayətin baş verdiyi yer əmtəə bazarıdır. Yalnız bu bazarda rəqabət məhdudlaşdırıla və inhisarçılıq hərəkətləri edilə bilər. Bəhs etdiyimiz bu hərəkətlər bazar subyektlərinin hamısı üçün müəyyən edilmiş rəqabət şərtlərini inhisarçıların xeyrinə aradan qaldırır və bununla da haqsız rəqabətə yol verilir. Bu inhisarçılıq hərəkətləri ilk növbədə sahibkarların, həm də istehlakçıların fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Haqsız rəqabət dedikdə, bazar subyektlərinin rəqiblərinə, yəni əmtəə bazarına məhsul çıxarda bilən subyektlərə xələl yetirə bilən yaxud onların fəaliyyətinə maneçilik yaradan qanuna zidd və ədalətsiz yollarla üstünlük qazanmağa istiqamətlənmiş hərəkətlər anlaşılır. Ölkəmizdə bu hərəkətlərin qarşısının alınması üçün xüsusi qanun qəbul olunmuşdur. Haqsız rəqabət üsullarından biri olan məhdudlaşdırıcı praktikaya nəzarəti təmin edən qətnamə formasında sənəd BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 1980-ci ildə qəbul edilmişdir. Ticarət və inkişafa yönələn

mahiyyət etibarı ilə tövsiyə xarakteri daşıyan bu sənəd BMT konfransı çərçivəsində hazırlanıb. Bəhs etdiyimiz bu sənədin əsasında Azərbaycan Respublikasında “Haqsız rəqabət haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Bir çox xarici ölkələrdə də bu qətnaməyə uyğun olaraq belə bir qanunlar qəbul edilmişdir.

Qanun 1995-ci iliyunun 2 - də qüvvəyə minib. Bu qanun sahibkarların fəaliyyətinin qanuna uyğun və ədalətli yollarla aparılmasına şərait yaradır, haqsız rəqabətə qarşı mübarizəni və onun aradan qaldırılmasının hüquqi əsaslarını nəzərdə tutur, bazar subyektlərinin haqsız rəqabət metodlarından istifadəyə görə məsuliyyəti müəyyənləşdirir.

Nəzərdən keçirdiyimiz cinayətin subyektiv tərəfi qəsd formasında təqsirlə müəyyən olunur. Subyekt bilir ki, bu hərəkətlər bazarın inhisarlaşdırılmasına səbəb olacaqdır və o, bunun olmasını arzulayır. Əksər hallarda cinayətin motivini tamah təşkil edir, lakin o cinayətin məcburi əlaməti hesab olunmur, ancaq subyektə cəza müəyyən olunarkən nəzərə alınır. Belə ki, cinayətin rəqibdən qisas almaq məqsədilə edilməsi mümkün olan bir vəziyyətdir (8, 291).

Bəhs olunan cinayətin əsas məqsədi qanuna uyğun olmuyan yollarla gəlir əldə etməkdən ibarətdir. Məqsəd də motiv kimi cinayətin məcburi əlaməti hesab edilmir. Cinayətin subyektı həm ümumi, həm də xüsusiədir. Ümumi subyektı 16 yaşa çatmış fiziki şəxsdir. Xüsusi subyektləri isə aşağıdakılar ola bilər (15, 207):

- ✓ fərđi sahibkarlar;
- ✓ sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kommərsiya təşkilatlarının rəhbərləri;
- ✓ qeyri-kommərsiya təşkilatlarının rəhbərləri;
- ✓ icra hakimiyyəti orqanlarının vəzifəli subyektləri;
- ✓ yerli özünü idarə orqanlarının vəzifəli şəxsləri.

Qanun hökmran mövqeyə malik, ədalətsiz və qanunvericiliyə zidd olan yollarla uğur əldə etməyə istiqamətlənən bu subyektləri cinayətin xüsusi subyektı kimi tanıyır və onlar rəqiblərinin nüfuzuna və fəaliyyətinə zərər gətirə bilən hərəkətləri etməyə maraqlıdırlar.

Qeyd etməliyik ki, bir sıra ölkələrin cinayət qanunvericiliyində haqsız rəqabətə və inhisarçılıq hərəkətlərinə görə məsuliyyəti əks etdirən normaya rast gəlmək olar. Bu istiqamət üzrə mütəxəssis alimlər, sahibkarlıq fəaliyyətini inhisarçılıqdan və haqsız rəqabətdən qorumağa yönəlmişdir. Bunnan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, haqsız rəqabət və bazarın inhisarlaşdırılmasından sahibkarlar çətin vəziyyətə məruz qalırlar (17, 164-165).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 199-cu maddəsində nəzərdən keçirdiyimiz cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən bazarı bölüşdürmək, inhisarcasına aşağı və ya yüksək qiymət təyin etmək və digər hərəkətlər, sahibkarlıq subyektlərinin qanunsuz gəlir əldə etmək və fəaliyyəti sferasında ədalətsiz yollarla uğur qazanmaq məqsədilə edilir. Bunun nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinin rəqiblərinə zərər vurulur. Rəqib sahibkarlar bazarın vacib subyektii sayılır, çünki ictimai tələbatı ödəmək üçün əmtələri bazara onlar çıxarırlar. Onlar həmçinin kommersiya dövriyyəsinin mərkəzi fiquru və sahibkarlıq dövriyyəsinin ən mühüm iştirakçısı hesab olunur. Haqsız rəqabət cinayətindən daha çox bu sahibkarlar zərərə məruz qalırlar. Bu cinayətə görə rəqiblərin, həmçinin istehlakçıların hüquqlarını qorumaq üçün Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 199-cu maddəsinə cinayətə görə məsuliyyət daxil edilmişdir. Haqsız rəqabət hərəkətlərinin rəqiblərə münasibətdə edilməsini nəzərdə tutan göstərişin olması məqsədəuyğun hesab edilir. Bu göstəriş əsasında rəqiblərə təsir göstərən zərərləri təyin etmək mümkün olacaqdır və buna görə də “iqtisadi fəaliyyətin digər subyektləri” anlayışını “sahibkarlıq fəaliyyətinin digər subyektləri” anlayışı ilə əvəzləməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, haqsız rəqabət hərəkətlərinin rəqib sahibkarlara vurduğu zərərin baş vermə yeri əmtəə bazarıdır. Əmtəə bazarı dedikdə qarşılıqlı əvəz oluna bilən və ya əvəz olunmayan əmtəələrin dövriyyəsi başa düşülür. Əmtəə bazarı istehsalçılar ilə istehlakçıları əlaqələndirən və onlar arasındakı münasibətləri xarakterizə edən elə iqtisadi münasibətlərdir ki, bu əlaqələr şəraitində məhsullar, işlər və xidmətlər həyata keçirilir. Məcəllənin 199-cu maddəsində göstərilən bazar anlayışı əmtəə bazarı kimi anlaşılmalıdır. Qeyri-müəyyənlik olmasın deyə məcəllədə əks

olunan “bazar” anlayışını xalq arasında işlənən bazar ifadəsindən fərqləndirmək üçün “əmtəə” bazarı anlayışı ilə əvəz etmək məqsədəuyğun olar. Bu həm praktiki, həm də iqtisadi-hüquqi cəhətdən əhəmiyyətli olacaqdır. Məsələ burasındadır ki, xalq arasında yarmarka, ərzaq, qeyri-ərzaq, kənd təsərrüfatı və s. digər məhsulların alqı-satqısı gedən yerə də bazar deyilir.

Bu problemi həll etmək üçün məcəlləyə “əmtəə bazarının inhisarlaşdırılması” kimi anlayışın əlavə olunması təklif olunur. Bu anlayış haqsız rəqabət və inhisarçılıq hərəkətlərinin hamısını özündə əks etdirir. Bazarın inhisarlaşdırılması, haqsız rəqabətin əsas forması olmaqla milli iqtisadiyyata dağıdıcı təsir edən, iqtisadi sistemi ayrı-ayrı inhisarçılardan asılı vəziyyətə salan, zəif sahibkarları müflisləşdirən, azad rəqabətə mane olan böyük bəla kimi qiymətləndirilir.

AR Cinayət Məcəlləsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inhisarçılıq və haqsız rəqabət hərəkətlərindən qorunması nə qədər mühüm rol oynasa da, sahibkarlıq subyektlərinin mənafeələrinin hərtərəfli və tam mühafizəsi baxımından effektiv yol hesab hesab edilmir. Çünki, 199-cu maddə rəqabəti məhdudlaşdırmağa istiqamətlənən əməllərin hamısını əhatə etmir. Məsələn, bazar subyektlərinin rəqabət mübarizəsində qanunvericiliyə zidd və ədalətsiz yollarla üstünlüklər qazanmaq, öz rəqiblərini sıxışdırmaq məqsədilə, valyuta məzənnələrinin aşağı salınması, dövlət orqanlarını və bazar rəhbərliyini öz tərəfinə çəkmək üçün onların pulla ələ alınması və s. digər hallar bu maddənin təyin etdiyi cinayət məsuliyyətdən kənarda qalır. Valyuta məzənnəsinin aşağı salınmasına valyuta dempinqi deyilir ki, bu zaman sahibkarlıq subyektlərinin rəqibləri bazardan çıxarılır və bazara çıxarılan əmtəələr ucuzlaşdırılır.

Əmtəələrin inhisarcasına təyin olunmuş aşağı qiyməti elə bir qiymətdir ki, bu məbləğ hökmran mövqə tutan bazar subyektinin alıcı qismində gəlir əldə etmək və ya xərclərini satıcının hesabına kompensasiya etmək üçün müəyyən edilir yaxud bu subyektlərin satıcı qismində əmtəələrə müəyyən etdiyi elə bir qiymətdir ki, bazardan rəqibləri sıxışdırıb çıxartmaq yolu ilə haqsız rəqabətə gətirib çıxarır. Deməli belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, birincisi, inhisarçılıq hərəkəti əlavə gəlir əldə etmək və ya

satıcının hesabına xərcləri qarşılamaq niyyətiylə edilir. İkincisi, əmtəələrə dempinq qiyməti, yəni normal qiymətdən aşağı məbləğ təyin etmək halıdır.

Dempinq-rəqabət məqsədilə əmtəələrin çox ucuz, yəni istehsal xərclərindən aşağı qiymətə dəyər-dəyməzinə satılmasıdır. Sahibkarlıq subyektləri mallarını ucuz qiymətə satıb alıcıları cəlb etməklə, yeni bazarlara daxil olmaq üçün bu üsuldən istifadə edirlər. Həm öz ölkəsində, həm də başqa ölkələrdə yüksək gəlirlər qazanan firma, kompaniya və s. yeni bazarlara daxil olmaq üçün dempinqə əl atırlar. Təsərrüfat subyektləri rəqiblərini bazarlardan uzaqlaşdırmaq və sıxışdırmaq məqsədilə də dempinqdən istifadə edirlər. Məqsədinə nail olduqdan, yəni bazarlardan rəqiblərini sıxışdırıb çıxartdıqdan sonra qiymətləri qaldırmaqla dempinq zamanı baş vermiş itkilərini qarşılayırlar. Təsadüfi deyildir ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda dempinq sahibkarlıq subyektlərinin öz rəqiblərini bazardan kənarlaşdırmasının ekspansionist metodu kimi təhlil olunur. Ümumi Ticarət Təşkilatının bazasını təşkil edən sənədlərdən biri kimi “Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş” də dempinq elə bir proses kimi təhlil edilir ki, bu proses nəticəsində mallar dəyərindən olduqca ucuz məbləğə satılır.

Dempinq haqsız rəqabətin geniş yayılmış forması olub, malları istehsal edən sahibkarlara və istehsalın özünə, həmçinin əmtəələri digər ölkələrdən ixrac edən ədalətli sahibkarlara mənfi təsir göstərir. Beynəlxalq iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, dempinqdən istifadə nəticəsində sahibkarlıq subyektləri zərərə düşür və ölkənin sənayesini inkişaf etdirmək çətinləşir.

Müasir dövrdə zərərçəkən sahibkarların şikayəti əsasında idxalçı dövlət tərəfindən antidempinq rüsumunun tətbiq olunması, antidempinq tədbiri adlanır və bu dempinqə qarşı mübarizənin əsas üsulu hesab edilir. Antidempinq rüsumu malın normal qiyməti ilə dempinq qiyməti arasındakı fərqə uyğun gəlir və adi gömrük rüsumuna əlavə olaraq təyin edilir. Antidempinq rüsumunu təyin etmək üsulundan ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri və digər ölkələrdə geniş istifadə olunur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının bazasını təşkil edən sənədlərdən biri olan Antidempinq Məcəlləsində (1994) qeyd edildiyi kimi yalnız dempinqə məruz qalan sahibkarlıq

subyektləri şikayət etdikdə, bu üsul tətbiq edilə bilər. Deməli buradan aydın olur ki, dempinq sahibkarlığın fəaliyyətinə və onun inkişafına mənfi təsir göstərir.

Bu səbəblə də, sahibkarlığı dempinqdən qorumaq və müdafiə etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ayrıca maddənin daxil edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Belə ki Məcəllədə “Dempinqdən istifadə etmə” adlı normanın nəzərdə tutulmasını və onun 199-cu maddəsinə formulə edilməsini zəruri sayırıq.

İkincisi, haqsız rəqabətdən zərərə düşən sahibkarlar günahkar şəxslərin aşkara çıxarılıb cinayət, eyni zamanda inzibati məsuliyyətə cəlb olunmasında fəal iştirak edirlər. Dövlətlərin əksəriyyəti haqsız, vicdansız rəqabətə qarşı yalnız milli səviyyədə yox, həmçinin beynəlxalq məkanda mübarizə aparırlar. Son zamanlar beynəlxalq səviyyədə bu mübarizənin güclənməsi müşahidə olunur.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının başlıca məqsədi üzvü olduğu 150-dən çox dövlətdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün sağlam, bərabər rəqabət şəraiti təmin etməkdən, ticarəti liberallaşdırmaqdan ibarətdir. Əlbəttə bu şərait, haqsız rəqabət metodları ilə pozulmamalıdır.

Bu təşkilatın bazasını təşkil edən ayrı-ayrı sənədlərdə haqsız rəqabətin aradan qaldırılmasına istiqamətlənən müvafiq normalar nəzərdə tutulmuşdur. Əmtəələrin saxtalaşdırılması və əmtəə nişanlarından qanunsuz istifadə olunması ilə bağlı mübarizəni nəzərdə tutan bir sıra normalar TRİPS sazişində əks olunmuşdur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının bazasına daxil olan 1994-cü il sazişi-Antidempinq Məcəlləsi də mahiyyət etibarını ilə belə hallarla mübarizə aparmağa istiqamətlənmişdir.

Haqsız rəqabətin cinayət-hüquqi tərəflərinə gəldikdə isə, onu demək olar ki, dövlətlərin çoxu sağlam və vicdanlı rəqabətdən uzaqlaşma və kənara çıxma hallarına həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə müqavimət göstərirlər. Əksər ölkələrdə haqsız rəqabətə görə hüquqi sanksiyaları nəzərdə tutan normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. Məsələn, əmtəələrin saxtalaşdırılması ilə bağlı ABŞ-da 1984-cü ildə “Əmtəə nişanlarının pozulması haqqında” Qanun qəbul olunmuşdur. İlk dəfə olaraq bu qanunda saxtalaşdırılmış əmtəələrin ticarətinə görə inzibati və cinayət-hüquqi

sanksiyalar öz yerini tapmışdır. Bu qanuna görə 5 ilə qədər həbs cəzası və ya 200.000 ABŞ dolları məbləğində cərimə tətbiq oluna bilər. Bu hal təkrarən baş verdiyi halda şəxs 15 ilə qədər həbs cəzası və ya 1.000.000 ABŞ dolları məbləğində cərimə sanksiyaları tətbiq edilir. Eyni vaxtda hər iki cəza sanksiyaları tətbiq oluna bilər (22, 191).

Haqsız rəqabətə görə Rusiya, Almaniya, Fransa, İngiltərə, Norveç və başqa xarici ölkələrdə inzibati-hüquqi sanksiyaları müəyyən edən hüquqi aktlar və cinayət qanunları qəbul edilmiş və hal-hazırda qüvvədədir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasında da haqsız rəqabət hallarından müdafiə olunur. Bu hallara qarşı AR Cinayət Məcəlləsinin 24-cü fəslində qeyd olan normalara əsasən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur və bunlara aiddir (3):

- ✓ saxta əmtəə nişanlarından istifadə etmə (AR Cinayət Məcəlləsinin 197-ci maddəsi);
- ✓ bazarın inhisarlaşdırılması və rəqabəti məhdudlaşdırma (AR Cinayət Məcəlləsinin 199-cu maddəsi);
- ✓ korrupsiya (AR Cinayət Məcəlləsinin XXXIII fəslə).

Göstərdiyimiz bu maddələrin əsas məqsədi sahibkarlıq fəaliyyətini haqsız rəqabət və inhisarçılıq hərəkətlərindən, rüşvətxorluqdan, saxtalaşdırılmış əmtəələri qorumaqdan və müdafiə etməkdən ibarətdir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə bazarın inhisarlaşdırılması prosesi sürətlənir, inhisarçılığın təsərrüfat həyatına nüfuz etməsi güclənir, zəif sahibkarlara nisbətən güclü olan sahibkarların bazardakı qiymətləri və ticarətin digər şərtlərini ələ almaq meyli güclənir. Bütün bunlar yüksək qiymət təyin edilməsinə, rəqabətin məhdudlaşdırılmasına, iqtisadi cəhətdən zəif olan sahibkarlıq subyektlərinin bazar paylarının azalmasına səbəb olur. Bu hərəkətlər qeyri-qanuni və vicdansız yollarla üstünlük qazanmağa yönələn və digər bazar subyektlərinə xələl yetirən və onların nüfuzuna zərər vura bilən inhisarçılıq hərəkətləri hesab edilir.

Nəticə etibarilə bu əməllər inflyasiyanın güclənməsinə, iqtisadi sistemdə qeyri-sabitliyin yaranmasına səbəb olur və ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir, kiçik

sahibkarları müflisləşdirir və bununla sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etməsinə mane olur (9, 302).

Digər tərəfdən, bazarda əmtəələrin saxtalaşdırılması halları artmışdır ki, belə əmtəələr saxta əmtəə nişanlarından qanunsuz istifadə olunması və onların əmtəə və malların üzərinə vurulması ilə hazırlanır. Bununla da həm sahibkarlar, həm də istehlakçılar mənfi təsirə məruz qalırlar. Cinayət-hüquqi üsullarla bu hallara qarşı mübarizə aparılması sahibkarlığın və bazar münasibətlərinin inkişafına, sağlam və azad rəqabətin formalaşmasına əlverişli şərait yaradır, sahibkarların hüquqlarının qorunmasını təmin edir, sahibkarlıq fəaliyyətinin haqsız rəqabət formalarından müdafiəsi üçün zəmin yaradır.

Əmtəə nişanı hüququ sahibkarın subyektiv hüququ hesab olunur. Yəni ki, əmtəə nişanından istifadə etməyə və onun haqqında sərəncam verməyə yalnız bu nişanın sahibi olan sahibkarın inhisar hüququ vardır və buna görə də sahibkarın razılığı olmadan başqa subyektlər həmin nişandan istifadə edə bilməzlər. Əgər icazə olmadan əmtəə nişanından istifadə edilərsə, bu, inzibati xəta və cinayət əməli hesab olunacaqdır (20, 633).

Son zamanlarda ölkədə sahibkarlığın inkişafı və hüquq qaydasının zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq bu sahədə pozuntu halları, yəni əmtəə nişanından sahibkarın razılığı olmadan istifadə olunması artmışdır. Azərbaycan bazarı xaricdən gətirilən və ölkə daxilində saxtalaşdırılan, keyfiyyəti aşağı olan mallarla doldurulmuşdur. Belə ki, saxta nişanlı mallardan istifadənin və onların istehsalının qarşısını almaq üçün bu pozuntu hallarına görə inzibati və cinayət məsuliyyətini müəyyən etməyə ehtiyac yaranır.

Qeyd edək ki, müxtəlif yollarla sahibkarın malik olduğu əmtəə nişanı hüququ pozula bilər. Bunlardan ən kobud pozuntu halı saxtalaşdırma hesab olunur. Bu pozuntu halında əmtəə nişanının həqiqi sahibi olan sahibkarın razılığı olmadan həmin nişanla oxşar olan nişan malların üzərinə vurulur. Burada məqsəd odur ki, guya bu saxta mallar əmtəə nişanının real sahibi tərəfindən istehsal olunmuşdur. Bu haqsız rəqabətin digər növləri arasında daha ağır cinayət hesab olunur. Çünki alıcı aldığı malın tanınmış firma tərəfindən istehsal edilməsini zənn edir və o, bu yolla aldadılmış olur. Məsələn,

hər hansı bir şirkət alkoqolsuz içki hazırlayır və həmin malın üzərinə “Pepsi-Cola” nişanını vurur.

Bəzi hallarda eyni əmtəə nişanlarından yox, oxşar nişanlardan istifadə olunur ki, bu zaman alıcılar çaşaraq, səhv seçim edirlər. Buna misal olaraq göstərə bilərik ki, hər hansı bir firma istehsal etdiyi ayaqqabıların üzərinə “Reebok” nişanı əvəzinə ona oxşar olan “Reebak” nişanı vurur. Belə ki, alıcılar dünyada məşhur olan “Reebok” firmasının istehsal etdiyi malları aldığını güman edirlər.

Malların saxta istehsalçıları marketinqə, elmi tədqiqata, reklama heç bir xərc çəkmirlər, çünki bu xərclər artıq əmtəə nişanının real sahibi tərəfindən çəkilməmişdir. Təsadüfi deyildir ki, istehsal edilmiş malları reklam etmək əmtəə nişanının ən mühüm funksiyalarından biri hesab olunur. Alıcıların güvənini qazanan əmtəə nişanı bu nişanla işarələnmiş istənilən malın realizə olunmasına və hərəkətinə kömək olur. Əmtəə nişanlı malların qiyməti dünya bazarında bənzər malların qiymətindən 15-25 % baha olur. Saxta nişanlı əmtəə mallarının istehsalı və istifadəsi həm alıcılara, həm də sağlam rəqabətə ziyan vurur. Bu kimi hallar nəticəsində həm də əmtəə nişanının qanuni sahibinə zərər dəyir. Saxtalaşdırılmış əmtəələrin keyfiyyəti də aşağı olur və əmtəə nişanının qanuni sahibkarının işgüzar nüfuzunu pozur (20, 29). Belə ki, əmtəə nişanlarından qanunsuz istifadə olunmasına qarşı hər bir ölkənin qanunvericiliyi mülki və inzibati xarakterli tədbirləri nəzərdə tutur.

Bazar iqtisadiyyatında haqsız rəqabətin təzahür formalarından biri də korrupsiyadır. Dövlətlərin, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mane olan korrupsiya, ümumilikdə dünya üçün təhlükəli olan cinayət əməli hesab olunur. Cəmiyyətin demək olar ki, bütün sahələrində korrupsiya halları müşahidə olunur. Bu sahələr arasında sahibkarlıq fəaliyyəti daha çox mənfi təsirə məruz qalır, yəni bazar subyektləri qanunla onlara verilən hüquqlardan nəinki istifadə edə bilmir, həm də hüquqlarını müdafiə edə bilmirlər. Sahibkarlar bazarda hökmran mövqeyə malik olmaq üçün bu mövqenin asılı olduğu vəzifəli şəxsləri qanuni olmayan üsullardan istifadə etməyə çalışırlar. Nəticədə isə inflyasiya, bazarın inhisarlaşdırılması, işsizlik kimi problemlər yaranır ki, bu da iqtisadiyyata olduqca çox mənfi təsir göstərir.

1.3 Haqsız rəqabətə qarşı dövlətin antiinhisar siyasəti

İnkişaf etmiş ölkələrin ən mühüm prioritetlərindən biri azad bazar iqtisadiyyatı, dövlətin iqtisadi dayaqlarının möhkəmləndirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, vətəndaşlar üçün bərabər imkanların təmin edilməsi kimi problemlərin antiinhisar siyasəti vasitəsilə tənzimlənməsidir. Belə ki, bu ölkələr başa düşür ki, rəqabətin qorunması, cəmiyyətdə rəqabət mədəniyyətinin formalaşması yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi və sosial məsələlərin həll edilməsini nəzərdə tutur. Antiinhisar hüququnu tam anlamaq və təhlil edib qiymətləndirmək üçün tənzimləmə məqsədini, vəzifələrini, obyektini, subyektini, metodlarını və başqa xüsusiyyətlərini dəqiq aydınlaşdırmaq lazımdır.

Rəqabət mühitinin yaradılması və qorunması demokratik cəmiyyət və bazar iqtisadiyyatının inkişafının əsas dayaqlarından birini təşkil edir. Bu məsələyə kompleks yanaşdıqda nəzərə çarpan cəhətlərdən biri də odur ki, cəmiyyətin siyasi strukturlarında “siyasi rəqabət” anlayışına az - az rast gəlsəkdə açıq rəqabət məsələləri geniş yer tutur. “İqtisadi rəqabət” anlayışı isə geniş işlədilsə də bu problemin həlli kifayət qədər dəyərləndirilmir. Bu tətqiqatlarda bir sıra ölkələrdə monopoliyalaşdırma və rəqabətin qorunmasının azaldılması, müəssisə-hakimiyyət əlaqələrində radikal dəyişikliklərin yarımçıqlığı etiraf edilir. Dünya iqtisadiyyatında rəqabət üçün təhlükəli olan səbəblərin mövcudluğu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən etiraf edilməkdədir. Keçid iqtisadiyyatında real rəqabətin formalaşmasının planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidin deformasiyaya uğraması təhlükəsi mövcuddur. Bütün ölkələrin qloballaşma və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bu prosesə uyğunlaşmaq məcburiyyətində olması milli bazarlarda real rəqabətin beynəlxalq rəqabətə birləşməsinin təhlilini zəruri edir. “Antiinhisar fəaliyyəti” və “Rəqabətin qorunması və inkişafı” arasındakı münasibətlər müxtəlif cəhətlərdən qiymətləndirilir. Belə qiymətləndirməyə əsasən problemin antiinhisar fəaliyyəti cəhətindən açıqlanması daha faydalı olar. Qanunvericilikdə ən önəmli nəticələr antiinhisar fəaliyyətləri istiqamətində qazanılmışdır.

Ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasında antiinhisar qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından və aşağıda adları sadalanan normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir (7, 15):

1. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. “Təbii inhisarlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
3. “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
4. Antiinhisar fəaliyyəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları;
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarları;
6. Digər normativ-hüquqi aktlar.

Azərbaycan Respublikasında antiinhisar qanunvericiliyinin əsası 4 mart 1993-cü ildə “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” qanunun qəbul edilməsi ilə qoyulmuşdur. Bu qanun inhisarçılıq hərəkətlərinin məhdudlaşdırılması və qarşısının alınması yollarını müəyyən edir.

Dövlətin antiinhisar siyasətinin tənzimlənməsinə aşağıdakılar aiddir (7, 15):

- inhisarçılıq anlayışı, onun xarakteristikası;
- inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənən növləri;
- haqsız rəqabət formalarının qadağan olunan siyahısı;
- inhisarçılıq fəaliyyətinə qarşı mübarizə aparan orqanların, onların səlahiyyətlərinin və vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- antiinhisar qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsi.

“Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” qanun bazarda iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan əksər fiziki və hüquqi şəxslərə şamil edilir. Lakin, təsərrüfat subyektinin nou-xau, müəlliflik hüquqlarından yaranan münasibətlər, əmtəə nişanları qanunun əhatə dairəsindən kənar qalır. Əgər bu sahələrdə rəqabətin məhdudlaşdırılmasına istiqamətlənən sui-istifadə halları olarsa, o zaman bu deyilənlər də antiinhisar nəzarətinə məruz qalırlar. Qanunda inhisarçı fəaliyyətin aşağıdakı növləri öz əksini tapmışdır (4, 6):

- Dövlət inhisarçılığı;
- Sahə inhisarçılığı;
- Yerli inhisarçılıq;
- Təsərrüfat subyektinin inhisarçılığı;
- Maliyyə-kredit inhisarçılığı;
- Bazar subyektlərinin üfqi və şaquli birləşməsi nəticəsində meydana çıxan inhisarçılıq;
- Təbii inhisar;
- Patent-lisenziya inhisarçılığı;

İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə antiinhisar siyasətinin tətbiqi sahələri cəhətdən spesifik mahiyyət daşıyan cəhətlər o qədər də az deyildir.

Ümumi formada baxsaq, antiinhisar tədbirləri inhisarçı fəaliyyətə nəzarət → məhdudlaşdırma → qarşısını alma xətti üzrə yerinə yetirilir. İlk olaraq antiinhisar nəzarətinin çıxış nöqtəsi bazar subyektlərinin qovuşması nəticəsində yaranan hökmran mövqe hesab edilir. Təsərrüfat subyektlərinin aktivlərinin ümumi dəyəri minimum əmək haqqının 75 min mislindən və ya onların mal bazarında payı 35%-dən artıq olduqda hökmran mövqe formalaşmış hesab olunur. Bu cəhətdən, həmin müəssisələrin ləğvi, habelə bu müəssisələrin bölünməsi üzərində antiinhisar nəzarətinin təşkili nəzərdə tutulmuşdur.

Bazar subyektlərinin yaradılması, təşkili və ləğvi İqtisadiyyat Nazirliyinin icazəsi ilə həyata keçirilə bilər.

Aşağıdakı hallarda bazar subyektləri arasında imzalanmış sazişlər İqtisadiyyat Nazirliyi ilə razılaşdırılmalıdır.

- 1) Bazar subyektinin səs vermə hüququna malik və nizamnamə kapitalını təşkil edən payların 20%-dən çoxunu başqa bazar subyekti tərəfindən ələ alınması;
- 2) Bir bazar subyektinin qeyri-maddi aktivlərinin və əsas istehsal vasitələrinin digər bazar subyektinin mülkiyyətinə verilməsi zamanı, əqd predmetini təşkil edən əmlakın balans dəyəri, bu əmlakı özgəninkiləşdirən təsərrüfat subyektinin

qeyri-maddi aktivlərinin və əsas istehsal vasitələrinin balans dəyərinin 10%-dən çox olarsa;

3) Bir bazar subyektinin sahibkarlıq fəaliyyəti aparmaq şərtlərinin təyin etməyə yaxud Ali idarəetmə orqanının funksiyalarını yerinə yetirməyə imkan verən hüquqlarının başqa bazar subyekti tərəfindən alındıqda.

İnhisarçı fəaliyyətin məhdudlaşdırılması, subyektin davranışının rəqabətə mənfi təsirinin qarşısının alınması sahəsində qanunda göstərilən üsullar təbii inhisarların tənzimlənməsi üçün istifadə edilə bilərlər. Başqa sözlə desək, fəaliyyət göstərən inhisarların davranış tərzini "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" qanunda nəzər-diqqətdən kənar qalmışdır.

İnhisarçı fəaliyyətin qarşısının alınması müxtəlif səviyyəli cərimələr və nəhayət, subyektin bölünməsi haqqında qərar çıxarıla bilər. Və, bu qərar məhkəmələrdə deyil, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilir.

Bazar münasibətlərinin hələ formalaşma mərhələsində olması və belə şəraitdə antiinhisar siyasətinin tətbiqi o deməkdir ki, inhisar yaradan prosesin təbiiliyi bu vəziyyətdə heç bir rol oynamır. Daha dəqiq desək, antiinhisar siyasəti keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlətin öz-özü ilə mübarizəsi mənasına gəlir. Bu səbəblə də antiinhisar siyasətinin konseptual əsası keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da bir - biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan 4 problemin eyni zamanda həllinə söykənməlidir:

1. İnhisarın məhdudlaşdırılması; Yəni, tənzimlənmə və idarəetmə sahəsində müstəsna hüquqların bir şəxs tərəfindən ələ keçirilməsinə imkan verməmək lazımdır;

2. Mal bazarlarında rəqabət qaydalarına əməl edilməsi və hökmran mövqedən sui-istifadə hallarının qarşısının alınması üzərində nəzarətin təşkil olunması;

3. İri özəlləşmə prosesinin gedişi ilə bağlı olaraq meydana çıxması gözlənilən inhisaryaradan prosesin dayandırılmasına nail olmaq;

4. Effektiv olan rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasına çalışmaq.

Bir sıra tədqiqatçılar rəqabət münasibətlərinin durğunluğunu və inhisarizmin stabilliyini nəticə etibarlı ilə müəssisələrin davranış tərzində deyil, yalnız və yalnız struktur xarakterli amillərdə, yəni istehsalın və bazarın real strukturunun yarıtmazlığında görürlər (16, 5). Qeyd edilən bu situasiya hərtərəfli xarakter daşımır və əsasən Azərbaycan da daxil olmaqla əksər MDB dövlətlərinə xas bir vəziyyətdir. Belə ki, postsosialist ölkələrində müəssisələrin istehsal strukturu təchizat şəbəkəsinin inkişafdan geri qalması ilə, irrasional ixtisaslaşma formaları ilə, yerli sahibkarlar üçün bazara girişin mümkünsüzlüyü və digər amillərlə səciyyələnir. Şübhəsiz ki, Azərbaycan üçün bunların hamısı real məzmun kəsb edir. Daha dəqiq desək, ölkənin antiinhisar siyasəti problemlərə kompleks və sistemli yanaşmanı, habelə bu problemlərin həll edilməsini təmin etməlidir. Deməli, antiinhisar tədbirlərinin əsas məqsədi bazarda hökmran mövqeni ələ keçirmək istəyən müəssisələrin qarşısının alınması problemi deyil, bu prosesin sadəcə mürəkkəbə doğru qarşılıqlı əlaqədə olan ünsürləri ilə birgə həlli önə çıxarılmalıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, antiinhisar prosesi sadəcə mürəkkəbə istiqamətlənməklə rəqabətin məhdudlaşdırılması → haqsız rəqabət → struktur problemləri → davranış tərzini məntiqi ardıcılığını özündə əks etdirməlidir. Həmçinin dəqiqləşdirmək lazımdır ki, bu məntiqi ardıcılığın hərəkət trayektoriyası, metodoloji mənada hissədən tama doğru yüksəliş kimi anlaşılmalıdır. Bu baxımdan antiinhisar prosesi rəqabət siyasətinin üzvi tərkib hissəsidir və tam yaradan element kimi çıxış edə bilməz. Nəzərə alsaq ki, iqtisadiyyatın miqyası ilə tədavülün miqyası arasında bərabərlik qoymaq mümkündür, o zaman antiinhisar prosesinin bütün təfəsilatı ilə genişliyi haqqında təsəvvür yaratmaq olar. Ancaq, antiinhisar prosesinin törəmə olması, mahiyyətcə rəqabət siyasətinin məntiqi sahəsinə sığışması, aparıcı rolun ikinciyə aidliyinə heç bir şübhə qoymur. Beləliklə, keçid dövrü ərzində antiinhisar prosesinin minimum məqsədi rəqabət şəraitinin formalaşdırılması və qorunmasıdırsa, maksimum məqsəd isə ictimai rifahın yüksək səviyyədə təmin olunmasıdır.

Azərbaycan da daxil olmaqla bir sıra MDB ölkələri antiinhisar prosesinin yerinə yetirilməsi cəhətdən demək olar ki, eyni mövqedə dayanırlar. Aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq metodlardan istifadə əsasında antiinhisar prosesi yerinə yetirilir (4):

- I. Qanunvericiliyi pozan hərəkətlərə tətbiq olunan məhdudlaşdırıcı tədbirlər;
- II. İqtisadi təmərküzləşmənin güclənməsi üzərində nəzarət;
- III. Rəqabətə mənfi təsir göstərən hakimiyyət qurumlarının hərəkətlərinin qadağan olunması;
- IV. Haqsız rəqabətə səbəb olan fəaliyyətin qadağan olunması;
- V. Antiinhisar tədbirlərinin vasitəsi kimi reestrdən istifadə edilməsi.

Bir qayda olaraq, antiinhisar qanunvericiliyini pozan bazar subyektlərinin fəaliyyətinə məhdudlaşdırıcı tədbirlər antiinhisar orqanı tərəfindən tətbiq edilir. Bütün bu tədbirlər özündə haqsız rəqabətin və inhisarçı fəaliyyətin, rəqabətin inkişafına neqativ təsir göstərən qurumların fəaliyyətinin qarşısının alınmasını əks etdirir.

İnhisarçı fəaliyyətə qoyulan qadağa özündə iki istiqaməti ehtiva edir:

1. Təsərrüfat subyektinin hökmran mövqedən sui-istifadə etməsinin qadağan olunması;
2. Rəqabət şəraitini məhdudlaşdırmaq iqtidarında olan sazişlərin ləğv edilməsi.

Müasir şəraitdə ən çox qarşılaşılan hal məhz təsərrüfat subyektinin hökmran mövqedən sui-istifadə etməklə rəqabəti məhdudlaşdırmaq cəhdidir. Rəqabətin məhdudlaşdırılması yönündə tez-tez qarşılaşılan inhisarçı hərəkətlərə qiymətin yaranması qaydalarına riayət edilməməsi, sərfəli olmayan müqavilə şərtlərinin qəbul etdirilməsi, müəssisələrin razılaşdırılmış fəaliyyəti aiddir. Araşdırmalar göstərir ki, MDB ölkələrində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin (hökmran mövqə tutan) 40 %-dən çoxu əmtəə və xidmətlərin satışında yüksək qiymət tətbiq edirlər.

MDB ölkələri hal-hazırda, Rusiya hökumətinin 21 aprel 1994-cü il tarixində qəbul etdiyi “İnhisarçı qiymətlərin müəyyən edilməsi üzrə metodiki tövsiyyələr” ə əsaslanırlar. Həmçinin, bu qiymətlərin təyin edilməsində iki vacib konseptual istiqamətə əsaslanmaq mümkündür:

I.Mənfəətin məhdudlaşdırılması konsepsiyası: Daha çox bu yanaşma təbii inhisar subyektləri əleyhinə tətbiq oluna bilər. Keçid dövrünün özəllikləri fonunda , bu konsepsiyanın daha çox neqativ təsirlə sonlanacağı real görünür. Bu səbəblə də,

subyektlərin istehsal xərclərini təyin edərkən, istehsal gücündən mütləq şəkildə tam istifadə olunmasına əsaslanılmalıdır. Əks halda subyektlərin fəaliyyəti mümkün olmayacaqdır. Beləliklə, istehsal potensialından tam istifadə olunması milli iqtisadi subyektlərin problemi olaraq görülür. Əcnəbi subyektlərdə nəinki belə hal yoxdur, hətta mövcud potensialdan maksimum şəkildə istifadə olunması müşahidə edilir. Ekstensiv inkişafda gedən iqtisadi prosesdə antiinhisar orqanı tərəfindən praktiki olaraq məhsul vahidinin maya dəyərinin, rentabelliyyənin və mənfəətin qiymətləndirilməsi mümkün deyil. Buna görə də, məhz xarici müqayisəyə üstünlük verilir.

II. Təsərrüfat subyektlərinin satış bazarlarının müqayisəsi konsepsiyası: Xarici müdaxilənin getdikcə artdığı bir şəraitdə bu konsepsiya daha real məna daşıyır. Bu vəziyyətdə antiinhisar orqanı bu konsepsiyaya əsaslanmaqla inhisarçı mövqedən tətbiq olunan aşağı yəni, dempinq səviyyəli və ya yuxarı qiymətləri təyin etmək səlahiyyətindədir.

Araşdırmalar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı ölkələri ilə müqayisədə inhisarizmin haqsız rəqabət davranışı postsosialist ölkələrində fərqli xarakterə malikdir. Belə ki, inhisarçı meyillər postsosialist ölkələrində rəqiblərlə deyil, malgöndərən subyektlərlə münasibətdə özünü göstərir.

Haqsız rəqabətin yaranması istiqamətində güclü təsirə malik digər səbəblərdən bir iqtisadi təmərküzləşmədir. İqtisadi təmərküzləşmə üç istiqamətdə həyata keçirilir:

1. Bazar təmərküzləşməsi;
2. Kapitalın təmərküzləşməsi;
3. İstehsalın təmərküzləşməsi;

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi təmərküzləşmənin yaranması səbəbləri aşağıdakılardır:

1. Bazar payını artırmaq və daha yüksək gəlir əldə etmək istəyi;
2. Müəssisələrin yaradılması, yenidən təşkil olunması və ya birləşməsi üzrə sazişlərin imzalanması nəticəsində;
3. Razılaşdırılmış siyasətin həyata keçirilməsinə bazarda ehtiyac olduqda.

Ölkələrin iqtisadi potensialının xarakterik xüsusiyyətləri qovuşma və birləşmələrdə kəmiyyətlə göstərilən müxtəlif kritik həddlər tətbiqini şərtləndirir. Lakin, iqtisadi tərəküzləşmə üzərində əksər MDB ölkələri eyni mənə kəsb edən nəzarət tədbirlərindən istifadə edirlər. Buna baxmayaraq, yeni yaranan bazar subyektləri üçün bu məhdudiyyətlər keçərli deyildir. Bu o demək deyil ki, yeni təsis olunan bazar subyektlərinin yaradıcıları sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərə bilərlər. Əvvəlcə onlar antiinhisar orqanını qısa vaxt ərzində yeni təsis edilən subyekt barəsində məlumatlandırmalıdırlar.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, antiinhisar orqanının nəzarət tədbirləri MDB məkanında hələ ki, gözlənilən nəticəni vermir. Sahə nazirlikləri bir qayda olaraq, rəqabətlə əlaqəli olan məsələlərə müdaxilə etmir, özəl müəssisələrdən lazımlı olan məlumatları ala bilmirlər, qərar vermək səlahiyyətində deyillər, eləcə də nadir hallarda məhkəmə mübahisələrinə rast gəlinir ki, bunun da heç bir nəticəsi olmur.

Öz məzmunu və mahiyyəti etibarlı ilə haqsız rəqabətə qoyulan qadağalar antiinhisar xarakterlidir. Bir qayda olaraq, haqsız rəqabətin əsas sahəsi qeyri-iqtisadi, yəni iqtisadi prosesin tərkib ünsürü hesab olunmayan tərəflərinə əsasən formalaşır. Bura, qanunvericiliyi pozmaqla qazanılan üstünlüklər, ədalətsizliklər, antireklam, rəqibin işgüzarimicinə xələl gətirilməsi və s. daxildir. Eyni zamanda, haqsız rəqabətə elmi-texniki, ticarət, sənaye və ya kommersiya sirrinin alınmasına istiqamətlənmiş casusluq fəaliyyəti də daxildir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı müəssisələrin fəaliyyətinə dövlət qurumlarının müdaxilə etməsinin qarşısını alır və onların müstəqilliyini daha da möhkəmləndirir. MDB məkanında bu vəziyyət müfəviq qanunlarla tənzimlənir. Qüvvədə olan bu qanunlarla dövlət qurumlarının müəssisələrin müstəqilliyini qadağan edən normativ-aktların qəbul edilməsi, ayrı-seçkilik siyasətindən istifadə etmələri məhdudlaşdırılmışdır. Lakin, əksər postsosialist ölkələrində qəbul edilmiş qanunvericilik vəzifədə olan şəxslərin təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaları, səhmdarların ümumi yığıncağında səhm sahibi kimi səsverməsi, müəssisələrin idarə olunması funksiyaları ilə icra orqanının funksiyalarını birgə yerinə yetirmələrini

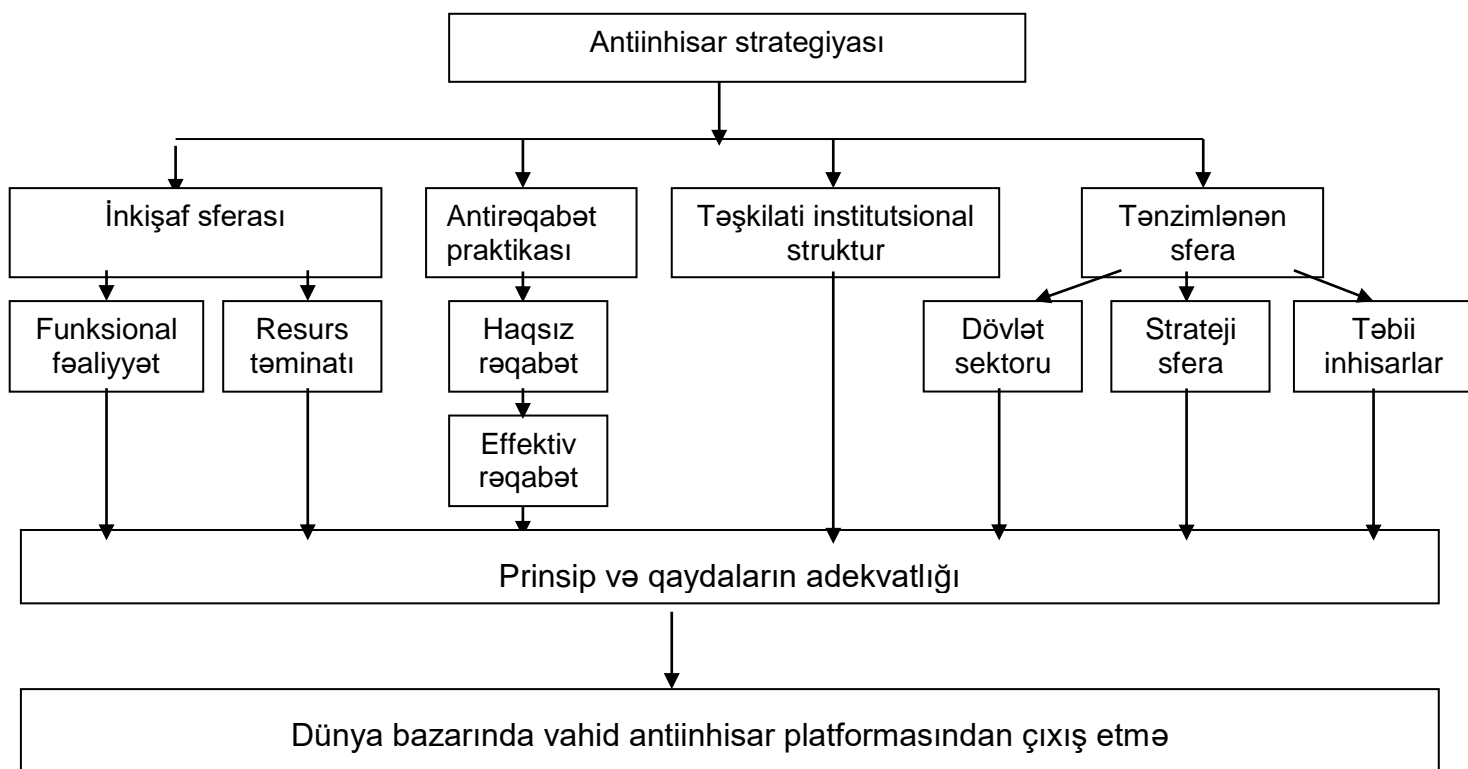
məhdudlaşdırır. Bu səbəblə də, icra orqanlarının müəssisə təsis etmələri, onun yenidən təşkili, ləğvi və digər problemlər həll olunarkən antiinhisar orqanı ilə anlaşılmalıdır.

Beləliklə, antiinhisar siyasətinin bütün bu tədbirləri arasında dövlət reestri vacib yer tutur. Müəssisənin bazar payı 35%-dən çox olduqda dövlət reestrinə salınır. Burada əsas məqsəd təsərrüfat subyektlərinin antiinhisar qanunvericiliyinə riayət etmələrinə nəzarət etmək və onlar haqqında tam məlumat əldə etməyə yönəlmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət reestrinə təsərrüfat subyektinin daxil edilməsi onun inhisarçı olmasına və hökmran mövqedən sui-istifadə etməsinə səbəb deyil.

Antiinhisar prosesinin həm milli, həm də MDB daxili bazarda kompleks və sistemli səciyyə daşması aydın anlaşılan bir məsələ olmaqla razılaşıdırılmış tərəflərin ortalığa qoyulmasını tələb edir. Həmçinin, bu problemə sistemli yanaşma cəhətindən fərqlilik açıq formada müşahidə edilir.

MDB məkanında antiinhisar qanunvericiliyi və antiinhisar prosesinin regional – milli mənafeələr sahəsində, yəni, onların effektiv təminatına əsaslanmaqla razılaşıdırılmış tətbiqi antiinhisar strategiyasını istiqamətlər baxımından müəyyən etməyi tələb edir. Bu cəhətdən, problemə sistem bütövlüyü prizmasından yanaşmaq məqsədəuyğun olardı (şək.1.1.).

Antiinhisar siyasətinin hüquqi bazasının formalaşdırılması probleminin həlli deyil, hüquqi məkanın yaradılması üçün zərurəti kimi baxmaq olar. Problemlər və onların mənşəyi, təsiri forması, məhdudlaşdırılması üsulları “antiinhisar fəaliyyəti” adı altında altı bölməyə ayrıla bilər.

Bölmələrin arasında birinci yeri əmtəə bazarlarında rəqabətin qorunması və inkişafı təşkil edir. Hazırda ən çox müzakirə obyektinə olan, həm də ən çox nəticə əldə olunan sahədir. Keçid dövründə rəqabətin formalaşmasına yönələn tədbirlər, həqiqətən də əmtəə və xidmət bazarlarından öz başlanğıcını götürmüşdür. Təcrübə göstərir ki, haqsız rəqabətə qarşı mübarizə aparılması, təbii inhisarların tənzimlənməsi və digər hallar rəqabətin qorunduğu mühitdə daha səmərəli ola bilər. Rəqabətin pozulması hallarına qarşı dayanıqlı rəqabət siyasətini həyata keçirən ölkələrdə sahibkarlıq subyektlərinin rəqabəti pozan və mane olan davranışları, bu vəziyyətdən sui-istifadə etmələri üç böyük qrupda birləşdirilir. Bu antirəqabət davranışlarının hamısı keçid iqtisadiyyatına malik olan ölkələrin bazarlarına aiddir.

Zəif rəqabət mühiti olan bazarlarda rəqabətin həyata keçirilməsi qarşısında çoxlu maneələr olur və rəqabətin müdafiə olunmasına daha çox tələb duyulur. OECD mütəxəssislərinə görə rəqabətin müdafiəsi üçün bir çox ölkələrdə fəaliyyət göstərən qanunların iqtisadi problemlərin həlli ilə əlaqəsi dəyərləndirilməməkdədir. Rəqabətin müdafiə olunmasının mahiyyəti təkcə qanunun pozulmasına yönəlmiş inzibati, normativ və s. hərəkətlərlə deyil, həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin müdafiəsinə, resursların səmərəli istifadəsinə, innovasiya proseslərinin güclənməsinə istiqamətlənmiş addımlarda ifadə olunur.

Antiinhisar nəzarətini həyata keçirən orqanın fəaliyyətinin keyfiyyəti OECD, UNCTAD və Dünya bankı mütəxəssisləri tərəfindən ayrıca amil kimi qiymətləndirilir. Burada əsas diqqətdə saxlanılacaq şərt qiymətləndirməyə görə nəzarət orqanlarına verilən səlahiyyətin həcmidir. Rəqabətin vəziyyətinə görə antiinhisar nəzarətini həyata keçirən qurumların məsuliyyəti həmin qurumlara verilən səlahiyyətlərdən asılıdır. Antiinhisar nəzarətinin həyata keçirilməsi rəqabətin qorunması və inkişafı sahələrarası xarakter daşdığından bunun digər qurum və strukturlarla əməkdaşlığını nəzərdə tutur.

Bir tərəfdən, bu, antiinhisar nəzarəti orqanının sahibkarlar və istehlakçılar arasında iş birliyinin olmasında istifadə olunur. Digər tərəfdən isə antiinhisar nəzarətini həyata keçirən orqan və təşkilatların dövlət orqanları ilə iş birliyi təşkil edir. Bu qarşılıqlı əməkdaşlığın reallığı iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sahəsində şaquli əlaqələrin xarakterindən və bu əlaqələrlə üfüqi əlaqələrin nisbətindən asılıdır. Üfüqi əlaqələrlə şaquli əlaqələr arasında intensivlik baxımından aralıq yarandıqda bu əməkdaşlıq yaradan amillərin əhəmiyyəti üfüqi əlaqələr sahəsindən çıxaraq şaquli əlaqələr sahəsinə aid olunur. Belə vəziyyətlərdə üfüqi sahədə yaranan işbirliyi şaquli əlaqələrlə nəticələnir. Bu isə şaquli əlaqələrin üfüqi əlaqələr hesabına gücləndirilməsinə gətirib çıxarır. Buna səbəblə də dövlət-tənzimlənməsi baxımından qurumların əməkdaşlığını şərtləndirən amilə çevrilir. Nəticə etibarilə işbirliyi şaquli əlaqələr sahəsində ciddi formalaşır və dayanıqlılığını zəiflədir. Üfüqi əlaqələr sahəsində yerləşən həmin orqanlar arasında məsuliyyət gücü təsirlərə məruz qalır və təhrif olunur. Burada bəzi hallarda çoxpilləli sistem də formalaşır.

Antirəqabət, yəni rəqabətin pozulması, məhdudlaşdırılması, aradan qaldırılması davranışlarının forma və metodları formalaşmaqda olan bazarlarda dərin köklər atdıqda ciddi xüsusiyyətlərə malik olurlar. Antirəqabət xarakterli bazara giriş maneələri bu bazarların olmasına baxmayaraq hər zaman mövcud olur. Bu maneələr bazarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin müxtəlif sövdələşmələri və daha çox bazar payına malik sahibkarlıq subyektlərinin qiymət manipulyasiya ilə bağlı ola bilər. Real fəaliyyətə başlayan müəssisələrlə keçid dövrü ölkələri arasında aralığın böyük olması səbəblərindən biri də budur. Bazardan çıxış maneələrini də antirəqabət amili kimi götürmək olar.

Keçid dövrü ölkələrində antirəqabət hallarının sayı bilavasitə tənzimləmə orqanlarının fəaliyyətindən irəli gələn rəqabət qanunvericiliyinin pozuntularının sayından çoxdur. Bu ölkələrin çoxunda rəqabət mühiti əsasən kiçik və orta müəssisələr sferasında formalaşır. Həmin müəssisələrin müvəffəqiyyətli nəticələrinin aktiv amillərindən biri bu müəssisələrin bürokratlar və idarəçilərlə əlaqələrinin intensivliyi və xarakterində öz əksini tapır. Başqa sözlə, müəssisələr bazarda və ya onun müxtəlif

sferalarında həmin əlaqələrin olub-olmamasından asılı olaraq qeyri-bərabər rəqabət potensialına malik olurlar.

Antiinhisar nəzarətinin bölmələrindən biri maliyyə xidmətləri bazarında antirəqabət xarakterli davranışlara qarşı mexanizmlərin formalaşdırılmasıdır. Rəqabətin inkişafı baxımından maliyyə xidmətləri bazarının əsasını qiymətli kağızlar, kredit və sığorta bazarları xüsusilə nisbi əlahiddələşmiş bazar segmentləri təşkil edirlər. Belə bir hal Rusiyanın müvafiq qanunvericilik modelinin təsiri altında baş vermişdir. Lakin Azərbaycanın antiinhisar fəaliyyəti haqqında qanununda rəqabətin qorunması tətbiqinə məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmur. Bu səbəblə də, sahibkarlıq subyektlərinin antirəqabət məqsədli müxtəlif növ razılaşmaları bazarda hökmran mövqeyə malik subyektlərin bu vəziyyətdən sui-istifadə halları, rəqabəti məhdudlaşdıran hərəkətləri ölkənin daxili bazarına və o cümlədən maliyyə xidmətləri bazarına aid etmək mümkündür. Rəqabətin qorunması tələbləri müvafiq sahə qanunlarında kifayət qədər diqqət ayrılmamışdır. Təcrübədə isə sahə tənzimləmə orqanları rəqabətin qorunması funksiyasının daşıyıcısı ola bilmir. Belə hallarda antiinhisar nəzarətinin sahə tənzimlənməsi fəaliyyətlərindən kənara çıxarılması tövsiyyə edilmir. Bu sahədə fəaliyyəti tənzimləmək məqsədilə rəqabətin qorunması qanunu qəbul edilir. Belə bir addım, məsələn, kredit bazarını rəqabət bazarı kimi formalaşdırmaq, banklararası və istehlakçılar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə rəqabəti intensivləşdirmək cəhətdən faydalı ola bilər. Bu qanunlar rəqabətin qorunması və antiinhisar fəaliyyəti haqqında qanun kimi deyil, müəyyən bir sahəyə aid qanun kimi fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanın daxili bazarında rəqabətin formalaşmasında və inkişafında antiinhisar fəaliyyətinin istiqamətlərindən biri olan haqsız rəqabət ilə mübarizə tədbirləri aid edilə bilər. Konseptual baxımdan rəqabətin qorunması ilə haqsız rəqabət formaları ilə mübarizə arasında əlaqə mübahisəli məsələlər qrupuna aiddir. MDB ölkələri arasında haqsız rəqabət haqqında qanun ilk dəfə Azərbaycanda qəbul olunmuşdur və bu qanunda haqsız rəqabət “bazar subyektinin sahibkarlıq fəaliyyətində mövcud qanunvericiliyə zidd və ədalətsiz

üsullarla üstünlük əldə etməyə yönəlmiş, bununla da digər bazar subyektlərinə (rəqiblərinə) zərər vura bilən, yaxud onların işgüzarlıq nüfuzuna xələl yetirə bilən hərəkətlər” kimi təsbit olunmuşdur.

Antiinhisar nəzarət sisteminin əsas istiqamətlərindən biri olan haqsız rəqabətin aradan qaldırılması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının “Haqsız rəqabət haqqında” 2 iyun 1995-ci il tarixli qanununda haqsız rəqabətə aşağıdakılar aid edilir (6,3):

- rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinin təqlidi;
- rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinin nüfuzdan salınması;
- rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilə;
- haqsız sahibkarlıq fəaliyyəti;
- haqsız işgüzarlıq davranışı;
- istehlakçıların çaşdırılması.

Haqsız rəqabətin təhlilində bir sıra məhdudiyyətlər var və bunlardan ən vacibi kimi “haqsız işgüzarlıq davranışlarına” qanunda yetərinə aydınlıq gətirilməmişdir. Belə ki, haqsız rəqabət qanunu “qanuna zidd davranışlarla” bazarda üstünlük qazanılmasının və bu vəziyyətdə istehlakçılara və rəqiblərə zərər vurulmasının qarşısının alınmasını müəyyənləşdirir. Məsələnin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də odur ki, bu qanun “formalaşmış işgüzar ənənələrə zidd hərəkətləri” də əhatə edir. Bu mənada “işgüzar ənənə” yalnız qanuna salınmış formada deyil və həmçinin tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Bu qanunun tətbiq olunmasında çoxlu maneələr yaranır. Ümumiyyətlə, haqsız rəqabət formalarının dünya miqyasında daha da genişlənməsi müşahidə olunur:

1. Qloballaşma və texnologiyaların sürətli inkişafı və bu proseslərin bərabər baş verməməsi haqsız rəqabətin yeni formalarının yaranması və tətbiq olunması üçün şərait yaradır.

2. Dünyada alıcılıq qabiliyyəti aşağı olan əhəlinin sayı azalmır və bu kütlənin hüquqlarının müdafiə olunması çətinləşir.

3. Postsovet ölkələrində sahibkarlığın inkişafı üçün idxal texnologiyaları üstünlük təşkil etməklə yanaşı, işgüzar ənənələrin formalaşması məhdud çərçivədədir.

Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrdə bu problemin həllini çətinləşdirən ən mühüm amillərdən biri həmin ölkələrdə olan iş adamlarının bu məsələyə birmənalı yanaşmamasıdır. Bu sahədə sahibkarların aktivlik səviyyəsi ilə mütəşəkkilliyi arasında asılılıq mövcuddur. Belə ki, bu ölkələrdə mütəşəkkillik səviyyəsi daha yüksək olan sahibkarların, həmin sahədə fəaliyyət göstərməsi daha da güclənir. Lakin bu asılılığın baş verməsi bəlli çərçivədə reallaşır.

Rəqabət sahəsi xarakterinə malik, lakin dövlət inhisarında olan seqmentlərin, bu və ya digər səbəblərdən, antiinhisar fəaliyyətinin istiqamətləri arasında yerini izah etmək, qeyri-mümkündür. Rəqabətin qorunması haqqında qanunvericiliyə əsasən dövlət inhisarının iqtisadiyyatın hansı sahələrində saxlanılmasının zəruriliyini və məqsədəuyğunluğunu müəyyən etmək mümkün deyildir. Bu məsələnin tam açıqlanmasını ölkənin iqtisadi inkişaf baxımından apardığı siyasət də təmin edə bilmir. Bunun səbəbi isə onunla izah olunur ki, miqyasından asılı olmadan iqtisadiyyatın dövlət inhisarı elan olunmuş sahəsinin əsasında müxtəlif hədəflər dayanır. Dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən hərbi silah və sursatların, psixotrop maddələrin istehsalı və satışı, narkotik maddələrin dövriyyəsi, neft və neft məhsullarının hasilatı və emalı, xüsusi dövlət obyektlərinin qorunması, partlayıcı, radioaktiv qurğuların və maddələrin istehsalı və satışı, qiymətli kağızların buraxılması üçün avadanlıqların istehsal olunması və istifadəsi, kosmik-peyk və xüsusi məxfi rabitə vasitələrinin istehsalı və istismarı həyata keçirilir. Beləliklə, dövlətin, ölkənin, insanların sağlamlığının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün dövlət inhisarı sahəsində saxlanılan bir sıra fəaliyyətlərlə yanaşı, iqtisadi siyasətlə də bağlı ölkədə həyata keçirilən fəaliyyətlər dövlət inhisarı seqmentinə daxil edilmişdir.

Dövlət, özəl və ya bu kimi digər müəssisələrin inhisarına müəyyən bir fəaliyyət sahəsinin verilməsi rəqabət qanunvericiliyində hüquq anlayışı ilə ifadə olunur. Bu sahədə tənzimləmə siyasətlərinin formalaşması üçün geniş təhlillər aparılır. Bu problemə ilk növbədə, dövlət müəssisələri haqqında qanun tərəfdən yanaşmaq mümkün olur. Bu sahələrdə aparılan tənzimləmələrin keyfiyyət amili kimi sahə qanunları işləkliyi vacib məsələdir. Beləliklə, antiinhisar nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə hökmran mövqeyə malik olan müəssisələrin bu səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmələrinin qarşısını almaq mümkün olur. Bu halda antiinhisar nəzarəti hökmran mövqeyə qarşı deyil, bu vəziyyətdən sui-istifadə hallarının qarşısını almağa yönəldilir.

Azərbaycanda olduğu kimi inkişaf etmiş ölkələrdə də antiinhisar qanunvericiliyinin əsas prinsipi – inhisarçı əlaməti bazar payı ilə müəyyən etmək deyil, bazar subyektinin inhisarçı məqsədlərinin olması və onu yerinə yetirməyə şərait yaradan bazar gücünün mövcudluğudur.

Antiinhisar prosesinin formalaşdırılması və tətbiq olunması qaydaları üzrə dünya təcrübəsinin öyrənilməsi məsələsinə üç istiqamətdə yanaşılacaqdır:

1. Avropa İttifaqı blokunun antiinhisar siyasəti;
2. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin antiinhisar siyasəti;
3. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bu sahədə həyata keçirilən siyasətin və müfəviq qanunvericiliyin tədqiqi.

Müasir dövrdə əksər inkişaf etmiş ölkələr ticarət hüququ çərçivəsində inhisarçı fəaliyyətin səbəb olduğu iqtisadi və sosial nəticələrin təsirini azaltmaq məqsədilə rəqabətin dövlət tənzimlənməsi və kapitalın təmərküzləşməsini həyata keçirirlər. Bu istiqamətdə əsas aparıcı sahə antiinhisar qanunvericiliyinin işlənilməsi hazırlanmasıdır. Əksər müəlliflər göstərir ki, hal-hazırda antiinhisar qanunvericiliyinin əsas xüsusiyyəti “bazar mexanizmi kimi oliqopolianın mühafizəsindən ibarətdir” (10, 127). Oliqopolik situasiya həm ayrıca götürülmüş bir sahədə, həm də lokal bazarda formalaşır. Ümumiyyətlə, oliqopolik bazarın əsas cəhəti bir-birinə zidd olan iki halın: inhisar və rəqabətin qarşılıqlı təsirindən formalaşan situasiyanın meydana çıxması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, antiinhisar qanunvericiliyinin tarixi XIX əsrin ortalarından başlanır. Bunu isə tənzim olunan rəqabətin inkişaf tarixi də adlandırmaq olar.

Həmin dövrdə haqsız rəqabətlə mübarizə məhz bu qanunvericiliyə istinadən həyata keçirilirdi.

Bir sıra tədqiqatçılar tarixi xronoloji baxımdan antiinhisar qanunlarının iki tipini fərqləndirirlər (11) :

- İnhisarın qadağan edilməsi prinsipi əsasında qəbul edilən qanunlar;
- İnhisarçı birliklərə nəzarət və sui-istifadə hallarının məhdudlaşdırılması prinsipi əsasında qəbul edilən qanunlar.

İnkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilik təcrübəsi haqsız rəqabət və inhisarçı fəaliyyətin aradan qaldırılması ilə bağlı hüquqi tənzimlənmənin müxtəlif mənbələrə əsasən formalaşdığını özündə əks etdirir: Əlahiddə şəkildə qəbul edilən antiinhisar qanunları və haqsız rəqabətin qarşısının alınması haqqında qanunlar (Kanada, AFR, Avstriya) ; Antiinhisar qanunları və haqsız rəqabətin aradan qaldırılması sahəsində mülki-hüququn ümumi normaları (Fransa, İtaliya); Antitrest qanunları və haqsız rəqabətin aradan qaldırılması üçün məhkəmə nəzarəti.

İnkişaf etmiş ölkələrdə antiinhisar siyasətinin tədqiq olunması haqsız rəqabət mahiyyəti daşıyan aşağıdakıların təyin edilməsinə imkan verir:

1. Bazarda hökmran mövqedən sui-istifadə olunması;
2. Rəqabətin üfüqi istiqamətli məhdudlaşdırılması;
3. Rəqabətin şaquli istiqamətli məhdudlaşdırılması.

Rəqabətin üfüqi istiqamətli məhdudlaşdırılması istehsalla məşğul olan müəssisələr arasında saziş bağlanmasını özündə əks etdirir. Bu vəziyyət ikitərəfli müqavilələrdən çoxtərəfli müqavilələrə qədər müxtəlif formalarda ola bilər. Məlum olduğu kimi bu sazişlər satış bazarlarının bölüşdürülməsi, qiyməyin reqlamentləşdirilməsi kimi prosesləri özündə ehtiva edir. Bu müqavilələrin tipik nümunəsi isə kartel müqavilələridir. Üfüqi istiqamətli məhdudlaşdırılma antiinhisar qanunvericiliyinin ciddi şəkildə pozulmasıdır.

Rəqabətin şaquli məhdudlaşdırılmasına isə ticarət əməliyyatları barəsində sazişlər, əlaqələndirilmiş sazişlər, satış üzrə qiymətqoyma və ya onun dəstəklənməsi haqqında müqavilələrdə məhdudlaşdırıcı şərtlərin olması və s. aid edilir. Məhdudlaşdırıcı şərtlər adətən birtərəfli qaydada qəbul olunur. Bu halda tərəflərarasında güc bərabərsizliyi öndə olur. Və daha zəif olan kontragentə bazarda hökmran mövqe tutan sahibkar öz şərtlərini qəbul etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, rəqabətin üfüqi və şaquli məhdudlaşdırılmasını hər zaman bir-birindən fərqləndirmək mümkün olmur.

Bazarın inhisarlaşması inkişaf etmiş ölkələrdə iki istiqamətdə həyata keçirilir. Şaquli inteqrasiya, müəssisənin özünün satış və təchizat sisteminin yaradılması və üfüqi inteqrasiya, rəqabət aparən müəssisənin əldə edilməsi!

Rəqib müəssisənin əldə edilməsi də antirəqabət səciyyəsi daşıyır. Ticarətlə məşğul olan səhmdarın digər səhmdarın kapitalının və ya əmlakının hamısını və ya bir hissəsini əldə etmək hüququ yoxdur.

Artıq uzun onilliklər ərzində qərb ölkələrində antiinhisar qanunvericiliyi və antiinhisar tədbirləri inkişaf etmiş və inhisarın mənfi nəticələri üzərində nəzarət müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə antiinhisar tədbirləri iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış formada həyata keçirilir.

Müasir dünya təcrübəsinin ümumiləşdirilmiş nəticələri açıq formada göstərir ki, antiinhisar tədbirləri sahəsində aparılan praktika hər ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq müxtəlif metod və üsulların toplusu kimi meydana çıxır. Apardığımız tədqiqatlarımızı genişləndirsək, yəni, haqsız rəqabətlə mübarizəni önə çıxarsaq, asanlıqla görmək olar ki, ölkələr üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi yönündə kəskin fərqlər vardır.

II FƏSİL.AZƏRBAYCANDA VƏ DÜNYA TİCARƏTİNDƏ HAQSIZ RƏQABƏTİN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1 Haqsız rəqabəti yaradan vasitələr kimi idxalda dempinqin təhlili

Xarici ticarətdə haqsız rəqabət tətbiqlərinə tez-tez rastlanır. Beynəlxalq təşkilatların haqsız rəqabəti aradan qaldırma və dünya ticarətini tamamilə sərbəstləşdirmək üçün işləri davam etsə də bu tətbiqlərin günümüzdə və yaxın gələcəkdə yox edilməsi mümkün görülmür.

Haqsız rəqabət tətbiqləri ümumiyyətlə bir malın xarici bazarda rəqabət gücünü artırmaq məqsədiylə daxili bazar qiymətindən və ya xərc dəyərinin altındakı bir qiymətdən ixrac edilməsindən qaynaqlanır. Bu tətbiqi ixracatçı bir firmanın edə biləcəyi kimi, dövlətin istehsalçı və ya ixracatçısına təmin etdiyi dəstək nəticəsində də haqsız rəqabət, mühiti yaradılmış ola bilər. Beynəlxalq ticarətdə haqsız rəqabət, bir ölkə və ya ölkə qrupunun, əlindəki vasitələrdən bəzilərini ya da hamısını istifadə edərək, ümumi qəbul olunmuş sərbəst rəqabət qaydalarından ayrılaraq özünə, rəqiblərinə görə müəyyən üstünlüklər təmin etmiş olması şəklində təyin oluna bilər.

Haqsız rəqabət müxtəlif müəssisə və müəssisə qruplarının ortaq qərar və anlaşmaları ilə də yaradıla bilər. Bu tip qərar və razılaşmalar, qiymətlər, texniki inkişaf, investisiyalar, bazar və istehsal mövzularında ola bilər.

Rəqabət, keyfiyyət, qiymət, ödəmə şərtləri və versiyaların artırılması baxımından mal və xidmətlərlə əlaqədar olaraq edilən rəqiblər arasındakı bir yarışdır. Bu yarış nəticəsində, iqtisadiyyatda istehlakçılara ən yaxşı imkanlar təmin olunur, texniki və iqtisadi inkişaf təşviq edilir, xərc və qiymət artımlarının qarşısı alınır və gəlirin müxtəlif sektorlar arasında bərabər nisbətdə bölünməsi təmin edilmiş olur. Ancaq hər zaman rəqabət qaydalarının yaxşı işlədiyi və iqtisadi fəaliyyətin təmin edildiyi deyilə bilməz. Rəqabətin olmamasına görə bazarda meydana gələn bu pozuntular, istehsalçı

və ixracatçıların lehinə, istehlakçıların isə əleyhinə nəticələr doğurmaqdadır. Əvvəllər haqsız rəqabət nəticəsində qiymətlər çox aşağı düşsə də, uzun dövrdə yenidən yüksələcək, istehlakçıların satınalma gücləri düşəcək, bu səbəbdən istehlakçılar rifah itkisinə uğrayacaqlardır. Haqsız rəqabət tətbiqləri içərisində ən çox müraciət edilən dempinq ixracatdır. Bunlara qarşı da ölkələr müxtəlif qoruma vasitələriylə mübarizə aparırlar. Haqlı edilmiş bir rəqabət, xarici ticarəti genişləndirir və cəmiyyətlərin əvvəl gəlirlərini, bununla əlaqəli olaraq da rifah səviyyələrini yüksəldir. Haqsız edilən rəqabət isə ölkələrin iqtisadi gücünü, müdafiə gücünü və inkişaf potensialı olan sənayesinin inkişafına mənfi istiqamətdə təsir edər.

Haqsız rəqabətdən indiki vaxtda daha çox inkişaf etmiş ölkələr şikayət edirlər və bu ölkələr dempinq satış qarşısında haqsız rəqabətə uğradıqlarını qeyd edirlər. Dempinq bir məmulatın çıxarıldığı bazardakı satış qiymətindən və ya istehsal xərc dəyərinin altındakı bir qiymətdən satılması və beləcə ixrac bazarındakı rəqabət gücünün artırılması ilə əmələ gəlir. Dempinq əvvəllər daxili bazarda daha əvvəldən təyin oluna bilməyən səbəblərlə çox istehsal olunmuş məhsulun, xarici bazarlarda satılması nəticəsində əridilməsi olaraq bilinir. Bu çərçivədə düşündüyümüzdə, dempinq lazımlı, eyni zamanda idxalı reallaşdıran ölkə üzvlərinin rifah səviyyəsi baxımından da faydalı bir vəziyyət meydana gətirdiyi nəticəsinə gəlmək olar. Bu üzvlər qiymətlərin aşağı olması səbəbiylə daha çox mal ala bilmək şansını əldə edirlər. Belə bir tətqiqat müvəqqəti bir müddət tətbiq edildiyi üçün məhsulu idxal edən ölkənin əlaqədar sektoru baxımından böyük bir təhlükə yaratmaz. Ancaq sonralar bu əməliyyatın davamlı və şüurlu olaraq edilməsi, ilk baxışda dempinqə uğrayan ölkənin fərdlərinin ucuz mal ala bilmə səbəbi ilə rifah səviyyələrinin yüksəlməsi şəklində görülsə də, uzun dövrdə dempinq idxal edən ölkə və ya firma, yerli sənayesinin inkişafını əngəlləmiş olacaq, bazarda bu ixracatı həyata keçirən firma tək firma vəziyyətinə keçdikdən sonra qiymətləri istədiyi kimi yüksək nisbətdə təyin edəcək.

Qlobal rəqabətə olduqca açıq olan xarici ticarətin haqsız rəqabətdən qorunması lazımdır. Xarici ticarətdə qarşılaşılan haqsız rəqabət növlərindən biri də dempinqdir.

Dempinqli idxaldan zərər görən ölkədə xarici ticarət defsi, daxili və xarici borclar, işsizlik, xarici ölkələrə gəlir transferi, daxili sənayelərdə rəqabət gücü itkisi, araşdırma-inkişaf və markalaşma fəaliyyətlərinin azlığı kimi dağıdıcı nəticələrə səbəb ola bilər. Bu səbəblə də çətin bir ixtisas sahəsi olan xarici ticarət yaxşı idarə edilməli, dempinqli idxala qarşı tədbirlər vaxtında alınmalıdır.

Ölkələrin xarici ticarətində ən önəmli problemlərdən biri, bəlkə də birincisi xarici ticarət defsidir. Çünki xarici ticarət defsi ölkə iqtisadiyyatının gücsüzlüyünün ən diqqətə çarpan göstəricisidir. Bu gücsüzlük əslində daxili və xarici borcların, yüksək nisbətli işsizliyin, aşağı texnologiya və aşağı inkışaf sürətinin, inflyasiyanın və daha bir çox iqtisadi problemin əsas qaynağıdır. Bu səbəblə, xarici ticarətdə çatışmazlıqlara səbəb ola biləcək hər sahədə, xarici ticarət siyasətinin düzgün və vaxtında həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Edilən hər iş, bu mənada kiçik bir qatqı təmin etməyə istiqamətlidir.

Xarici ticarət defsi ixracatda və digər valyuta qazandırıcı fəaliyyətlərdən əldə edilən valyuta gəlirlərinin, idxalat və digər ödənişləri qarşılıyacaq miqdardan az olmasından ibarətdir. Bu vəziyyət, idxalatın davam edə bilməsi üçün, istər ictimai, istərsə də xüsusi sektorun xarici mənbələrdən borclanmasına səbəb olur.

İnkışaf etməkdə olan ölkələrin xarici maliyyə bazarlarından borclanmaları üçün inkışaf etmiş ölkələrə görə daha yüksək faiz təklifləri vermələri məcburidir. Bu vəziyyət də faizləri və borc xərclərini artırır.

Xarici ticarət profsi verən ölkələrdə ortaya çıxan sərmayə artıqlığı BVF, Dünya Bankı və ya beynəlxalq maliyyə təşkilatları vasitəçiliyi ilə xarici ticarət kəsri olan ölkələrə kredit olaraq verilir. Bu yolla, xarici ticarət profsi verən ölkələr, sərmayələrini qiymətləndirərək faiz gəliri əldə etməkdə, verdikləri kreditlər ilə öz məhsullarını satmaqda, xarici ticarətlərini davam etdirməkdə, satdıqları məhsuldan xeyir əldə etməkdə, eyni zamanda, dünya bazarları üçün istehsal edərək daxili məşğulluğu və daxili əlavə dəyəri qoruyurlar.

Xarici ticarət defsi olan ölkəmizdə idxalatın maliyyələşdirilməsi xarici kreditlər ilə qarşılıdığından cəmiyyət az istehsal edib, çox istehlak edər vəziyyətə

gəlib. Açıqcası, cəmiyyət davamlı borclanaraq, faiz ödəyərək, yüksək işsizlik bahasına başqalarının istehsal etdiyi malları istifadə etməkdədir. Çünki idxalın bir hissəsi sənaye malı idxalı olaraq görülsə də əslində, idxalın çox böyük bir hissəsi əslində istehlak mallarından ibarətdir.

Xarici ticarət müstəqil ölkələr arasında həyata keçirilən mal, xidmət və kapital ticarətinin bütünüdür. Bu mənada xarici ticarət, bir ölkədə istehsal olunan malların, təmin edilən xidmətlərin, sərmayənin başqa ölkələrdə və ya bölgələrdə satılması, paylanması və ya başqa şəkildə fayda yaradılması yolu ilə istehlakçılara və ya vasitəçilərə təqdim edilməsi fəaliyyətlərinin hamısını əhatə edir, ən dar mənada xarici ticarət, idxal və ixrac fəaliyyətləridir. Xarici ticarət, ölkədə ödənişlər tarazlığı kəsrinə, xarici borcların həddindən artıq böyüməsinə və xronikləşməsinə, bu səbəbdən valyuta məzənnəsində həddindən artıq dalğalanmalara və bu dalğalanmaların ölkə içində yaratdığı böhranlara səbəb ola bilər. Bu səbəblə xarici ticarət yaxşı idarə olunmalıdır.

Xarici ticarət, ölkənin kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmətlər sektorunda ciddi itkilərə və zərərlərə səbəb ola bilər. Bu səbəblə də xarici ticarətdə qorunma tədbirləri, gömrük vergiləri və xarici ticarət siyasəti tədbirlərinə ehtiyac var.

Ölkələrin müqayisəli üstünlük strukturlarına, texnologiya səviyyəsinə, təbii qaynaqlarına və yetişmiş insan gücü potensialına bağlı olaraq, xarici ticarətdən olduqca üstünlüklü bir pay almaları mümkündür. Ancaq, çətin bir ixtisas sahəsi olan xarici ticarət, yaxşı idarə edilmədiyi ölkələr üçün dağıdıcı nəticələrə səbəb ola bilər. Xarici ticarətdə dağıdıcı nəticələr yaradan tətbiqlərdən biri də dempinqdir. Bu səbəblə, dempinq mövzusunda bir çox beynəlxalq tənzimləmə var.

Dempinq bir malın ölkə içində satıldığı qiymətdən daha aşağı bir qiymətlə, xarici bazarlarda satılmasıdır. Hətta bəzən xərc qiymətinin altında bir qiymət tətbiq edərək beynəlxalq bazarları ələ keçirmə məqsədini də daşıyır. Dempinq ucuz mal satmaq deyil. Hər ölkə daxili xərc üstünlüklərini istifadə edərək dünya bazarlarına ucuz mal sata bilər. Dempinq idxalatçı ölkənin potensial istehsal gücünü zəiflətmək və zərər vermək və ya zərər təhdidində olmaq kimi şüurlu bir siyasət izlənməsi səbəbiylə doğar.

Dempinq praktikada malların xarici bazarlarda istehsal xərclərinin altında bir qiymətə satılması olaraq xarakterizə edilir. Daxili bazarında dempinq edilən ölkədə istehsalçılar zərər görür. Dempinq beynəlxalq ticarətdə haqsız rəqabət tətbiqidir.

Beynəlxalq ticarətdə dempinq üç şəkildə tətbiq edilir.

1. Müvəqqəti (sporadic) dempinq; iqtisadiyyatda tələb daralması, zövq və üstünlüklərin, istehsal texnologiyalarının dəyişməsi, texnoloji yeniliklər nəticəsində bəzi malların inkişaf etmiş ölkə bazarlarında dəbdən düşmüş olması, firmaların plansız istehsal etməsi kimi səbəblərlə yığılan ehtiyatları əritmək üçün, firmaların müvəqqəti olaraq, aşağı qiymətdən xarici bazarlara satış etmələri nəticəsində meydana gəlir. Bu cür dempinq ölkələrdə istehlakçıların daha aşağı qiymətdən mal satın almaları səbəbiylə, istehlakçıların lehinə olar. Ancaq, bu ölkələrdə istehsalçıların satışlarını aşağı salır və qısa vaxtda zərər görmələrinə səbəb olur. Bu baxımdan dempinq xarici ticarətdə görülən bir haqsız rəqabət formalarından biridir.

2. Davamlı (persistent) dempinq; Davamlı dempinq isə adından da göründüyü kimi, davamlı olaraq edilən dempinq şəklidir. Dempinqə mövzu olan malın xarici bazardakı qiyməti daxili bazara nəzərən davamlı olaraq aşağıdır. Bu dempinq şəklinin iqtisadi rifahı artırması səbəbiylə zərərsiz olduğu düşünülə bilər. Ancaq, dempinqi reallaşdıran firmanın uzun dövrdə idxalatçı ölkənin ehtiyaclarını qarşılamaq və istehsalını buna görə nizamlamada ortaya qoyduğu qeyri-müəyyənlik bu müsbət yanaşmaya kölgə düşürə bilər. Daxili bazarın darlığı səbəbiylə istehsalçıların, optimal tutuma çatıb ölçülü iqtisadiyyatlarından faydalanmaq və xeyrini maksimum edə bilmək üçün ilkin dəyərinin bir az üzərindəki qiymətdən beynəlxalq bazarlara davamlı satış etməsidir.

Dünya ticarət tarixində bəlkə də ən uzun müddət ilə tətbiq olunan dempinq İngiltərənin Levant Company vasitəçiliyi ilə Osmanlı bazarlarında yunlu parça satışında tətbiq etdikləri dempinq olmuşdur. 1580-1650-ci illər arasında tətbiq olunan bu dempinqdə İngilislərin yun parçaları Londondakı qiymətindən 20-30% ucuz satışmışdır. Nəticədə Osmanlıların yun sənayesi iflas olmuşdur.

3. Dağıdıcı (predatory) dempinq; şirkətlər ya da dövlətlərin, bir ölkədə daxili bazarda rəqibləri aradan qaldırmaq üçün məhsullarının qiymətini öz ölkəsindəki daxili bazar qiymətinin altında təyin edilərək tətbiq olunan bir haqsız rəqabət növüdür. Dağıdıcı dempinq malın bazarındakı rəqiblərini yox etmək və ya bazardan əl çəkdirmək məqsədiylə həyata keçirilir. Dağıdıcı dempinqi tətbiq edən firma, sahib olduğu üstünlükləri istifadə edərək, qiymətləri mümkün olduğu qədər, yəni rəqib firmaların sata biləcəyi ən aşağı qiymətə salıb bazarı tək başına ələ keçirməsi və qiymətləri istədiyi şəkildə təyin etməsi ilə nəticələnir. Ancaq, burada yuxarıdakı dempinq şəkildən fərqli olaraq, idxal ölkəsindəki firmalarda istehsal dayanır. Bu dempinq şəklinin ən təhlükəli dempinq olduğunu deyə bilərik. Dövlətlər, dağıdıcı dempinq qarşısında yerli sənayesini qoruya bilmək məqsədiylə təsirli qoruma tədbirləri almaq məcburiyyətindədirlər və bunu TTBS kimi dünya ticarətində əhəmiyyətli yeri olan iqtisadi müqavilələrin dəstəyi reallaşdırmaya çalışırlar. ABŞ, Avropa Birliyi və bir çox ölkədə antiinhisar qanunları və rəqabət qanunları ilə beynəlxalq ticarətdə dağıdıcı dempinq qadağan edilmişdir.

2.2 Müxtəlif ölkələrdə haqsız rəqabətə qarşı edilən antidempinq prosedurları

Xarici ticarətdə haqsız rəqabətin qarşısının alınması, dempinqin səbəb olduğu zərərə qarşı istehsal sahəsinin qorunması məqsədilə ediləcək əməliyyatları, alınacaq tədbirləri, lazımlı qanun və tətbiq qərarlarını və bu qərarların tətbiq edilməsinə dair üsul və əsasları əhatə edir.

Bütün ölkələr xarici ticarətdə dempinqdən qorunmaq üçün dempinqli idxalata qarşı istintaq açılması, müvəqqəti tədbir alınması, qəti tədbir alınması və edilən istintaq nəticəsində dempinqə qarşı vergi qoyulması kimi tədbirlər edə bilər. Tədbir alınmasını tələb edən hallar, dempinq mövzu olan idxalatın istehsal sahəsində maddi

zərərə yol açması və ya maddi zərər təhdidi meydana gətirməsi və ya bir istehsal sahəsinin qurulmasını fiziki olaraq gecikdirməsidir.

Dempinq dedikdə mal bazarını zəbt etmək məqsədilə oradan rəqibləri sıxışdırmaqla, xaos yaratmaqla dəyərindən çox aşağı qiymətlərlə malların tədarükü nəzərdə tutulur. Xarici bazarlara dempinq qiymətləri üzrə malların göndərilməsi ikili xarakterə malik ola bilər.

Birinci variant rəqibləri sıxışdırmaq və xarici bazarı ələ keçirmək üçün uzun müddət dəyərindən aşağı qiymətə əvvəlcədən düşünülmüş şəkildə malların ixracıdır. Bu isə ticarətdə qanunsuz yolları tətbiq etməklə rəqabətin pozulması, yəni haqsız rəqabətin yaranma halıdır. Bəzən ixracatçılar belə hərəkətlərə bəraət qazandırmaq üçün idxal ölkələrindəki eyni mallara qoyulan idxal rüsumlarına istinad edirlər. Bu şəraitdə xarici bazara malları ixrac etmək məqsədilə qiymətlər xeyli aşağı salınır, əks halda xarici alıcı rəqabət qabiliyyətli olmadığı üçün belə malı almayacaq.

Belə ki, bütün bu oxşar səbəblər dempinqə bəraət etməyə xidmət edə bilməz və bu halda idxalçı ölkə müdafiə haqqında öz qanunvericiliyini qəbul edir.

İkincisi isə dempinqləmək məqsədi olmadan xarici bazara malların qiymətlərinin aşağı salınması ilə ixracıdır. Buraya idxalçı bazarında müəyyən mala münasibətdə qiymət səviyyəsini bilməmək aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əgər mallar aşağı qiymətlərlə, lakin dempinq qiymətləri kimi ixrac edilərsə, o zaman dempinqə görə ittiham ola bilməz, çünki antidempinq tədbirlərinin tətbiqi üçün malın dempinq qiymətləri üzrə göndərilməsi və idxalçı ölkənin iqtisadiyyatına zərər dəyməsi kimi faktlar olmuyacaqdır.

Təbiidir ki, bu hallarda belə hərəkətlər cəzasız qala bilməz və buna görə də, bütün ölkələr öz bazarında mallarında dempinq qiymətlərlə satışına yol verməməyə çalışırlar. Belə satışları əngəlləmək üçün antidempinq rüsumlarını tətbiq edirlər. Antidempinq tənzimlənməsi isə həm milli qanunvericiliyin əsasında, həm də, beynəlxalq müqavilələrin köməyi ilə həyata keçirilir.

Ş.L.Monteskye demişdir: “Xalqın həqiqi xeyri tələb edir ki, o, mühüm səbəblər olmadan heç bir xalqı öz ölkəsi ilə ticarətdən uzaqlaşdırmasın. Yaponlar

ancaq iki millətlə: çinlilərlə və hollandlarla ticarət edirlər və çinlilər onlardan şəkərə yüzə min faizlə və bəzən mübadilədə ona görə aldığı mala o qədər gəlir götürür. Təxminən o qədər gəliri də hollandlar əldə edirlər. Yaponların qaydalarına riayət etməyi arzu edən hər bir xalq mütləq aldanacaqdır. Malların ədalətli qiyməti və onlar arasındakı həqiqi münasibət yalnız rəqabətlə müəyyən edilir” (18).

Rəqabət tədarükçülərin və istehsalçıların məhsullarını reallaşdırarkən iqtisadi mübarizə və əlaqə prosesi, daha əlverişli satış şəraiti və istehsal uğrunda malların ayrı-ayrı tədarükçüləri və ya istehsalçıları arasında rəqiblikdir (19). Rəqabət bazar mexanizminin vacib və zəruri elementidir lakin, onun formaları və xarakteri müxtəlif bazar situasiyalarında fərqlidir. Rəqabət məsələləri üzrə milli siyasət dominant vəziyyətdən sui-istifadə edən və ya rəqabəti məhdudlaşdıran müəssisələr arasında razılaşmalara münasibətdə hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilən qaydalar kimi başa düşülə bilər. Əksər ölkələrdə rəqabət siyasətinin baza obyektə ehtiyatların bölgü effektivliyi və deməli milli rifahın maksimal dərəcədə yüksəldilməsidir (32). Bu məqsədə nail olmaq üçün iqtisadi rəqabət haqqında olan qanunvericilikdə hakim vəziyyətdən sui-istifadə halları qadağan olunur və rəqabəti məhdudlaşdırmaq üçün razılaşmaların müxtəlif növlərini bağlamağa icazə verilmir. Güclü rəqabətin iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün vacib yol olduğunu göstərmək üçün rəqabət haqqında qanunvericiliyin diqqəti elə rəqabət üzərində cəmləşmişdir.

Rəqabət haqqında qanunvericiliyin əsasını təşkil edən məqsədlər ticarətin əsasında dayanan məqsədlərlə ziddiyət təşkil edir. Qədim vaxtlardan bəri Hindistan, Babil, Qədim Misir, Şumer kimi dövlətlərdə ticarət siyasəti ilə xarici ticarətin tənzimləmə siyasəti ayrılmaz əlaqədə olmuşdur (21). Ticarət siyasəti dövlətlər inkişaf etdikcə, nəinki geniş əhali kütləsinin maraqlarını ifadə edirdi, həmçinin daxili və xarici ticarət siyasətinə bölünür. Belə ki, xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsini müəyyən edən dövlət institutları yaranmağa başlayır. Hazırkı dövrdə dövlətlər ticarət siyasətindən iqtisadiyyatın ayrı-ayrı bölmələrini müdafiə etmək, gəlirlərini artırmaq, ticarət şərtlərini müəyyənləşdirmək, malların istehlakını məhdudlaşdırmaq və digər məsələləri təmin etmək üçün istifadə edir. Aktiv ticarət siyasəti gəlirləri əhali qrupları

arasında istehsal amillərinin və ayrı-ayrı sahələrin müdafiəsi ilə yenidən bölüşdürür ki, bu da qeyri-effektivliklə bağlıdır. Çox zaman ticarət siyasəti rəqabət siyasətinin əsasında duran hədəflərə uyğun olmur. Bunun səbəbi ondadır ki, ticarət siyasəti istehsal faktorlarının, rəqabət haqqında olan qanunvericilik isə rəqabətin müdafiə olunmasına istiqamətlənib. Misal olaraq, 2002-ci ilin fevralında ABŞ administrasiyasının polad idxalına gömrük rüsumlarını tətbiq etməsini göstərə bilərik, məqsəd isə polad tökənlərin mənafeələrini müdafiə etmək idi.

Eyni vəziyyəti antidempinq halında da görmək olar, onun bir çox müdafiəçiləri onu rəqabət haqqında qanunvericiliyin məqsədləri ilə uzlaşan ticarət siyasəti kimi göstərirlər (32). Bu hal antidempinq haqqında qanunvericiliyin hazırlanması zamanı ola bilərdi, indi isə bu halla rastlaşa bilmərik. İlk dəfə 1921-ci ildə C. Viner antidempinq qanunvericiliyinin nəzəri olaraq əsaslandırılmasını işləmişdir. O, təsdiq edirdi ki, antidempinq milli istehlakçıları soyğunçu dempinqdən müdafiə üçün lazım ola bilər (31). Həmçinin o, dempinqin üç formasını ayırırdı: soyğunçu, sporadik, daimi. C. Vinerin fikrincə, yalnız üçüncü forma antidempinq tədbirlərinin tətbiq edilməsini tələb edir. Birinci halda şirkətlərə dəyən ziyan tranzit ziyandır, halbuki istehlakçıların itkilərini örtür (32). Antidempinq tərəfdarları, birbaşa olmasa da, dolayısı ilə mal istehsalçısı milli şirkətlərin mövcudluğunun davam etməsilə bağlıdırlar. Rəqabətin inhisarın formalaşmasının qarşısını ala bilməsini xarici mənbələr işə aid olmayan fakt kimi nəzərdən keçirirlər.

“Dempinq, antidempinq, antitrust” məqaləsi müəlliflərinin qeyd etdiyi kimi, antidempinq ixracatçı ölkədə idxalçı ölkənin məhdudiyyətləri kompensasiya etməklə bağlı cəhddir. Bu, həmin şirkətlərin dempinqləmək qabiliyyətinin əsasında dayanır (32). Bu məhdudiyyətlər ixracatçı ölkədə rəqabət haqqında olan qanunvericiliyin olmamasını və ya fəaliyyətsizliyini də əks etdirə bilər. Bu isə “nə üçün dempinq haqsız rəqabət hesab olunur?” sualına cavabın əsasını təşkil edir.

C.Qarten ixracatçının milli bazarında idxal baryerlərinə əsaslanan nümunəvi antidempinq bəraətini təklif etmişdir. Onun fikrincə, dempinqə əsasən 4 şərt kömək edir (29):

- ixracatçının milli bazarının qapalılığı;
- dəyərdən aşağı ixrac qiymətlərinə yol verən ixracatçı ölkənin bazarındakı antirəqabət təcrübəsi;
- hökumət tərəfindən subsidiyalaşdırma;
- qeyri-bazar şəraiti.

İxracatçının milli bazarında indiki dövrdə dempinq təcrübəsi ilə rəqabət şərtləri arasındakı əlaqə antidempinq tədqiqatında nəzərə alınmır. İxracatçının milli bazarının qapalılığı müəyyən bir istisna haldır. Həm də ki, dempinqdən istifadə edən müəssisənin böyüklüyü vacib deyil, o inhisarçı da ola bilər. Antidempinq qərarlarının qəbulunda dövlətin nəzarətində olan firmanın statusu mühüm yer tutur. Antidempinq tədbirlərində maraqlı şəxslərin tələbləri ixracatçıları deyil, özlərinin zərəre düşməsinə əsaslanır.

Rəqabətin olmaması problemi olduqda həmin şəraitdə qanunvericiliyin tətbiqinin vacib olduğunu deyənlərə qarşı çıxan müəllif antidempinq qanunvericiliyinin tətbiqini dəstəkləyir: “Administrasiya rəqabət haqqında qanunvericilik sahəsində global standartların gücləndirilməsini dəstəkləyir və hesab edir ki, bu istiqamətdə antidempinq qanunvericiliyinə müraciət zərurəti uğurla aradan qaldırılacaqdır. Rəqabət haqqında qanunvericilik antidempinq qanunvericiliyi ilə yanaşı iş görə bilər və iş görür lakin, bunun üçün yaramır. Antidempinq qanunvericiliyinin qəti məcburetmə zərurəti gələcəyin öncədən görülməsinə gətirib çıxarır” (29).

Qüvvədə olan antidempinq prosedurları dempinq idxalı və maddi ziyan arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyən edilməsi məsələlərinə münasibətdə qeyri-müəyyəndir. ABŞ Ədliyyə Nazirliyinin “aidiyyəti bazar” kateqoriyasını müəyyənləşdirmək üçün ümumi təlimatını nümunə kimi göstərmək mümkündür (26).

“Antidempinq və rəqabət haqqında qanunvericilik arasındakı fərqlər bunlardır:

- rəqabət haqqında qanunvericilik həm qeyri-qiymət davranışı, həm də xalis qiymət davranışı adlandırılana şamildir;

- rəqabət haqqında qanunvericilik təkcə mallara deyil, həm də xidmətlərə münasibətdə qüvvədədir;

- antidempinq əksər hallarda iqtisadi cəhətdən idxalçı dövlətə xeyirdir;

- rəqabət haqqında qanunvericiliklə göstərilən təsir vasitələri cinayət və inzibati məsuliyyətə əsaslanır;

- antidempinq tənzimlənmənin əsas testləri “maddi ziyan” və “normal dəyər” dir.

1930-cu il Tarif haqqında Qanun və ABŞ Maliyyə Nazirliyinin qəbul etdiyi Antidempinq qaydaları ABŞ-da dempinqi tənzimləyən əsas normativ aktlardır.

ABŞ bazarında malların xarici ixracatçılar tərəfindən ədalətli qiymətlərdən çox aşağı qiymətlərə satılması, bir şərtlə, dempinq hesab olunur ki, ABŞ sənayesinə həmin satışlar maddi zərər vursun və ya zərər təhlükəsi yaratsın. ABŞ Ticarət Nazirliyinin Beynəlxalq Ticarət İdarəsi tərəfindən malın ədalətli qiymətdən aşağı qiymətlə satılması faktı, Beynəlxalq Ticarət üzrə Komissiyası isə ziyan faktını müəyyənləşdirir.

İxracatçının satış qiymətini ədalətli qiymətlə müqayisə etmək yolu ilə ədalətli qiymətdən aşağı qiymətə satış faktı müəyyən olunur.

Ədalətli qiymət qanuna görə aşağıdakılardır:

- ixracatçı ölkədəki daxili alıcılara təklif edilən malın “netto franko-zavod qiyməti”;

- üçüncü ölkəyə göndərilən malın qiyməti, bir şərtlə ki, ixracatçı həmin malı daxili bazara göndərmir.

Bu prinsipdən isə mallar ABŞ-a bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdən göndərilən zaman istifadə olunur. Bu zaman qanunda qiymətləri müqayisə etmək üçün başqa prinsip nəzərdə tutulur. Belə hallarda bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə malın istehsal və satış şəraitinin müfaviq ölkənin şəraitinə uyğun olduğu zaman qiymət ədalətli qiymət hesab olunur. Bu isə təhqiqat apararı orqanlar və şikayətçilər tərəfindən müəyyən edilir. İdxalın yalnız ayrı-ayrı firmalara deyil, ABŞ sənayesinə maddi zərərin əsas səbəbidirsə, zərər sübut edilmiş hesab edilir. Bütün bunlar məhsuldarlığın, mənfəətin, istehsalın azalmasına səbəb ola bilər.

Dempinq ilə bağlı təhqiqat eyni vaxtda BTK və BTİ-yə maraqlı tərəflərin şikayət ərizəsini verməsilə başlanır. Şikayət ilə bağlı verilən qərar BTK tərəfindən 285 gün, BTİ tərəfindən 135 gün ərzində çıxarılır. Əgər bu iki orqan dempinqin mövcudluğu haqqında müsbət qərar verərsə, idxal edilmiş mala antidempinq rüsumu qoyulması ilə bağlı ABŞ Ticarət Nazirliyi qərar dərc edir. Bu qərara əsasən antidempinq rüsumu malın ABŞ-a göndərildiyi qiymətlə ədalətli qiymət arasındakı fərqə əsasən təyin edilir. Bu rüsumun qoyulmasından hər hansı bir tərəf beynəlxalq ticarət üzrə məhkəməyə şikayət edə bilər.

Əgər dempinq aşkar olunmazsa, BTK və BTİ-nin qərarı mənfi olarsa, bu zaman iş dayandırılır və bu haqda məlumat dərc olunur.

Antidempinq təhqiqatları ABŞ-da daimi xarakter daşıyır. Xarici ixracatçıların rəqabətinə öz bazarında tab gətirə bilməyən Amerika inhisarları antidempinq qanunvericiliyindən xarici rəqiblərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün istifadə edir və rəqibləri qarşısına antidempinq rüsumları kimi əngəllər qoyurlar. Bu mübarizə xüsusilə metallurjiya məhsulları bazarında daha kəskindir.

ABŞ administrasiyasının müxtəlif ölkələrə münasibətdə siyasi seçimi onların xarici rəqiblərə qarşı mübarizədə hüquqi vasitələrdən və qanunun gücündən istifadə etməsində vacib rol oynayır.

Aİ ölkələrində antidempinq tənzimlənməsi əsasən 1947-ci il TTBS-nin VI maddəsinə və TTBS çərçivəsində daimi keçirilən bir sıra “raundların” gedişində qəbul edilən sonrakı əlavə və dəyişikliklərə uyğun olaraq həyata keçirilir (25).

Avropa İttifaqında antidempinq siyasətinin tətbiq olunması xüsusiyyətləri odur ki, bu məsələlərlə bağlı səlahiyyət Aİ-na üzv olan dövlətlərə deyil, səlahiyyətli qurumların təmsalında Aİ-na məxsusdur. Bu müddəa isə Avropa İttifaqının yaradılması haqqında Roma müqaviləsinin prinsiplərindən irəli gəlir.

Dempinqə gəldikdə isə, antidempinq tədbirlərinin aparılması və işin qaldırılması məsələlərini Avropa İttifaqı Komissiyası həll edir. Komissiya müəyyən şərtlər daxilində müvəqqəti olaraq antidempinq rüsumları tətbiq etmək səlahiyyətinə malikdir. Bu rüsumlar Aİ Şurası tərəfindən Komissiyanın təklifi ilə həyata keçirilir.

Bu hər iki qurum Avropa İttifaqının ən vacib olan qanunverici orqanlarıdır. Avropa İttifaqına üzv olan dövlətlər Komissiya sədrinin başçılıq etdiyi Antidempinq Komitəsi çərçivəsində antidempinq prosedurunda iştirak edirlər. Konkret işə baxılma zamanı qərarın hazırlanması Komitənin vacib funksiyasıdır. Subyektlər antidempinq rüsumu qoyulması haqqında Şuranın və Komissiyanın qərarından Avropa İttifaqı Məhkəməsinə şikayət edə bilər.

Antidempinq proseduru Komissiyaya ərizənin verilməsi ilə başlanır. Payına malın istehsalının 50%-dən çoxu düşən sənaye nümayəndələrinin dəstəkləməsi ilə şikayətə baxılır. Şikayətin edilməsi üçün dempinqin və sənaye üçün maddi zərərin olması haqqında sübutlar olmalıdır. Antidempinq prosedurunun başlanmasına qədər Məsləhət Komitəsi ilə məsləhətləşmələr həyata keçirilir. Bundan sonra, Komissiya antidempinq proseduruna başlayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı öz bazarını dempinqli idxaldan kifayət qədər qoruya bilər.

Beynəlxalq ticarət münasibətlərində antidempinq hələ uzun müddət müzakirə predmeti kimi qalacaqdır. Çoxsaylı mübahisələrə və antidempinq qanunvericiliyinin tənqidinə baxmayaraq, bu tənqid obyektiv deyil. Antidempinq qanunvericiliyi beynəlxalq rəqabətin inkişaf etməsində və liberal ticarətə kömək edilməsində çox vacib funksiyaları həyata keçirir.

Antidempinq prosesləri gedişində dempinqlə mübarizə baş verir. Antidempinq siyasəti idxalçı dövlətin gömrük ərazisinə malların dempinq qiymətlərlə göndərilməsi ilə milli iqtisadiyyatlarını qoruması ilə əlaqəli məsələlərin həll edilməsinə istiqamətlənmiş, səlahiyyətli subyektlərin normalarla tənzimlənən fəaliyyətidir.

Antidempinq prosesinin əsasında antidempinq qanunvericiliyi dayanır. Əvvəllər ABŞ, Yeni Zelandiya, Avstraliya və başqa ölkələrdə bu qanunvericilik, rəqabət haqqında olan qanunvericiliyin tərkib hissəsi kimi təqdim olunurdu, vaxt keçdikcə isə müstəqil status qazanırdı. Antidempinq qanunvericiliyinin hazırkı dövrdə iki əsas tərkib hissəsi var: milli qanunvericilik və unifikasiya olunmuş qaydalar.

Qanunqüvvəli aktlar və milli antidempinq qanunları beynəlxalq normaların qəbul olunması qaydalarını müəyyən edir, habelə ayrı-ayrı ölkələr üçün unifikasiya edilmiş müddələrin, eləcə də antidempinq prosesi ilə əlaqəli olan müddələrin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə malikdir.

Baza hüquq prinsipləri Konstitusiyalarda təsbit edilir. Antidempinq tənzimlənməsinə bunların dolayı və birbaşa əlaqəsi, münasibəti vardır. Konstitusiyalarda bu və başqa sahələrdə, habelə antidempinq tədbirləri sahəsində dövlət qurumlarının normativ-hüquqi aktlar qəbul etmək hüququ təsbit edilmişdir.

Qanunvericiliyində antidempinq müddələrinin olduğu əksər ölkələrdə əsas mənbə Konstitusiyadan sonra qanunlardır. Antidempinqlə bağlı iki növ qanunlar olur. Birincilər haqsız rəqabət metodlarından milli iqtisadiyyat sahələrinin qorunmasının bir neçə növünün tətbiqini nizamlayır və prosedurların həyata keçirilməsi qaydasını müəyyənləşdirir. İkincilər isə ayrı-ayrı tədbirləri və bunlarla əlaqədar olan məsələləri müəyyən edir.

Məsələn, 14 fevral 1998-ci il tarixli “Malların xarici ticarəti zamanı Rusiya Federasiyasının iqtisadi maraqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlər haqqında” 63-73 N-li Federal qanunu birinci kateqoriya qanunlara aiddir. Bu qanun 8 fəslə bölünmüş 25 maddədən ibarətdir. Bu qanunda II, III, IV fəsillər antidempinq, xüsusi müdafiə, kompensasiya tədbirlərinə həsr edilmişdir.

İkinci qrup qanunlar – xüsusi antidempinq qanunlarıdır. Bu qanunlar antidempinqlə əlaqəli olan məsələləri tənzimləyirlər. Misal olaraq, “Dempinq mallarının idxalı əleyhinə müdafiə haqqında” qanunu göstərə bilərik. Bu qanun 4 fəsil, 39 maddədən ibarətdir.

Təsvir edilən bu qanunların ümumi cəhəti odur ki, onların tətbiqi sahəsi malların ticarəti ilə məhdudlaşır. Bu qanunların tənzimləmə obyektləri xarici ticarət zamanı dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunması üzrə tədbirlərin tətbiqi, ləğv edilməsi ilə əlaqədar münasibətlərdir.

Antidempinq qanunlarını nəzərdən keçirərkən diqqətin ancaq bir qanun üzərinə yönəlməsi düzgün olmazdı. Dövlətin xarici ticarət qanunvericiliyindən antidempinq

qanunları ayrı mövcud ola bilməz. Antidempinq tənzimlənməsi ilə əlaqəli müddəalar digər qanunlarda da ola bilər.

Məsələn, Avstraliyanın antidempinq qanunvericiliyi, aşağıdakılarla yaradılmışdır:

- Avstraliya Gömrük Aktı;
- “Aksizlər haqqında” 1901-ci il Avstraliya Aktı;
- “Gömrük öhdəlikləri haqqında” 1981-ci il Avstraliya Aktı;
- 203 nömrəli, 1926-cı il tarixli statut qaydaları.

“İnzibati qərarlar məhkəmə tərəfindən yenidən baxılması haqqında” Avstraliya Aktını da buraya aid etmək olar.

Milli bazarı malların dempinq idxalından qorunması ilə əlaqəli məsələlər qanunlardan başqa, dövlət qurumları tərəfindən qəbul olunan əmr, sərəncamlarla nizama salınır (24). Ətraflı mənbələri iki kateqoriyaya ayırmaq olar. Birinci qrupu müstəqil fəaliyyətdə olan icra hakimiyyəti orqanı aktları, ikinci qrupu isə xarici ticarət qanunlarının həyata keçirilməsi üçün qəbul olunmuş aktlar təşkil edir.

Beləliklə, əksər ölkələrin antidempinq qanunvericiliyi iyerarxiya prinsipi üzrə müxtəlif qanunqüvvəli aktların və qanunların birləşdiyi sxem üzrə yaranmışdır.

İlk milli antidempinq müddəaları Kanadada hazırlanmışdır. Bu antidempinq tədbirləri ilk dəfə ABŞ-da polad idxalı əleyhinə tətbiq edilmişdir (27). Tezliklə antidempinq aktları Yeni Zelandiyada -1905, Avstraliyada -1906, Cənubi Afrika Birliyində -1914 meydana çıxdı (28). Bundan sonra antidempinq digər ölkələrdə də güclü inkişaf etməyə və təcrübədə geniş şəkildə istifadə edilməyə başladı.

Milli antidempinq qanunvericiliyinin tətbiqində daim artmaqda olan potensial beynəlxalq ticarətdə vacib maneyə çevrildi, yəni xarici ticarət siyasəti vasitəsilə müxtəlif ölkələrin milli hüquqları antidempinq tənzimlənməsinin unifikasiya edilmiş norma və prinsiplərinin formalaşdırılmasının mühüm olduğunu göstərdi.

Dempinqlə bağlı problemlər 20-ci illərin ikinci yarısında Millətlər Liqasında, 30-cu illərin əvvəlində isə Ümumdünya İqtisadi konfransında təhlil olunur. II Dünya müharibəsi ilə əlaqəli olan fasiləyə baxmayaraq, bu mövzu aktual olaraq qaldı.

Dempinq üzrə müddəalar Birləşmiş Ştatların 10 aprel 1947-ci ildə təklifinə əsasən Tarif və Ticarət üzrə Baş sazişin tərkib hissəsi kimi şərh olundu. Belə bir fikir də formalaşmışdır ki, həmin dövrdə bu sazişin antidempinq normaları Birləşmiş Ştatların antidempinq qanunvericiliyinə uyğunlaşdırmaq başqa bir şey deyildir. Milli antidempinq qanunvericiliyi ayrı-ayrı ölkələrdə formalaşdıqdan və təcrübədə onun müddəaları aprobeasiya olunduqdan sonra unifikasiya prosesi başlandı.

Tarif və Ticarət üzrə Baş sazişin VI maddəsində təsbit olunur ki, “razılaşan tərəflər qəbul edirlər ki, bir ölkənin mallarının digər ölkənin bazarına malların normal qiymətindən aşağı qiymətlərlə daxil olmasından ibarət olan dempinq, əgər razılaşan tərəfin ərazisində yaradılan sənayeyə maddi ziyan vurursa və ya maddi ziyan vurmaq təhlükəsi yaradırsa yaxud, ölkə sənayesinin yaranmasını mühüm dərəcədə ləngidirsə, pislənməlidir. Həmin maddənin məqsədləri üçün hesab etmək lazımdır ki, idxal edən ölkənin bazarına mal özünün normal qiymətindən aşağı qiymət üzrə bir şərtlə daxil olur ki, bir ölkədən digərinə ixrac edilən malın qiyməti analoji mal ixrac ölkəsində istehlak üçün nəzərdə tutulduqda onunla ticarətin adi gedişində müqayisə edilən qiymətdən aşağı olsun və ya belə daxili qiymət olmadıqda: normal ticarət gedişində üçüncü ölkəyə ixrac üçün nəzərdə tutulmuş analoji mala qoyulan ən yüksək müqayisə edilən qiymətdən aşağı olsun yaxud, satış və mənfəət üzrə orta ölçülərdə xərclərin əlavəsi ilə mənşə ölkədə malın istehsal dəyərindən aşağı olsun”(30).

Burdan belə nəticə çıxır ki, Tarif və Ticarət üzrə Baş Sazişin qaydaları dempinqi qadağan etmir, yalnız onu pisləyir. Həmçinin bu qaydalar dempinq mallarının daxil olduğu ölkənin səlahiyyətli qurumlarına antidempinq siyasətini tətbiq etmək imkanını təmin edir. Bu maddənin ikinci bəndində dempinq qiymətlərlə daxil olan istənilən mala dempinqi əngəlləmək üçün razılaşan tərəf dempinq fərqi aşmayan antidempinq rüsumu qoya bilər. Dempinq fərqi dedikdə həmin maddədəki bəndin müddələrinə uyğun təyin olunan qiymətlərdəki fərq nəzərdə tutulur.

Heç bir detallaşdırma olmadan TTBS-nin antidempinq müddəaları yalnız baza qaydalarından ibarətdir. Belə hal isə qeyri-müəyyənliyin olmasına səbəb olur. Bu səbəblə də TTBS-nin antidempinq müddəaları – unifikasiya edilmiş qaydalar

yarandıqdan sonra dempinqlə əlaqədar olan problemlər TTBS üzvlərinin diqqətini dəfələrlə cəlb etmişdir.

60-cı illərin ikinci yarısında TTBS antidempinq müddəalarının çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq üçün ilk cəhd edilmişdir. “Kennedi raundu” danışıqlarında bir neçə iştirakçı tərəfindən 1967-ci il 13 iyulda TTBS-nin VI maddəsinin şərhilə bağlı ilk saziş bağlandı. Bu isə antidempinq rüsumlarının tətbiq olunmasını tənzim edən beynəlxalq sazişin hazırlanmasında ikinci cəhd idi. İş ondadır ki, Birləşmiş Ştatlar 1967-ci il Antidempinq Məcəlləsinin vacib olan müddəalarını, həmçinin dempinq və ziyan arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsi haqqındakı müddəanı daxili qanunvericiliyə daxil etməmişdi. Birləşmiş Ştatlar aparılan danışıqlar nəticəsində 1979-cu ildə yeni saziş-Antidempinq Məcəlləsini imzaladı.

TTBS-nin VI maddəsinin şərhilə üzrə üçüncü saziş-Antidempinq Məcəlləsi 1994-cü ildə bağlandı. Bununla bağlı danışıqların xarakterik cəhəti Tokio sazişinin tətbiqi ilə qüvvədə olan normaların toplanan təcrübə əsasında ya Birləşmiş Ştatların, ya da Avropa Birliyinin təcrübəsinə uyğunlaşdırılması prosesidir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvlərinin hamısı bu sazişin iştirakçılarıdır. Rəsmi olaraq Antidempinq Məcəlləsi “TTBS-nin VI maddəsinin şərhilə haqqında 1994-cü il Sazişi” adını daşıyır. Sazişin bu adı vacib hüquqi əhəmiyyət kəsb edir.

Milli və beynəlxalq antidempinq qanunvericiliyinin inkişafındakı uğurlara baxmayaraq, bu, əksər vaxtlarda dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələrində ədalətsiz qərarlara çevrilir. Hər hansı obyektiv hal olmadan iqtisadi baxımdan daha yaxşı inkişaf etmiş dövlətlər az inkişaf etmiş dövlətlərə antidempinq rüsumları tətbiq edir. Bu səbəblə də onlar, imkanlı tərəfdaşın satış bazarını itirməmək üçün onlara adekvat cavab verməyə risk etmirlər. Beləliklə, qanunvericiliyin heç biri iqtisadi-siyasi qüdrətə malik dövlətləri hüquqlarda bərabərləşdirmək səlahiyyətində deyildir.

İstənilən ölkənin xarici siyasətinin ən vacib tərkib hissələrindən biri idxalçı dövlətin milli iqtisadiyyat sahələrini dempinq ilə əlaqəli zərərdən müdafiə etmək iqtidarında olan səlahiyyətli qurumların antidempinq siyasətidir. Bu siyasəti isə əksər dövlətlərdə xarici ticarət profilli nazirlik, hökumət, xüsusi komitələr həyata keçirir.

Antidempinq prosesində aparıcı rol bu göstərilən qurumlarla yanaşı, gömrük orqanlarına məxsusdur.

XX əsrin 80-ci illərinin sonuna qədər Avstraliyada antidempinq siyasətini tək cə gömrük xidməti həyata keçirirdi. Müstəqil hakimiyyət orqanları institutunun təsisilə bağlı Avstraliya professoru F. Qruenin tövsiyəsilə qərar qəbul olundu. Bu orqana gömrüyə dempinq və kompensasiya rüsumlarının tətbiqi üçün tövsiyələr təqdim etmək iqtidarı verildi. Belə iqtidar sahibləri Antidempinq orqanları oldu və onlar kompensasiya və antidempinq rüsumlarının tətbiqi, antidempinq tədbirləri ilə əlaqəli tövsiyələrin hazırlanması kimimüxtəlif funksiyaları həyata keçirirdi. Avstraliya antidempinq orqanları 10 il sonra ləğv edildi və antidempinq təhqiqatını müstəqil şəkildə həyata keçirən antidempinq agentliyinə çevrildi.

Avstraliya gömrük xidmətinin antidempinq siyasətinin əsas prosedurlarında iştirakı “antidempinq orqanları” anlayışına vacib olan dəyişiklik edir. Avstraliyada yenidən baxılma proseduru da fərqlənir və bu məqsədlə Avstraliyada xüsusi qurum yaradılmışdır. Belə ki, antidempinq siyasətinin tətbiqindəki çatızmazlıqlarından biri aradan qaldırılmış olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, antidempinq tənzimlənməsi Avstraliyada gömrük orqanları səlahiyyətlərinin nadir nümunəsidir. İkinci belə istisna Koreya Respublikasının Gömrük administrasiyasıdır. Onun əsas funksiyası malların dempinq idxalının olub-olmamasını müəyyənləşdirir.

Əksər ölkələr üçün antidempinq prosedurunda əsasən gömrük orqanlarının funksiyası texniki funksiyadır: antidempinq rüsumları hesabına ödənilən məbləğlərin yığılması-qaytarılması. Bir qayda olaraq, müvafiq fəaliyyətin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi, antidempinq qanunvericiliyindən kənara çıxarılmışdır.

Qazaxıstan Respublikasının 1995-ci il 20 iyul tarixli “Qazaxıstan Respublikasında gömrük işi haqqında” Qanunun 109-cu maddəsi bununla bağlı olaraq, səciyyəvi nümunədir. Bu maddədə qeyd edilir ki, respublikanın qanunvericiliyi ilə təyin edilmiş qaydada gömrük orqanları kompensasiya, qoruyucu, antidempinq rüsumlarını tutur. Antidempinq prosedurlarının təyin edilməsi barədə

qərar çıxarıldığı tarixdən gömrük orqanlarının, administrasiyalarının antidempinq tədbirlərində iştirakı başlanır.

Antidempinq rüsumlarının tutulması Avropa Birliyi çərçivəsində isə ona üzv olan ölkələrin gömrük xidmətlərinə həvalə edilmişdir. Antidempinq rüsumlarının qoyulması haqqında qərarı milli orqanlardan yuxarıda duran Şura və Komissiya qəbul edir, milli orqanlar isə onları tutur. Bəzən antidempinq qərarının təsir sahəsi ilə əlaqədar problemlər yaradır.

Beləliklə, müxtəlif ölkələrdəki antidempinq siyasətinin öz xarakterik xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində maliyyə orqanı funksiyasını hər yerdə gömrük orqanları həyata keçirir. Onlar da dövlətin gömrük sərhədini keçən mallara antidempinq rüsumları qoyulması ilə bağlı meydana çıxan münasibətlərin bilavasitə iştirakçıları qismində çıxış edirlər (30).

Əksər ölkələrdə gömrük orqanları dempinqin aşkar olunmasında, zərərin müəyyən olunmasında, antidempinq prosedurlarının hazırlanmasında əsas rol oynamadığına baxmayaraq, belə proseslərin yerinə yetirilməsində gömrük daim iştirak edir.

2.3. Qloballaşma şəraitində haqsız rəqabətə qarşı tədbirlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkəmizdə bazar münasibətləri inkişaf etdikcə, haqsız rəqabətə qarşı mübarizə aparılması və onun zəiflədilməsi məqsədilə dövlət mexanizminin effektiv rəqabət mühiti yaratmaq istiqamətində fəaliyyətini təkmilləşdirməsi problemi aktuallaşır. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial-iqtisadi inkişafın vacib komponentlərindən biri kimi işgüzar münasibətlərin iştirakçılarının maraqlarının konsensusunun təmin olunması və bu sferada inkişafa nail olmaq olduqca çətinidir. Rəqiblərin bazarın inhisarlaşmasına qarşı birgə mübarizə apardığı bir şəraitdə rəqabəti tənzimləmə prosesi nəinki dövlət, həm də bazarın iştirakçıları tərəfindən həyata keçirilir. Xarici

investisiyaların bazara daxil olması ilə tənzimləmə prosesi həmçinin xarici rəqiblər tərəfindən həyata keçirilir ki, bu isə bazarda malların keyfiyyəti, növü və başqa göstəricilərin daha yaxşı olmasına müsbət təsir göstərir. Belə ki, təsərrüfat subyektləri arasında sağlam, azad, vicdanlı rəqabət şəraiti yaratmaq və onun daimi olmasını təmin etmək vasitə və formalarının sərbəst şəkildə seçilməsi səlahiyyətləri müvafiq dövlət qurumlarının üzərinə düşür. Əgər inhisarçılıq fəaliyyəti və haqsız rəqabət formaları qanunvericiliklə məhdudlaşdırılmazsa, rəqabət dövlət tərəfindən müdafiə olunmazsa, bu son nəticədə azad sahibkarlığın və azad rəqabətin olmamasına və bazarın inhisarların əlinə keçməsinə səbəb ola bilər. Həm yerli, həm də xarici təsərrüfat subyektləri üçün səmərəli rəqabət mühiti yaratmaq və neqativ halların qarşısını almaq məqsədi ilə dövlət öz milli iqtisadiyyatı sahəsində rəqabət mühitinin tənzimlənməsinin normativ və inzibati metodlarından geniş istifadə etməlidir. Çox vaxt iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunan inzibati tənzimləmə metodu dövlətin antiinhisar siyasətinin mühüm vasitəsi olmaqla haqsız rəqabət formalarına qarşı tədbirləri özündə əks etdirir və bununla bağlı müvafiq qanunların qəbul edilməsi, onların həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkilati və institusional baxımdan təmin edilməsi vacibəhəmiyyət kəsb edir. Məsələnin həllinə bu cür yanaşma bir qayda olaraq iqtisadi rəqabətin daimiliyinə təkrarlanmasına, bazara sərbəst giriş və çıxışın təmin olunmasına, bazar təmərküzləşməsinə qarşı tətbiq edilir. Bazara giriş və çıxışın çətin olması və onların mütəmadi olaraq monitorinqinin aparılmasını bir sıra ölkələr qarşıya əsas vəzifə kimi irəli sürür. Bu vəzifənin həyata keçirilməsi ilə bazarın təmərküzləşməsi indeksləri hesablanır və vaxtaşırı olaraq dərc edilir. Təmərküzləşməni əks etdirən bu indeks bir təsərrüfat subyekti üçün məsələn, Böyük Britaniya və Fransada 25% , Yaponiyada 50%, Rusiya və Azərbaycanda 35%-dir. Bu kəmiyyət göstəriciləri kifayət qədər nisbi götürülür və bu nisbilik bazar iştirakçılarının davranışı ilə onun strukturunun ölçüləri arasında əlaqənin heç də hər zaman birbaşa olmaması ilə bağlıdır. Buna görə də təmərküzləşmənin bu cür hədd göstəriciləri antiinhisar qanunvericiliyində ölkəmizin qloballaşma proseslərini və xarici siyasətin getdikcə liberallaşdırılmasını nəzərə alaraq, sahibkarlığın inkişaf

etməsinə mənfi təsir göstərməməsi üçün vaxtaşırı olaraq müvafiq dəqiqləşdirilmələr aparılmalıdır. Qloballaşma şəraitində dövlət rəqabətin və sahibkarlığın inkişafı üçün çalışır və bu isə integrasiya prosesləri nəticəsində rəqabət mühitinin səmərəli edilməsi üçün dövlət tənzimləməsinə yeni yanaşma və tələblər qoyur, dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən rəqabətin inkişafına təsir edən məhdudiyyətlərin, haqsız rəqabət fəaliyyətinin aradan qaldırılmasını və s. tələb edir. Əgər dövlət tədbirləri yenidən formalaşan və tam olaraq inkişaf etməmiş rəqabət mühiti şəraitində yeni iştirakçıların bazara daxil olması ilə əlaqəli olaraq rəqabəti məhdudlaşdırma hallarına səbəb olan dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin buraxılan səhvlərinə görə işdən azad edilmə və s. kimi hallar olurdusa, artıq dövlət tədbirləri inkişaf etmiş rəqabət mühiti şəraitində məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi və iştirakçılara izah edilməsinə, yeni inzibati maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlir. Bununla da gələcəkdə qarşılaşması ehtimal edilən inhisarçılıq məhdudiyyətlərinin müəyyən olunmasına və kartellərin yaranmasının qarşısının alınmasına, mövcud olanların isə zəiflədilməsinə səbəb ola bilər. İndiki dövrdə milli iqtisadiyyatlar sahəsinə xas olan köhnə tip tənzimləmə sistemində dövlətə məxsus olan monopoliyalar misal ola bilər. Hökumət bu zaman kiçik həcmli əməliyyatlarla əlaqəli olan qərarları təsdiq edir, sahəyə rəhbərlik edən orqan isə həm tənzimləyici, həm də sahibkar kimi çıxış edir. Belə ki, dövlətə məxsus olan təsərrüfat subyekti rəqabətdən müdafiə olunur. Bu müdafiə bəzən həmin subyektin bütün xərclərini ödəmək imkanı verməyə də bilər, çünki subsidiyalara icazə verilsə də, bu kimi müdafiə hallarının hamısı siyasi formada dəstəklənsə də qloballaşma şəraitində müvəqqəti xarakter daşıyır. Bu səbəblə də həm müasir və həm də qloballaşmanın tam başa çatdığı şəraitdə yeni tip tənzimlənmə metoduna ehtiyac duyulur. Qloballaşmanın təsiri nəticəsində milli sərhədlərin açılması xüsusi kapitalın bazara daxil olmasına və bazarlarda yeni təsərrüfat subyektlərinin yaranmasına səbəb olur. Bəzi hallarda daxili iqtisadiyyatın müdafiə olunması təbliği altında dünyəvi rəqabətin şərtlərinin dəyişməsi halları baş verir və dövlətlərin həddən artıq müdaxiləsindən investorlar qurtulmağa çalışırlar. Buna görə də qloballaşma prosesinin tələbləri ilə sahənin

tədricən liberallaşması müşahidə olunur ki, bu isə fərdi formada rəqabət mühitini formalaşdırır. Lakin özəlləşdirilmiş, liberallaşdırılmış sahənin tənzimlənməsi yenidən gündəmdə durur və bu iqtisadi, siyasi, sosial, institusional dəyişikliklərlə əlaqəlidir. Bu isə şəraitə uyğun olaraq yeni vasitə və yanaşmaların müəyyən olunmasını tələb edir. Bəs bu yeni vasitə və yanaşmalar hansı istiqamətdə aparılmalı və nədən ibarət olmalıdır? Bu sualları cavablandırmaq üçün köhnə və yeni tənzimləmə metodlarını müqayisə etməyə çalışaq. Qeyd etmək lazımdır ki, köhnə tip tənzimləmə metodları bəzi hallarda mübahisəli, hətta müəmmalı, əksər hallarda qeyri-şəffaf və gözlənilməz idi. Müasir dövrdə bir sıra ölkələrdə artıq tətbiq edilməyə başlayan yeni tip tənzimləmə metodlarının məqsədi – zəruri olan sferalarda rəqabəti formalaşdırmaq, şəffaf, aydın qanunlardan və mexanizmlərdən istifadə etməklə haqsız rəqabəti aradan qaldırmaq, inhisarçı şirkətlərin fəaliyyətini tənzimləməkdir. Dövlətin tənzimləyici orqanına özünüidarə, səlahiyyət, şəffaflıq və cavabdehlik kimi vacib tələblər və aydın və sabit qanunların qəbulu aid edilir. Lakin qloballaşma şəraitində dövlət orqanları ilə bərabər müstəqil tənzimləyicilərə də tələb yaranır. Müstəqil tənzimləyicilərə olan tələb isə inhisarların səlahiyyətlərini aşmasından istehlakçıları müdafiə etmək, gözlənilməz risklərdən investörləri qorumaq, bütün bazar iştirakçlarına milli və beynəlxalq qanunları və onlar arasında fərqi izah etməkdir. Hazırda müzakirə edilən ikinci sual - « nə üçün investörlər mühafizə olunmalıdırlar?» sualıdır. Bunun isə bir neçə səbəbi var. Birincisi mənfəət əldə etmək üçün böyük məbləğdə kapital xərcləri tələb olunur; ikincisi, investörlər qoyduqları sərmayənin qarşılığını almaq üçün uzun müddət gözləməli olurlar; üçüncüsü isə rəqabət oyunu üçün investörlər şəffaf, aydın qanunlar tələb edirlər. Belə ki, investörlərin şübhələri ölkəyə inamlarını aşağı salır, xərclər yüksək olduğu zaman isə kapitalın dəyərlərini artırır. Bu cəhətdən yanaşdıqda müasir dövrdə milli iqtisadiyyatlar sahəsində dövlət tənzimləyicisinin ümumi vəzifələrinə fəaliyyət üçün lisenziyaların verilməsi, lisenziya tələblərinə fəaliyyətin cavab verib-verməməsinin yoxlanılması; hüquqi qüvvəsinin dəyişdirilməsi, dayandırılması və ləğv edilməsi; təbii inhisar tarif dərəcələri üsulları və qiymətlərin təyin olunması; bazar iştirakçıları arasındakı mübahisələrin həlli, qanuna riayət

edilmədiyi halda cərimələrin təyini, tətbiqi və s. aid olunmalıdır. Qanunverici tənzimləmə metodları ilə yanaşı qloballaşma şəraitində geniş tətbiq olunan metod normativ istiqamətləndirmə metodudur. Bu metod vergilər, bank faizləri, dövlət sifarişləri və dövlət subsidiyaları vasitəsilə həyata keçirilir. Bir qayda olaraq dövlət bu vasitələrdən istifadə edərək milli bazarın müxtəlif sahələrinə təsir edir və orada rəqabətin intensivliyini tənzimləyir. Milli bazarda bu metodun tətbiq olunmasında əsas məqsəd prioritet sahələri inkişaf etdirmək, sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaqdır ki, bu isə dövlətin vergi güzəştləri, dövlət sifarişləri və subsidiyalar tətbiq etməsi ilə reallaşdırılır. Dövlətin sahibkarların hüquqlarını qorumaq və onları dəstəkləmək üçün həyata keçirdiyi nəzarət, dövlət qeydiyyatı və lisenziyaların verilməsi qaydalarının sadələşdirilməsi, vergi hesabat və mühasibat uçotu sənədlərinin sadələşdirilməsi, mütləq sertifikatlaşdırmaya məruz qalan məhsulların siyahısının azaldılması və s. tədbirlərin tətbiqi ilə həyata keçirilir. Bu cür tədbirlərin çoxaldılması rəqabət mühitinin institusional-təşkilati şərtlər cəhətdən əlverişli olmasına, habelə dövlət tənzimləyici orqanları tərəfindən aparılan prosedur qaydaları üçün tələb edilən dövlət xərclərinin azalmasına səbəb olar.

Müstəqil tənzimləyicilərin müsbət cəhətlərinə qloballaşma şəraitində xərclərin azaldılması imkanlarının təyini, investisiyaya qənaət etmə, dünya üzrə sənaye inhisarları riskini azaltmaq və sahələr arası təcrübə mübadiləsinə şərait yaratmaq ola bilər. Dünyada investisiya ilə bağlı problemlər siyasi motivlərdən istifadə edən inhisarların artması riskini artırır. Buna görə də müasir dövrdə müstəqil tənzimləyicilərlə yanaşı milli iqtisadiyyatlar sahəsində dövlət tənzimləyici orqanların fəaliyyəti, onların xüsusiyyətlərinə diqqət artmaqdadır. Əksər ölkələrdə isə milli qurumların yerli təşkilatlarının antiinhisar fəaliyyətində müsbət və mənfi cəhətlərinin təyin edilməsi aktuallaşır. Yerli tənzimləyicinin müsbət tərəfləri kimi fəaliyyəti tənzimlənən təsərrüfat subyektləri üzərində monitorinqin daha səmərəli reallaşması, birbaşa məsuliyyət daşması, koordinasiya işini yerli hakimiyyət qurumları ilə daha yaxşı reallaşdırması və s. çıxış edir. Lakin yerli tənzimləyicinin fəaliyyətinin mənfi

cəhətləri də var ki, həyata keçirilən siyasətdə bu cəhətlər nəzərə alınmalıdır və bunlara aşağıdakılar aiddir :

- yerli ekspert çatışmazlıqları hiss olunur;
- bunlara kənardan inzibati təsirlərin olması qərarların qəbulunda desentralizasiya imkanı yarada bilmir;
- ərazisi kiçik olan yerlərdə yerli şəraitlə olduqca sıx tanış olması tənzim olunan iqtisadi formasiyalarda tənzimləyicilərin sui-istifadə hallarını çoxaldır;
- sənayedəkiməhsul növlərinin artması, iqtisadi artım, mərkəzlə yerlər arasında məsafə və digər məsələlər qiymətlərin qalxmasına qarşı nəzarəti çətinləşdirir və s.

Qiymətləndirmə fəaliyyətinin tənzimlənməsi müasir dövrdə iki istiqamətdə aparılır. Birincisi, fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsidir, ikincisi isə özünü-tənzimləmə formasında mövcud olur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət qurumları həm mərkəzi, həm də ki, regional səviyyədə əmtəə bazarında özünün hökmran mövqeyindən sui-istifadə edən bazar subyektlərinə qarşı iqtisadi tənzimləmə tətbiq edirlər. Bir qayda olaraq, bu ölkələrdə dövlətin rəqabət siyasəti, yəni haqsız rəqabətlə mübarizə inhisarçılar tərəfindən məhsullarına qiymətlərin təyin edilməsinə qarşı deyil, sadəcə olaraq inhisara səbəb olan şəraitin yaranmasının qarşısının alınmasına, yəni qiymət diskriminasiyasının, qiymət sövdələşməsinin, dempinq və s. kimi amillərin aradan qaldırılmasına istiqamətlənir. Dünyada baş vermiş iqtisadi böhran nəticəsində bəzi ölkələrin valyuta məzənnəsi və monetar, fiskal siyasətləri çərçivəsində apardığı antiböhran tədbirləri dünya bazar və daxili bazar qiymətlərində kəskin fərqlərin olmasına səbəb olmuşdur. Bu səbəblə də, dünyada neftin qiymətinin artmasına baxmayaraq investisiya çatışmazlığı, məhsul artıqlığı və s. kimi problemlər nəticəsində bəzi ölkələrin məhsullarının qiymətlərinin azalması prosesi müşahidə olunur. Beynəlxalq aləmdə yerli sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq məqsədilə daxili bazarda proteksionist tədbirlərlə yanaşı inhisar mövqeli əmtəələr üzrə qiymətqoymanın metodologiyasının inkişafına və dünya iqtisadiyyatı üzrə qiymətlərin təhlili və planlaşdırılmasına çox ehtiyac vardır. Qloballaşma şəraitində daxili qiymət

siyasətində vacib olan məqsəd dünya qiymət sisteminə adaptasiya olmaqdır və bu sferada daha çox nəqliyyat, xidmət və rabitə sahəsində qiymətlərin formalaşması, strateji və müdafiə təyinatlı əmtəələrə xüsusi qiymətqoymanın tətbiqi texnikasının inkişafı, tariflər və qiymətlər üzərində nəzarətin müasir formalarının işlənərək tətbiq edilməsi inhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin təkmilləşdirmə prioritetlərindən hesab edilə bilər.

Qloballaşma şəraitində yeni iştirakçıların bazara daxil olmasıyla bağlı olan maneələrin qarşısının alınmasına istiqamətlənən tədbirlər dövlətlər və müxtəlif iqtisadçılar arasında müzakirə olunan obyektə çevrilir. Bu da ixrac və idxal rüsumlarının rəqabətə təsirinin mütəmadi olaraq təhlilinin aparılmasını tələb edir. Bazara daxil olma yollarının təhlil edilməsi risk və mənfəətin müəyyən edilməsini tələb etdiyindən burada əsas qadağalar kimi texniki, güzəşt, sanitariya-gigiyenik və s. tələblərin olmasını, texnoloji sirləri, müəlliflik hüququ və patentləri, beynəlxalq ticarətdə istifadə olunan gömrük tarifləri, kvotalar, ixrac-idxala olan birbaşa məhdudiyyətlər, beynəlxalq ticarəti reallaşdırmağa mane olan qanunverici aktların olmasını və s. göstərə bilərik. Bütün bu şərtlər isə bazara giriş zamanının uzanmasına və daxil olma üçün tələb olunan xərclərin artmasına səbəb olur. Buna görə də dövlət öz tənzimləmə səlahiyyət və imkanlarından istifadə edərək istehlakçı və yerli istehsalçıların maraqlarının müdafiəçisi kimi çıxış edir. Bu isə rəqabəti gücləndirmək və onu daha intensiv etmək üçün bazardan çıxış maneələrini artırmaq meylini yaradır. Bazar iştirakçıları olan sahibkarlıq subyektləri üçün bazara giriş nə qədər asan, çıxış isə nə qədər çətin olursa, onlar bir o qədər bazarda qalaraq rəqabət aparmaq məcburiyyətində olur.

Ümumilikdə, müasir dövrdə dövlət öz antiinhisar siyasətinə nisbətən rəqabəti qorumaq tədbirlərinə üstünlük verməklə tənzimləmə həddlərini, istifadə edilən metod və tədbirlərin, nəzarətin təşkili formalarının və s. dəyişdirilməsi istiqamətində diqqəti artırmalıdır.

Qlobal maliyyə böhranı və onun təsirlərinin qarşısının alınması üçün maliyyə xərclərinin azaldılması və lazım olan xərclərin isə istifadə olunması səmərəsinin

artırılması yönündə aparılan işlər genişlənir. Bu tənzimləmənin nəticələrinin dəyərləndirilməsinin təhlilini və iqtisadi-sosial təsirlərin hərtərəfli araşdırılmasının aparılmasını labüd edir. Rəqabət şəraitinin formalaşması yönündə dövlət tənzimlənməsinin təsirinin dəyərləndirilməsi dinamikada, yəni dəyişən iqtisadi mühit şəraitində nəticə və təsirlərin, onların parametrlərinin təhlilini nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq tənzimləyici sistemin təsirinin təşkili, müəyyən zaman kəsiyində iqtisadi mühitin sabit olduğu bir vəziyyətdə xərc və gəlirin dəyərləndirilməsi aparılır. Bu isə rəqabət, dövlət tənzimlənməsi və təsirinin səviyyəsinin eyni vəziyyətdə olmasını, yəni parametrlərin dəyişməz olmasını xarakterizə edir. İqtisadi mühit sabit olmadığından qloballaşma şəraitində dövlət tənzimləməsinin təsiri effekti də eyni vəziyyətdə qalmadığından təsirin dəyərləndirilməsi metodologiyasının inkişafına tələb çoxalır. Demək olar ki, dəyərləndirmə təkcə qanunlara deyil, habelə bu sferaya müəyyən qədər təsiri olan hüquqi-normativ aktların hamısına aid edilməlidir, həmçinin ictimai dəyərləndirməni də özündə əks etdirməli, geniş əhatə sahəsinə malik olmalıdır. Dövlətin maliyyə və kadr resurslarının azlığı təsirin miqyas və dərinliyinin müəyyən edilməsində mütləq hesab olunan şərt kimi götürülməlidir. Əvvəllər qəbul edilmiş qanun və normativ-hüquqi aktların təsiri ilə yanaşı yeni qəbul ediləcək aktların təsiri də planlaşdırılmalı və onların təsiri müxtəlif vəziyyətlər (inkişaf etmiş rəqabət, inkişaf etməmiş rəqabət, zəif inkişaf etmiş rəqabət), bütün səviyyələr (lokal-yerli , milli, regional) üçün müəyyən olunmalıdır. Rəqabətin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə bəzi normativ-hüquqi aktların inzibati xarakter daşıyaraq təsirinin cüzi olması onların faydasız olmasının göstəricisidir. Bu səbəblə bəzi ölkələrdə rəqabət filtri adlanan test sistemi tətbiq olunur ki, bu da təyin edilmiş sualları cavablandırmaqla bazarda rəqabət şəraitinin vəziyyətini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Məsələn, Böyük Britaniyada bu sistem tətbiq olunur. Ancaq uzun müddətli yoxlamalardan məlum edilmişdir ki, belə testlər də qarşıya qoyulan şərtləri ödəmir və bazardakı vəziyyəti tam olaraq aydınlaşdırma bilmir. Mikroiqtişadiyyatda qiymət üzrə rəqabətə iki və daha çox bazar subyekti arasında baxılır, hərçənd ki, təmərküzləşmə səviyyəsi oliqopolik bazarda həddən çox yüksək olsa da qiymətlər

rəqabət səviyyəsində müəyyən olunur və bazarda qiymətlər hökmran mövqenin real olan vəziyyətini göstərə bilmir. Bu səbəblə rəqabət şəraitinin təhlili qaydalarını tənzimləyən qanunverici normaların tətbiq olunmasına ehtiyac vardır.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində antiinhisar qanunvericiliyinin formalaşmış şəraitə uyğunlaşdırılması cəhətdən vacib olan problemlərdən biri haqsız rəqabətlə mübarizənin sistemli formada yerinə yetirilməsinə nail olmaq və onun hüquqi bazasını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu cəhətdən hal-hazırda qüvvədə olan “Haqsız rəqabət haqqında” qanunu yeterli hesab etmək mümkün deyildir (5,3). Yəni, haqsız rəqabət, onun formaları və mübarizə yolları müasir dünya praktikasının hissəvi təsviri təsüratını yaradır. Məsələn, Paris konvensiyası haqsız rəqabətin 3 formasını fərqləndirdiyi halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə haqsız rəqabətin 12 forması üzrə nəzarət təşkil olunur. Bütün ölkələrdə haqsız rəqabətlə əlaqəli eyni məzmun daşıyan yanaşma ola bilməz. Bu səbəblə də haqsız və ya qeyri-qanuni olan halların müəyyən edilməsi hər bir ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərindən, konkret yer və vaxtdan asılıdır. Ona görə də, “Haqsız rəqabət haqqında” qanunun dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması, bu cəhətdən onun dinamikliyinin təminatı zəruridir. Bu baxımdan yanaşdıqda hal-hazırda ölkədə tətbiq olunan “Haqsız rəqabət haqqında” qanunun daha da təkmilləşdirilməsinə zərurət yaranmışdır. Bu qanun 1995-ci ildə qəbul edilmiş və keçən vaxt ərzində heç bir dəyişikliyə məruz qalmamışdır. Lakin, milli iqtisadi sistemin formalaşdırılmasında, habelə real bazar münasibətlərinin inkişafı sahəsində vacib əhəmiyyət kəsb edən nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bir faktı göstərmək olar ki, qanunun 11-ci maddəsində qeyd olunur ki, “cinayət əlamətləri olduqda materiallar cinayət işi qaldırılması məqsədilə prokurorluğa” göndərilir (5, 18). Cinayət işi isə məhkəmələr tərəfindən qaldırılır. Həmçinin, haqsız rəqabətin əsas formaları, məsələn, dempinq təcürbəsi, haqsız reklam və s. barəsində heç nə deyilmir. Qeyd etmək lazımdır ki, əksər MDB ölkələrində qanunvericiliklə bağlı eyni vəziyyət müşahidə edilməkdədir. Məsələn, haqsız rəqabət Rusiya Federasiyasında “Mal bazarlarında inhisarçı fəaliyyətin məhdudlaşdırılması və rəqabət haqqında” qanunun 10-cu maddəsində öz əksini tapmışdır.

Ölkədə real bazar münasibətlərinin inkişafı prosesinə uyğun olaraq qanunda bir sıra dəyişikliklərin aparılması zəruridir. Məsələn, inhisarçılığın qarşısının alınması əsasən keçid dövrünün daxili təbiətindən doğan nəticələr kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Bu aspekt federativ dövlətlərdə daha çox təzahür edir. İqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması və liberallaşdırma yuxarıda bəhs etdiyimiz inhisarçılığın qarşısını alır.

Bəzən qanunlarda təkrarçılığa yol verilir. Belə ki, biz 18 noyabr 1999-cu il tarixli “Yeyinti məhsulları haqqında” qanunun 15-ci maddəsindəki haqsız rəqabətə aid müddəalar “Haqsız rəqabət haqqında” qanunun müvafiq maddəsində öz əksini tapır. Fikrimizcə, qanunda təkrarçılığa yol verməkdənsə, bu tipli müddələrin “Haqsız rəqabət haqqında” qanunla tənzimlənməsi kifayətdir.

Maraqlısı budur ki, cəmi bir il sonra qəbul edilmiş “Taxıl haqqında” qanunda taxıl bazarında haqsız rəqabətə qarşı aparılan mübarizə qeyd olunur, lakin formaları sadalanmır.

Haqsız rəqabət və onun aradan qaldırılmasının hüquqi tənzimlənməsi cəhətdən 1997-ci il 3 oktyabrda “Reklam haqqında” qanun vacib yerlərdən birini tutur. Bu qanunla respublika ərazisində haqsız, bilərəkdən edilən gizli və yalan reklama yol verilmir.

Haqsız rəqabət haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi eyni zamanda vacib əhəmiyyət daşıyan iqtisadi proseslərin tənzim olunmasında hüquqi yozumun məqsəd aydınlığına nail olunması ilə şərtlənə bilər. Məsələn, “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında” 2002-ci il 16 may tarixli qanunun 2-ci maddəsində göstərilir ki, vacib məqsədlərdən biri “..sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasıdır..” (2, 515.)

“Sağlam rəqabət mühiti” məsələnin nəzəri yozumu sahəsində başa düşüləndir. Buna baxmayaraq, hüquqi tənzimləmədə nəyin nəzərdə tutulduğu məlum olmur. Bu səbəblə də, bu ifadədə “sağlam” sözünün “effektiv” sözü ilə əvəz olunması daha məqsədəuyğun olardı. Mahiyyətcə, iqtisadi rəqabət mübahisəli vəziyyətdir. Mübahisənin kəskinləşməsi problemi var. Bunun qarşısını isə yalnız hərəkətlə almaq

olar. Bu isə öz növbəsində, effektivlikdən keçir. Qeyd etdiyimiz kimi, antiinhisar prosesinin əsas məqsədi effektivliyin artırılmasıdır ki, buna da effektiv rəqabət mühiti yaratmadan nail olmaq mümkün deyil.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzim olunması və qeyd olunan prosesdə ən mühüm problemlərdən biri iqtisadi subyektlərin dövlət qeydiyyatıdır. Bu hal əksər MDB ölkələrində qabarıq şəkildə özünü göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu istiqamətdə qəbul olunan qanunlar daha aydın, daha dəqiq və real vəziyyətə daha yaxın olmalıdırlar. Bu qanun və normativ aktlarda müxtəlif idarəetmə strukturlarının özünəməxsus yoxlama metodikasının olması və s. birmənalı şəkildə qarşısı alınmalıdır. Qanunlarda yoxlama tədbirlərinin təşkili, tətbiq edilən məhdudiyətlər, yoxlamanın nəticələri açıq şəkildə öz əksini tapmalı və aidiyyəti orqanların səlahiyyəti dəqiq müəyyənləşdirilməlidir.

Göründüyü kimi, haqsız rəqabət haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi mühüm məsələlərdən biridir. Bu məqsədlə, aşağıdakıların diqqət mərkəzində tutulması məqsədəuyğun olardı:

1. Haqsız rəqabətin müxtəlif formaları (dempinq; qiymət disproporsiyası; malın keyfiyyətinin falsifikasiyası və s.) ilə mübarizənin təşkil olunması məqsədilə qiymətqoyma və qiymət siyasəti üzərində dövlət nəzarəti haqqında normativ qanunverici aktın qəbul edilməsi;

2. İdxalatçılar tərəfindən tətbiq edilən haqsız rəqabətlə mübarizəni gücləndirmək və onun nəticələrinin reallığına nail olmaq üçün “Xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində ölkənin iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi haqqında” qanunun qəbul edilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Sözügedən qanun heç də yeni bir şey deyildir. İrəli sürdüyümüz töviyyə problemə həm funksional fəaliyyət, həm də mənafeələrin təminatı cəhətdən daha sistemli, daha geniş və daha real nəticələr almağa imkan verə bilər. Belə ki, birincisi xarici ticarət xarici iqtisadi fəaliyyətin yalnız bir istiqamətidir. Bu halda araşdırılan məsələnin sistemli qoyuluşu mümkünsüzdür. Digər tərəfdən, müasir qloballaşma şəraitində, iqtisadi fəaliyyətin əksər tərkib ünsürləri arasında sıx qarşılıqlı bağlılıq və

qarşılıqlı asılılıq mövcuddur. Bu səbəblə də, mənafeələrin təminatı nöqtəyi-nəzərindən yalnız xarici ticarəti və yalnız mallar üzrə xarici ticarəti üstün mövqeyə çıxarmaqla, orta və uzunmüddətli dövr ərzində qanuniləşdirməyin real effekti ola bilməz. Üçüncüsü, investisiya siyasəti ilə xarici ticarət arasında mövcud olan düz mütənasiblik, müəyyən şərtlərin mövcudluğu şəraitində neqativ təsir də verə bilər. Zənnimizcə, yuxarıda dediklərimiz qanun layihəsinin qəbulu üçün kifayətdir.

3. Səhmdar cəmiyyətləri haqqında qanuna mənecərlərin idarəetmə sahəsində məsuliyyətinin daha da artırılması istiqamətində dəyişikliyin yerinə yetirilməsi.

4. Qarışıq müəssisələrin elmi-texniki, istehsal sahələrində şaquli inteqrasiyaya əngəl yaradan məhdudiyyətlərin antiinhisar qanunvericiliyindən çıxarılması və s. Qeyd etmək lazımdır ki, cənab H.Əliyevin “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” 2002-ci il 28 sentyabr tarixli fərmanı haqsız rəqabət haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və onun aradan qaldırılmasının təşkilində vacib rol oynamaq iqtidarındadır. Bu fərman əsasən mərkəzi icra və yerli hakimiyyət qurumları tərəfindən dövlət, sahə və yerli inhisarçılığın aradan qaldırılması və əlverişli biznes mühitinin yaradılması cəhətdən yüksək qiymətləndirilməlidir.

Mahiyyət və məzmunca təkmilləşdirmə sadədən mürəkkəbə doğru istiqamətlənməklə, antiinhisar tədbirlərinin bütün sahələrini əhatə etməlidir. Yəni, rəqabətin ön şərtlərinin təmini – məhdudlaşdırıcı işgüzar təcrübə - haqsız rəqabət – hökmran mövqe – inhisarçı davranış məntiqi zəncirini özündə əks etdirməlidir. Bir-birilə sıx əlaqədə olanların süni şəkildə parçalanmasına yaxud sözügedən problemə hissəvi yanaşmaya yol vermək düzgün olmazdı.

Rəqabətin dövlət tənzimlənməsində vacib şərt əks əlaqənin olması və müəyyən dəyişikliklərdən, tənzimləmə təsirlərinin nəticələrindən dövlət qurumlarının xəbərinin olmasıdır ki, bu da bazarda rəqabətin vəziyyətini daim nəzarətdə saxlamağa imkan verir. Tənzimləmə sisteminin əsasında dövlət orqanı durur və onun tənzimləyici təsiri ilə xarici təsir rəqabət mühitinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Əsas olan xarici təsirlər haqda tənzimləyici orqanın məlumatlanmasıdır və bu işə onun tənzimləmə

xüsusiyyətlərini korrektə etməsinə imkan verir. Bu səbəblə xarici təsirlərə qarşı və ya onları nəzərə alan tənzimləmə sistemi formalaşdırılır.

Fikrimizcə, müasir dövrdə haqsız rəqabət formalarından geniş istifadə olunması ən vacib problemlərdən biri hesab olunur ki, bu isə həm dövlətin, həm də cəmiyyətin və təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi maraqları arasında tarazlığın pozulmasına səbəb olur, milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizliyin təmini üçün maneə yaradır. Buna görə iqtisadi təhlükəsizlik baxımından rəqabətin tənzimlənməsində texniki reqlamentlərin gözlənilməsini inteqrasiya və qloballaşma proseslərinin inkişaf etdiyi bir dövrdə mühüm hesab edirik və onun məqsədlərinə «istehlakçılara yalan məlumat verməklə onları yanıltma hallarının aradan qaldırılması»nı da daxil etmək lazımlı hesab olunur.

Belə ki, aparılan araşdırmalar göstərir ki, rəqabətin dəyərləndirilməsinə ənənəvi yanaşmanın çatışmazlıqları rəqabətin bazar subyektlərinin sayına əsasən zəif, orta və güclü kimi müəyyən edilməsindən yaranır və belə yanaşma onun dövlət tənzimlənməsinin faydasını aşağı salır. Bu səbəblə hazırki dövrdə rəqabətin vəziyyətini təhlil edərkən onun üç dinamik vəziyyətini-inkişaf etmiş rəqabət, kifayət dərəcədə inkişaf etməmiş rəqabət və inkişaf etməmiş rəqabət vəziyyətini təhlil etmək rəqabətin iştirakçıların sayına əsasən deyil, onların istehlakçıların tələblərini ödəməsinə münasibəti ilə müəyyən edilməsini üzə çıxartmağa imkan verir. Bununla da məhsul istehsalçılarının rəqabətinin tənzimlənməsi mexanizmlərini inkişaf etdirməyə imkan verən kompleks tədbirlərin hazırlanmasına şərait yaradır. Bu isə davamlı inkişafı qloballaşma şəraitində vacib strategiya seçən ölkəmizdə antiinhisar siyasətinin istiqamətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Rəqabət ən çox iqtisadi mühitdə istifadə edilən bir anlayışdır. Rəqabətin iqtisadi mühitdə varlığı rəqabətçi sərbəst bazarların varlığı ilə mümkündür. İqtisadi mühitdə rəqabətin şərtləri, bazar şərtləri çərçivəsində izah edilir. Hər bazar rəqabətə açıq deyildir. Tək və ya az sayda iştirakçının yer aldığı və ya iştirakçıların bazarda hakimiyyət qura bildikləri inhisarçı və oliqopolçu bazarlarda rəqabət axsaq və ya əksik rəqabət olaraq ifadə edilir. Bazarlarda rəqabətin şərtləri də yuxarıda ifadə edilən şərtlərdən fərqli deyildir. Ən yaxşı bazar rəqabət təzyiqini ən təsirli şəkildə və səviyyədə həyata keçirə bilən bazardır. Ancaq ən pis bazar şərtlərində belə mütləq bir rəqabət təzyiqi vardır.

Rəqabət - iqtisadi inkişafın, məhsulun keyfiyyətinin yüksəlməsinin, elmi texniki tərəqqinin sürətlənməsinin, istehsal xərclərinin və qiymətin aşağı enməsinin güclü stimuludur. Cəmiyyət üçün səmərəsiz, çox məsrəfli və mənfəətsiz istehsalın ləğvini tələb edən rəqabət, ictimai istehsalın səmərəliliyinin intensiv artmasına şərait yaradır.

Haqsız rəqabətə aşağıdakılar aiddir:

- * Rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinin təqlidi;
- * Rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinin nüfuzdan salınması;
- * Rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilə;
- * Haqsız sahibkarlıq fəaliyyəti;
- * Haqsız işgüzarlılıq davranışı;
- * İsehlakçıların çaşdırılması;

Nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyi bir sıra amillərdən asılıdır və onları rəqabətqabiliyyətliliyin komponentləri saymaq olar. Bu amilləri üç qrupa bölmək olar:

- * texniki-iqtisadi;
- * kommersiya-bazar;
- * normativ-hüquqi.

Beləliklə, rəqabətqabiliyyətlik – işgüzar təşkilata stabil artım verməklə istehlakçıların ehtiyac və tələbatlarının ödənilməsinə təmin edən bacarıqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, o, bir neçə elementdən ibarət olan mürəkkəb anlayışdır: məhsul, xidmət və işin yüksək keyfiyyəti və səmərəliliyi; lazımı və əlavə servis; satışdan sonrakı təminat müddəti və s. Göstərilən amillərin səviyyəsi işgüzar təşkilatın rəqabət mübarizəsində çevik hərəkət etməyə, uğur qazanmağa və ayrı-ayrı bazar segmentlərində payın artmasına imkan verir.

Rəqabət üstünlüyü – digər rəqiblərə nisbətən işgüzar təşkilata imtiyaz verən əmtəə və ya əmtəə markasının müstəsna rəmzidir. Müstəsna rəmzlər məhsul və xidmətə, lazımı və əlavə xidmətlərə, istehsalın təşkilinə, təchizatın və satışın forma və metodlarına aiddir. Lakin, rəqabət üstünlüyü nisbidir və bazardakı əsas rəqiblərə nəzərən müəyyən etmək olar. Bazarın formasından asılı olmayaraq rəqabət qabiliyyəti - vasitə, yəni üsul kimi, rəqabət üstünlüyü isə yekun nəticə kimi izah olunmalıdır.

Azərbaycanın dünya bazarına səmərəli inteqrasiyasına əsas verən üstünlüklər və ilkin şərtlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycanın əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malik olması ilə yanaşı, burada inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat şəbəkəsi də vardır ki, bu da xaricə intensiv əlaqələr yaratmaq imkanını asanlaşdırır.

- Azərbaycan güclü təbii-iqtisadi potensiala (zəngin mineral ehtiyatlar, məhsuldar torpaq sahələri, əlverişli təbii iqlim, bol və ucuz işçi qüvvəsi və s.) malikdir.

- Azərbaycan bir sıra müasir texniki iqtisadi bazaya malikdir, sənaye müəssisələri, istehsal sahələri və infrastruktur mövcuddur.

- Ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onun mühafizəsi haqqında, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşması və inkişafı haqqında bir sıra hüquqi-normativ aktların qəbul olunması və onların həyata keçirilməsi üçün təşkilati-idarəetmə işlərinin görülməsi və s.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının bir istiqaməti də ölkəyə xarici kapital ixracıdır. Xarici kapital qoyuluşu 15 yanvar 1992-ci ildə “Xarici

investisiyaların qorunması” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Ölkədə investisiya qoyuluşlarının hüquqi və iqtisadi prinsipləri müəyyən edilmişdir. Xarici kapitalın cəlb olunması üçün edilən güzəştlər ölkəyə investisiya axını üçün təməl qoymuşdur. İqtisadiyyat Nazirliyinin proqnozlarına əsasən Azərbaycanın ildə təxminən 20-25 mlrd. dollarlıq xarici kapitalla ehtiyacı vardır. Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesini sürətli şəkildə həyata keçirmək üçün dövlət səviyyəsində bütün lazımi addımlar davamlı sürətdə atılır. Bu məqsədə nail olmaq üçün investisiya cəlbi də çox əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlət başçısı da prioritet sahələrin inkişafından bəhs edərkən sərmayə qoyuluşu barədə deyib: “Biz dövlət kreditlərindən istifadə edərək iqtisadiyyatın real sektorlarını da canlandırırıq. Ancaq çalışmalıyıq ki, xarici investisiyaları sənaye inkişafının artırılmasına, kənd təsərrüfatına, turizm, xidmət, İKT sektorlarına cəlb edək.”

Dünya Bazarına inteqrasiya prosesini sürətləndirmək üçün dövlət tərəfindən görülməsi lazım olan tədbirlər vardır ki, bunlar aşağıdakılardır:

- Ölkənin mövcud təbii-iqtisadi ehtiyatlarından məqsədli istifadənin təşkil edilməsi. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılmasının əsas prinsiplərindən biri təbii-iqtisadi ehtiyatlardan məqsədli istifadənin təşkil edilməsi olmalıdır.

- İxrac yönümlü məhsul istehsalında elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətlərindən və innovasiya texnologiyalarından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi. Ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi beynəlxalq bazarların standartlarına cavab verən likvidli məhsul istehsalından asılıdır.

- Təsərrüfat subyektlərinin müəyyən məhsulların istehsalında ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi. Təsərrüfat subyektlərinin ixtisaslaşması onların istehsal etdikləri məhsulların bilavasitə mübadiləsi ilə başa çatır. Daxili və xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi, ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakı nəqliyyat və infrastrukturun yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırılmasından da asılıdır. Təbii olaraq ölkənin bütün nəqliyyat növlərindən istifadəyə eyni dərəcədə əhəmiyyət verməsi,

beynəlxalq yükdaşımların intensivliyini artırmaq üçün dünya vahid nəqliyyat sisteminə qoşulması ölkənin tranzit ölkə kimi əhəmiyyətini artıracaqdır.

- Daxili və xarici ticarəti tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının sürətləndirilməsi. Ölkənin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi, dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasının sürətləndirilməsi və beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakı bu sahədə mövcud qanunvericiliyin beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12/XI.1995, Maddə 15
2. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı// “Qanun” III, Xüsusi buraxılış, Bakı – 2001, s.515.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. – B.: Hüquq ədəbiyyat, 2000.
4. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 4 mart 1993-cü il. N-526 (maddə 6)
5. Biznesmenin bülleteni. Bakı – 1996, N-4, N-11, s.18
6. “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1995, maddə3.
7. “ Respublika” qəzeti. 26/IX.2002-ci il.
8. Уголовное право. Особенная часть. Учебник / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А Незнамова, Г.П. Новоселов. М.: Норма, 2001, с. 269. с.291
9. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. Учебник. М.: Волтерс Клувер, 2004, с. 301-302.
10. Ольсевич Ю. О национальном экономическом мышлении//Вопросы экономики, N-9, 1996, с.127.
11. Михайлов А. ФПГ: принципы антимонопольного контроля// Российский экономический журнал, 1997, N:11-12.
12. Горелик А.С., Хлупина Г.Н., Преступлений в сфере экономической деятельности. – Красноярск, 1998, с.25-26.
13. Гаухман Л.Д. Хозяйственные преступления. – М., 1995, с.31.
14. Уголовное право. Часть общая и особенная. Учебник / Под общей ред. Л.Д. Гаухмана, Л.М. Колодкина, С.В. Максимова. М.: Юриспруденция, 1999, с. 494.
15. Уголовное право России. Особенная часть. Учебник / Под ред. В.Н Кудрявцева, В.В. Лунеева, А.В. Наумова. М.: Юристь, 2006, с. 207.

16. Топорнин Б.Н. Европейское сообщество: право и институты. М.; 1992, стр.5.
17. Российское уголовное право. Особенная часть. Учебник / Под ред. М.П. Журавлева, С.И.Никулина. М.: Спарк, 1998, с. 164-165.
18. Монтескье Ш. Л. О духе законов. М., 1999.
19. Основы внешнеэкономических знаний. Словарь – справочник. М., 1990.
20. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности Российской Федерации. Учебник. М.: Проспект, 1999, с. 633, с.29.
21. Дьяконов И.М. Общественный и государственный строй Двуречья wШумер. М., 1959.
22. Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность, М.: Юрист, 2006, с. 191.
23. Шепенко Р. А. Зарубежные таможенные органы в антидемпинговом процессе//Таможенные ведомости, 2001, N-6.
24. Давид Р., Жофре – Спинози К. Основные правовые системы современности. М., 1999.
25. Генеральное соглашение по тарифам и торговле /ГАТТ/. Закон и бизнес. Серия: Международные документы. СПб., 1994.
26. Morris J. International Trade and Antitrust//University of Cincinnati Law Review. 1993/ 61:945. D.53.
27. Viner J. Dumping. In – A Problem in International Trade. N.Y. 1991.P.195
28. Pangratis A., Vermulst E. Injury in Anti – Dumping Proceedings. The Need to Look Beyond the Uruguay Round Results // Journal of World Trade. 1994. Vol. 28, N-5.
29. Garten J. New Challenges in the World Economy: The Antidumping Law and U.S. Trade Policy. Speech presented at the U.S. Chamber of Commerce. Wash., 1994.

30. The Results of the Uruguay round of Multilateral Trade Negotiations. Geneva. 1994..
31. Viner J. Dumping: A Problem in International Trade – In Kelly A.M. Reprints of Economic Classics. N.Y., 1966. P.3.
32. Hoekman B., Mavroidis P. Dumping, Antidumping and Antitrust// Journal of World Trade. 1996. Vol. 30, N-1

РЕЗЮМЕ

За последние 25 лет много было сказано об одной из важнейших задач, стоящих перед Азербайджаном, а именно о частной собственности как основополагающем факторе свободной рыночной экономики.

Однако это не означает, что наличие рынка целиком идеально в процессе деятельности. Внутри рынка действует свои "правила игры".

Одна из самых главных функций государства- это назначение сформировавшихся в условиях свободного рынка, в соответствии с законам справедливых правил игры и осуществление контроля за соблюдением этих правил. Конкурентная среда, объединив в себе официальные и неофициальные поведения субъектов рынка, отражает не только сложившийся рынок, но и существующие правовые основы.

В настоящее время в нашей Республике, в связи с неразвитостью рыночных отношений, и в том числе сильная государственная монополия в экономике создает неблагоприятную среду для малого и среднего предпринимательства. Однако недобросовестная конкуренция оказывает особо важное влияние на предпринимательство. Недобросовестная конкуренция запрещена в законодательных актах, а также те, кто применяют эти методы, привлекаются к административной ответственности. Явление недобросовестной конкуренции, противоречащее предпринимательской деятельности и профессиональной этике, наносит вред интересам, как хозяйствующих субъектов, так и потребителей. Меры наказания фиксируются в соответствующих законодательных актах против тех, кто применяет методы недобросовестной конкуренции. Незаконное использование названия фирмы, знака для товаров и услуг, марок, распространение ложных, неточных или искажённых сведений способных причинить убытки другому хозяйствующему субъекту, в том числе коммерческой тайны, без согласия ее владельца, а также

разглашение информации о своей продукции несоответствующей действительности является методами недобросовестной конкуренции.

Цель исследований, проводимых в данной работе, целиком посвящена стратегии конкуренций всех компонентов, в частности исследованию недобросовестной конкуренции.

SUMMARY

Much has been said about the free market economy based on a private property that is one of the most important issues Azerbaijan faced over the last 25 years. But the existence of market doesn't mean it functions perfectly. There are "game rules" of market inside it. Defining the natural, fair game rules and implementing the control over the rules in the condition of the formed free market are the main functions of the state. The competitive environment acts as the main factor of these rules and embodies the real character of market environment that is formed inside it. The competitive environment reflects not only the formal and informal behavioral forms of market subjects, but also the market with its current legal basis.

Nowadays in our republic not improving of market relations and a strong state monopoly in the economy create unavailable competitive environment for small and medium enterprises. Unfair competition is forbidden by the legislative acts and those who use these methods are brought to justice. The unfair competition contrary to the behavior and ethics of entrepreneurship damages the competitors' and consumers' interests. The penalties against those who use the methods of unfair competition are fixed in the appropriate legislative acts. Using company names, trademarks illegally; spreading the opponent's trade secret; distributing false and distorted information about an opponent or a product; giving false information about his/her product, etc. are unfair competitive methods.

The main purpose of the research has devoted to the investigation of all the components of competitive strategy and especially an unfair competition.